

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

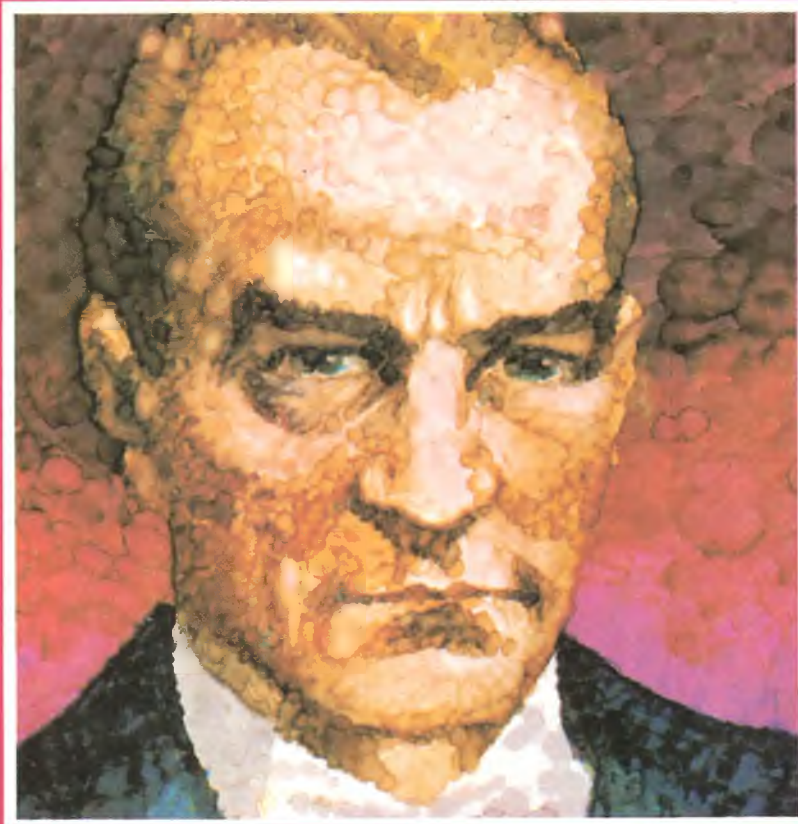
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ARÜ, Kemal Ahmet
ARYABHATA
ASAM, Cosmas
ASAM, Egid
ASCHOFF, Karl
ASELLI, Gaspere
ASENA, Orhan
ASHTON, Frederick
ASIM BEY
ASIM EFENDİ
ASIM MEHMED
ASIMOV, Isaac
ASLAN, Özkan
ASLIER, Mustafa
ASOKA
ASPASIA
ASTAIRE, Fred
ASTER, Ernst von
ASTON, William
ASTURIAS, Miguel
ASURBANİPAL
AŞIK ÇELEBİ
AŞIK PAŞA
AŞIKPAŞAZADE
AŞKUN, Vehbi Cem

ATAY, Cahit
ATAY, Falih Rifki
ATAY, Oğuz
ATGET, Eugène
ATHENAGORAS
ATHENİON
ATIF YILMAZ
ATILGAN, Yusuf
ATİK, Celâl
ATİK, Muharrem
ATLI, İsmet
ATLI, Lem'i
ATLIOĞ, Nevzat
ATSIZ, Nihal
ATTAR
ATTILA
ATTLEE, Clement
AUDEN, W.H.
AUDIBERTI, Jacques
AUER, Karl
AUERBACH, Erich
AUGER, Victor
AUGUSTINUS, Aurelius
AUGUSTUS

ATATÜRK

ATA, Mustafa
ATABEY, Şefik
ATAÇ, Nurullah
ATAHUALPA
ATAİ/Nev'izade/
ATALAY
ATAMAN, Adnan

9

ATAMAN, S.Yaver
ATAMULU, Hakkı
ATATÜRK, M. Kemal
ATAULLAH BEY/Tayyazade/
ATAULLAH Ef./Dürrizade/
ATAULLAH Ef./Şanizade/
ATAULLAH Ef./Şerifzade/

ARÛ, Kemal Ahmet (1912)

Türk mimar ve kent plancısı. Uygulamaları ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla Türkiye’de kent planlamasının gelişiminde etkili olmuştur.

İstanbul’da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü’nde eğitim gördü, 1937’de mezun oldu. 1940’ta (bir süre sonra İstanbul Teknik Üniversitesi’ne dönüştürülecek olan) Yüksek Mühendis Mektebi’nde şehirçilik hocası olarak çalışmaya başladı. 1950’de profesör oldu, aynı yıl Şehirçilik Kürsüsü başkanlığına seçildi. Mimarlık Fakültesi dekanlığı da yaptı. Kimi yabancı üniversitelerde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı.

Etkinlikleri çeşitli alanlara yayılır. Bir yandan kent planlamasıyla ilgili tasarım ve uygulamalar yapmış, bir yandan da birçok yapı ve tesis gerçekleştirmiştir. Bu sırada öğretim görevini kesintisiz sürdürmüştür. Bunların yanı sıra eski mimarlık yapıtları, mimarlık ile kent tasarımının güncel sorunları üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Ayrıca çeşitli kent tasarımı ve mimarlık yarışmalarına katılmış, birçok ödül kazanmıştır. 1940’larda başladığı meslek yaşamını, İstanbul Teknik Üniversitesi’nden emekli olduktan sonra da sürdürmektedir.

Arû, Türkiye’de kent tasarımının ayrı bir konu olarak önemini vurgulayan ve bu alanda çalışmalar yapan ilk mimarlardan biridir. Berlin’de açmış olduğu Türk Şehirleri Sergisi bu alandaki ilk önemli girişimlerden biri sayılır. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde, başta Isparta, Kayseri, Söke, Tekirdağ, Kars ve Tokat olmak üzere birçok yerleşim merkezini kapsayan tasarım ve uygulamalarıyla kent planlaması girişimlerinin yaygınlaşmasında çok etkili olmuştur. Ayrıca 1945’te Ödemiş, 1948’de İzmit, 1952’de İzmir imar planı yarışmalarında arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı projeler birinci seçilmiştir. 1971’de Diyarbakır Üniversitesi Kâmpüsü yarışmasında birinci olan ve bir ekip çalışmasıyla hazırlanan proje de önemli kent tasarımı çalışmalarından biridir.

Kent planlaması sorunlarıyla yoğun olarak ilgilenmesi, Arû’nun mimarlık çalışmalarına da yansımıştır. Tek bir yapının tasarımından farklı olarak, bütün bir çevrenin sorunlarının çözülmesine yönelik projeler 1950’lerde özellikle 1960’tan sonraki dönemde giderek önem kazanmıştı. Arû’nun bu türdeki ürünlerinin örnekleri arasında 1947’de ve 1954’te yaptığı *Birinci ve Dördüncü Levent Konut Siteleri* bulunmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kent planı: Isparta, 1944; Kayseri, 1945; Ödemiş, 1945; Boğazlıyan, 1946; Malkara, 1946; Söke, 1946; Tekirdağ, 1946; Babaeski, 1947; Bandırma, 1947; Biga, 1947; Burdur, 1947; Finike, 1947; Gönen, 1947; Kars, 1947; Serik, 1947; Tokat, 1947; Turhal, 1947; Gaziantep, 1948; İzmit (G. Özdemir ile), 1948; İzmir (G. Özdeş ve E. Canpolat ile), 1952; Niksar, 1970; Tavşanlı, 1970. Yapı: Polis Koleji, 1940; İzmit Otel, Belediye ve Hükümet Alanı (G. Özdeş ve K. Söylemezoğlu ile), 1948; Birinci Levent Konut Sitesi (R. Gorbun ile), 1947-1957, İstanbul; Dördüncü Levent Konut Sitesi, 1954, İstanbul; Sheraton Oteli (AHE Grubu ile), 1959, İstanbul; Diyar-*

bakır Üniversitesi Kampüsü (Yıldırım Sağlıkova, Yalçın Sağlıkova, E. Arû ile), 1971. Kitap: Türk Hamamları Etüdü, 1941; İkinci Dünya Harbi’nden Sonra Garp Avrupa’sında Mesken Problemi, 1950; İmar Planlama Çalışmaları Çizim Tekniği (G. Özdeş ile), 1955; Şehir Dokusunda Yeni Ulaştırma Düzenleri, 1965; Yayılar ve Taşıtlar.

- **BAKINIZ:** S.H. ELDEM, OELSNER, E. ONAT.

ARUN, Halit Özdemir

Bak. ÖZDEMİR ASAF

ARYABHATA

(476 - ykş. 550)

Hintli matematikçi ve astronom. Cebiri ilk kullanan matematikçilerdendir.

Güney Hindistan’da, bir iki yüzyıl kadar imparatorluk başkenti olan Kusumapura’da (bugün Bihar Eyaleti’nde Patna) doğdu. Adını bugüne ulaştıran *Aryabhatiya*’yı 499’da yazdığı biliniyor. Koşuk biçiminde yazılmış olan yapıt dört bölümden oluşur. 10 dizelik giriş bölümü “Dasagitika”dan sonra gelen “Ganitapada” genel matematik konularında 33 dizeyi kapsar. 25 dizelik üçüncü bölüm “Kalakriyapada” zaman ölçümünü ve gök cisimlerini anlatır. “Golapada” ise Güneş tutulması ve Yer’le ilgili 50 dizeden oluşur.

Matematik dalında bugüne ulaşmış en eski Hint kaynaklarından biri olan *Aryabhatiya*, aynı zamanda cebirin büyük ölçüde kullanıldığı ilk yapıtlardandır. Aryabhata bu yapıtında ikinci dereceden denklemlerin çözümünün yanı sıra, aritmetik dizilerin formüllerle tanımlanmasını da incelemiştir. Aryabhata’nın geometriye en önemli katkılarının biri, π sayısını dört ondalıklı olarak hesaplamasıdır. Aryabhata çevresi 62,832 birim, çapı ise 20,000 birim olan bir dairede bu rakamlar arasındaki bağıntıyı $3,1416$ ($3 \frac{177}{1250}$) olarak bulmuştur. Ayrıca, Hintli dilbilimcilerin hazırladığı bir alfabaden yararlanarak, büyük sayıları ifade etmek için bir yöntem geliştirmiştir. Trigonometriye katkısı ise ilk sinüs cetvelini hazırlamasıdır.

Astronomi alanında da önemli çalışmalar yapmış olan Aryabhata, gök cisimlerinin gün boyu hareket eder görünmelerinin Yer’in kendi eksenini çevresindeki dolanımından ileri geldiğini savundu. Bu düşüncesi, çağdaşı olan Hintli astronomlarca destek görmedi. Yer’in ve Ay’ın konumlarına ilişkin hesaplamalar da yapan Aryabhata’nın bu çalışmaları başta yalnızca Güney Hindistan’daki bilginleri etkilemişti. 9. yy’da yapıtı, *Zicü’l-Aryabhar* adıyla Arapça’ya çevrildi. Birüni’nin bu çalışmadan yararlandığı biliniyor. *Aryabhatiya* 19. yy’da Avrupa dillerine de çevrilmiştir.

- **KAYNAKLAR:** P.R. Pillia, *Aryabhata or the Newton of*

Indian Astronomy, 1905; P.C. Sengupta, "Aryabhata's Method of Determining the Mean Motions of Planets", *Bulletin of the Calcutta Mathematical Society*, 12, 1920-1921.

• BAKINIZ: BİRÜNİ.

ASAM, Cosmas (1686-1739) Egid (1692-1750)

Alman mimar ve dekoratör kardeşler. 18. yy'ın ilk yarısında Güney Almanya'da Barok üslubun ünlü temsilcilerinden olmuşlardır.

Cosmas Damian, Benediktbeuren'de doğdu, Münih'te öldü. Kardeşi Egid Quirin, Tegernese'de doğdu, Mannheim'da öldü. İlk eğitimlerini Bavyeralı önemli bir fresk ressamı olan babaları Hans Georg Asam'a yardım ederek aldılar. 1711-1714 arasında Roma'ya giderek, San Luca Akademisi'nde öğrenim gördüler. Burada Bernini'nin barok yapılarından, Cortona, Gaulli ve Pozzo'nun barok duvar resimlerinden etkilendiler. Mimarlık dışında Cosmas Damian ressam olarak, Egid Quirin de heykel ve *stucco* alanlarında uzmanlaşmışlardı. Yapılarının dekorasyonunu da bütünüyle kendileri gerçekleştiriyorlardı. Hem ayrı ayrı, hem de birlikte pek çok yapı yaptılar. Birbirleriyle tam bir uyum içinde çalıştıkları için, ayrı oluşturdukları yapıtların hangisinin ürünü olduğunu ayırt etmek kimi zaman çok zordur.

İlk yapıtlarında Roma'nın barok yapılarında görüp tanıdıkları "dramatik etki" ile Bavyera süsleme geleneğinin bir bileşimini gerçekleştirmişlerdir. Egid Quirin'in Münih'te yaptığı, *Asam Kilisesi* diye de anılan *Johann Nepomuk Kilisesi* Asamlar'ın ürünleri arasında başyapıt sayılır. Bu yapıda iki kardeşin birlikte gerçekleştirdiği süslemelerle ve mekâna gizemli bir hava veren ışık oyunları duvarların kütle etkisi adeta dağılmış, gerçekte düz dünyası, doğayla sanat iç içe geçmiş bir bütün haline getirilmiştir. Asam kardeşler yapıtlarında giderek İtalyan Barok üslubundan uzaklaşmışlar, bol ışığa, açık, parlak renklere, süslemelere daha ağırlık veren Fransız kaynaklı Roko-ko üslubuna yaklaşmışlardır.

Kendi dönemlerinde yaygın bir ün kazanmış ve ilgi görmüş olan iki kardeşin duygulara yönelen canlı sanatı, içinde yaşadıkları toplumun anlayışını ve zevkini yansıtır. Daha sonra kilise reformlarının başlamasıyla birlikte, dinsel mimarlıkta gösterişsiz, yalın bir üslup benimsenmiş, Asamlar'ın yapıtları da, eskimiş, zevksiz bir anlayışın ürünleri olarak aşağılanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): C.D. Asam: *Weltenburg Kilisesi*, 1718-1720; *St. Maria Viktoria Kilisesi*, 1732, Ingolstadt. E.Q. Asam: *Robr Kilisesi*, 1717-1725; *Johann Nepomuk Kilisesi*, 1733-1746, Münih. Birlikte: *Korbinian Şapeli*, 1720, Weihenstephan, yıkıldı; *Ursulinler Kilisesi*, 1738, Straubing.

• BAKINIZ: BERNINI.

ASCHOFF, Karl (1866-1942)

Alman patoloji bilgini. Retiküloendotelial sistemin varlığını ve işlevini açıklamıştır.

Karl Albert Ludwig Aschoff 10 Ocak 1866'da Berlin'de doğdu. Bonn, Berlin ve Strasbourg'da öğrenim gördü. 1899'da Bonn Üniversitesi'nden tıp diplomasını aldıktan sonra Strasbourg Üniversitesi'nde, en ince lenf kanallarını ve bağdokuyu tanımlamış olan Recklinghausen'in asistanlığını yaptı. Ardından Göttingen Üniversitesi'ne geçerek J. Orth ile çalıştı. 1903'te Marburg Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğüne atandı. Üç yıl sonra da Freiburg-im-Breisgau'daki Albert Ludwig Üniversitesi'nin patoloji kürsüsüne getirildi. Bu kürsüye bağlı Patoloji Enstitüsü'nün de kurucusu olan Aschoff, 24 Haziran 1942'de ölene değin aynı görevi sürdürdü.

Aschoff, 1904'te Marburg Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında, kalp kasında, hücre birikiminden oluşan birtakım yumruların (nodüllerin) varlığını farkettiler. Sonradan "Aschoff yumruları" adı verilen bu oluşumların kalp romatizmasıyla ilgisinin ortaya konması, bu hastalığın tanısında önemli bir adımdı. Aynı yıllarda, kan pıhtılaşması (tromboz) ve atardamar çeperlerinin esnekliğini yitirmesiyle ortaya çıkan damar sertliği (arteriyoskleroz) üzerinde çalışmalar yaptı. Dolaşım sistemiyle ilgili bu çalışmaları sonucunda, 1906'da, kalp yetmezliğinin patolojik nedenleri konulu bir inceleme yayımladı. Bir süre sonra ilgi alanını safrakesesi taşı ve apandisit üzerine çalışmaları da içerecek biçimde genişletti.

Aschoff'un tıbbi en önemli katkısı, retiküloendotelial sistemin varlığını bulmasıdır. Kurduğu patoloji enstitüsünde Japon meslektaş Kiyono ile çalışırken, atardamarlara koloidal bir boya şırınga ettiklerinde, kan dolaşımına karışan bu boyanın vücudun çeşitli bölgelerindeki kimi doku hücreleri tarafından alındığını gözlediler. Gene gözlemlerine göre, bu hücreler daha çok lenf düğümlerinde, dalakta, karaciğerde ve kemik iliğinde bulunuyordu. Gerçi, değişik organların iç yüzeyini kaplayan endotelium tabakasındaki bu hücrelerin varlığı ve fagositoz özelliği (vücuda giren bakterileri ve yabancı maddeleri yutarak yok etme özelliği) önceden kimi bilim adamlarınca ortaya konmuştu. Ancak, o güne değin değişik adlarla (makrofaj, mikrofaj, Kupffer ve Gaucher hücreleri gibi) anılan bu hücrelerin, hangi dokuda bulunursa bulunsun aynı işlevi gördüğünü ve uyarılara aynı biçimde cevap verdiğini, dolayısıyla bir sistem oluşturduğunu ilk farkedene Aschoff oldu (1924).

Aschoff'un lenf düğümleri sinüsü, dalak, kemik iliği ve karaciğerin iç yüzeyini kapladığı için "endotelial", bu organların bağdokusunda bir ağ gibi yayıldığı için "retikülo" sözcüklerinden yola çıkarak "retiküloendotelial sistem" diye adlandırdığı bu sistemin metabolizmadaki rolü çok önemlidir. Hemoglobinin sentezinde ve öd oluşumunda rol oynayan bu hücreler aynı zamanda organizmanın savunma görevini üstlenir. Hastalık yapıcı mikroorganizmalar vücuda

girdiğinde, retiküloendotelial hücreler hemen değişime uğrayarak yutar hücrelere dönüşebilir ve bakterileri ya da mikropları fagositoz yoluyla yutarak yok edebilir.

- **YAPITLAR:** *Reticuloendothelial System; Lectures in Pathology*, 1924, ("Retiküloendotelial Sistem: Patoloji Dersleri").
- **KAYNAKLAR:** *Journal of Pathology and Bacteriology*, (55), 1943.
- **BAKINIZ:** İ. MEÇNİKOV.

ASELLI, Gaspare (1581 - 1626)

İtalyan anatomi bilgini. Kilüs damarlarının işlevini açıklamıştır.

Cremona'da doğdu. Doğum tarihi tartışmalıdır. 24 Nisan 1626'da Milano'da öldü. Kimi kaynaklarda adı Asellio olarak geçer. Pavia Üniversitesi'nden tıp diploması aldı. Aynı üniversitede anatomi ve cerrahi profesörü olduktan sonra, Milano'ya giderek bir süre serbest hekim olarak çalıştı. 1612-1620 arasında orduya başcerrah olarak atandı. 24 Nisan 1626'da (kimi kaynaklara göre 9 Eylül 1625'te) Milano'da öldü. 1627'de basılan ve 35 bölümden oluşan *De Lactibus sive Lacteis venis quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento Gasparis Asellii Cremonensis anatomici Ticinensis dissertatio* adlı yapıtı, bilimsel değerinin yanı sıra renkli çizimleri içeren ilk anatomi yapıtlarından biri olarak da önem taşır. Daha önce yazdığı iki kitap ise kayıptır.

Aselli, köpeğin karın zarı hareketlerini incelemek için, 23 Temmuz 1622'de tanıklar önünde bir köpeğin karın boşluğunu yardı; incebarsakların ve barsakları karının arka duvarına bağlayan periton kıvrımının çevresinde beyaz kordon biçimi oluşumlar dikkatini çekti. İlk bakışta siniri andıran bu oluşumlardan birini kestiğinde, içinden beyaz bir sıvı aktığını gördü. Çalışmalarını ilerletince, bu maddenin, incebarsaklarda özümlemiş yağ parçacıklarını taşıyan bir tür lenf sıvısı olduğunu ve sindirilmiş besinlerin bu yolla vücuda taşındığını ortaya çıkardı. Aselli'nin bu gözlemi yapması bir bakıma rastlantısalı, çünkü karını yardı köpek yeni doyurulmuştu. Gerçekten de, Aselli'nin "Venae albae et lacteae" (beyaz ve sütü damarlar) adını verdiği kilüs damarları, yalnız sindirim sırasında öbür lenf damarlarından ayırt edilebilir. Bu tür damarların varlığı Erasistratos ve Hippokrates tarafından da biliniyordu, ancak bunların işlevini açıklayan Aselli oldu. Galenos ise, karaciğerin damar sisteminin merkezi olduğu yolundaki kuramından yola çıkarak, bu damarların da karaciğere açıldığını ileri sürmüştü. Kilüs sisteminin göğüs boşluğundaki bir keseye açıldığını 17. yy'ın ikinci yarısında Pecquet ortaya koydu.

- **YAPITLAR:** *De Lactibus sive Lacteis venis quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento Gasparis Asellii Cremonensis anatomici Ticinensis dissertatio*, 1627.

- **KAYNAKLAR:** C. Daremberg, *Histoire de la Médecine*, 1908.

Médicales, II, 1870; V. Ducceschi, "I Manoscritti di Gaspare Aselli", *Archivio di Storia della Scienza*, III, 1922.

- **BAKINIZ:** ERASISTRATOS, GALENOS, HİPPOKRATES.

ASENA, Orhan (1922)

Türk oyun yazarı. "Başkaldırma" temasını işleyen oyunlar yazmıştır.

Diyarbakır'da doğdu. Aydın bir aile ortamı içinde büyüdü. Ortaöğrenimini 1939'da Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. 1945'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Anadolu'nun çeşitli ilçelerinde doktor olarak görev yaptı. Askerliğini Eskişehir, İskenderun gibi kentlerde askeri doktor olarak yaptı. 1952-1955 arasında çocuk hastalıkları alanında uzmanlaşmak üzere Ankara Çocuk Hastanesi'ne girdi. 1964'te Almanya'ya gidip iki buçuk sene kaldı. 1971'de emekli olduktan sonra yeniden Almanya'ya gitti ve 1977 yılına değin orada çocuk doktoru olarak çalıştı. Ankara'da serbest doktorluk yapıyor. *Tanrılar ve İnsanlar* oyunuyla 1960 TDK Ödülü'nü, *Atçalı Kel Mehmet*'le 1970 TRT Başarı ve Ankara Sanatsevenler Ödülü'nü, *Ölü Kentin Nabızı* ile 1978 İsmet Küntay Ödülü'nü, *Ölümü Yaşamak* ile 1982 Avni Dilligil Ödülü'nü, 1983'te de Türkiye İş Bankası Tiyatro Büyük Ödülü'nü aldı.

Asena çok genç yaşlarda şiir ve öykü yazmaya başladı. Bu çalışmalarını çeşitli yerlerde yayımladı. Ancak *Tanrılar ve İnsanlar* adlı oyunu 1954'te Devlet Tiyatrosu'nda oynanıp büyük başarı kazanınca tiyatro yazarlığını seçti. Birbiri ardından yazdığı oyunlar hem ödenekli, hem özel tiyatrolarda oynandı; kimileri yabancı dillere çevrildi, dış ülkelerde sahnelendi. Çok sayıdaki oyunlarında, birbirinden değişik konuları ele aldıysa da, her birinin temelinde "başkaldırma" sorunu çeşitli yönleriyle irdelenir. Asena, kimi oyunlarında tarihi, yaşamları ve etkinlikleriyle toplum malı olmuş Gilgamiş, Hürrem Sultan, Şeyh Bedrettin gibi kişileri eksen alarak başkaldırının çeşitli yönlerini incelemiştir. *Şilide Av* gibi kimi oyunlarında da, güncel gerçeklerden yola çıkarak, toplumsal hareketlerde etkin olan kimi kişilerin bireysel, zihinsel sorunlarını irdlemiştir.

Orhan Asena oyunlarının temeline yerleştirdiği başkaldırma temasını daha çok kahramanlarının bir özelliği olarak ele almış, bunu bir "insanlık dramı" olarak işlemiştir.

- **YAPITLAR:** *Tanrılar ve İnsanlar*, 1954; *Korku*, 1956; *Hürrem Sultan*, 1958; *Yalan*, 1959; *Kocaoglan*, 1961; *Gecenin Sonu*, 1962; *Tohum ve Toprak*, 1962; *Fadik Kız*, 1966; *Simavnalı Şeyh Bedrettin*, 1969; *Atçalı Kel Mehmet*, 1970; *Şilide Av*, 1973; *Toroslardan Öte*, 1974; *Ölü Kentin Nabızı*, 1977; *Seyisbaşı Konağı*, 1980; *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe*, 1982; *Ölümü Yaşamak*, 1982.

ASHTON, Frederick

(1904)

İngiliz dansçı ve koreograf. Çağdaş İngiliz balesini bugünkü uluslararası ününe kavuşturmuştur.

17 Eylül 1904'te Ekvador'da Guayaquil'de doğdu. Ünlü dansçı, koreograf ve bale eğitmenlerinden Leonid F. Massin ve Marie Rambert'den ders aldı. 1926'da koreografiye başladı. 1928-1929 arasında Ida Rubinstein'in topluluğunda dans ettikten sonra Rambert Bale Topluluğu'na döndü. Bu arada Balet Club ve Camargo Society adlı bale topluluklarında koreograf olarak çalıştı. 1935'te Vic-Wells Balesi'nin baş koreografı oldu. Daha sonra Sadler's Wells Balesi ve en son İngiliz Kraliyet Balesi adlarını alan bu toplulukla çalışmaya devam etti. 1952'de topluluğun yönetmen yardımcısı, 1963-1970 yılları arasında da yönetmeni oldu. Aralarında Londra Festival Balesi, Danimarka Kraliyet Balesi ve La Scala Balesi'nin de bulunduğu birçok toplulukta koreograf olarak çalıştı.

Ashton'un ilk koreografisi 1926'da Hammersmith Revüsü için yaptığı *A Tragedy of Fashion*'dır. Bunu, 1930'da Rambert Bale Topluluğu için hazırladığı ve ilk başarılı çalışması olarak nitelendirilen *Capriol Suite* izledi. Ashton'un Peter Warlock'un müziğindeki özgün Fransız danslarını Elizabeth dönemi İngilteresi'nin dekoruna uyarlamadaki ustalığı ilgiyle karşılandı. Ashton, 1931'de koreografisini yaptığı *Façade*'da ve 1934'te *Mephisto Valse*'de ünlü balerin Alicia Markova'ya eşlik etti. Sadler's Wells Balesi için 1933'te *Les Rendez-vous* ("Buluşmalar") 1936'da *Apparitions* ("Görüntüler") ve 1935'te de *Le Baiser de la Fée*'nin ("Perinin Öpüşü") koreografilerini hazırladı. 1946'da besteci C. Franck ve sahne tasarımcısı Fedoroviç ile ortak çalışma içinde yarattığı *Symphonic Variations* ("Senfonik Çeşitlemeler") Ashton'un başyapıtlarından biri olarak ün kazandı. Ashton, parçanın lirik ifadesine ters düşen her şeyi dışarda bırakan ve basit olma cesaretini gösteren tutumuyla balede klasik bir anlayışa erişti. 1950'de, Rimbaud'nun metinleri ve Britten'in müziğiyle New York Kent Balesi için hazırlanan *Illuminations*'in ("İşıltılar") koreografisini yaptı. Yapıtın başarısı Ashton'un yeni bir çalışma için ABD'ye çağırılmasına yol açtı. Bu çağrı üzerine 1952'de hazırladığı *Picnic at Tintagel*, ("Tintagel'de Piknik") koreografinin ustalık dönemi yapıtları arasında sayılır. Danimarka Kraliyet Balesi için yaptığı *Romeo ve Juliet* (1955) de bu dönem çalışmalarındandır. Bunu izleyen *Birthday Offering* deki ("Doğumgünü Sungusu") çalışmasıyla Ashton, ünlü Fransız koreograf Marius Petipa'ya eşdeğer bir koreograf olduğunu kanıtladı. 1960'ta *La fille mal gardée* ("İyi Gözetilmeyen Kız") için yaptığı koreograf Naturalizm'den ayrılan, görüntüde komedi öğelerinden ve abartmadan çekinmeyen anlatımıyla ilgi uyandırdı. 1968 tarihli *Enigma Variations* ("Bilmecemsi Çeşitlemeler") ise dans dışı anlatıma verdiği önemle, Ashton'un iddialı çalışmaları arasında yer alır. Ashton ayrıca Massin ile birlikte *Tales of Hoffmann* ("Hoffmann'ın Masalları") ve *Tales of*

Beatrix Potter ("Beatrix Potter'in Masalları") adlı bale filmlerinin koreografilerini yaptı. Birçok operanın da koreografisini yapan ve çok sayıda ödül ve unvan sahibi olan Ashton, 1983'te bağımsız bir koreograf olarak çalışmalarını sürdürmekteydi.

Ashton, ilk dönemlerinde Nijinski, Massin, Pavlova, Duncan ve Petipa gibi ünlü koreograflardan etkilenmiş, giderek yumuşak, akıcı ve yüksek bir müzikal duyarlılık taşıyan lirik ve klasik bir anlayışa ulaşmıştır. Yeni yapıtlar yaratmadaki ustalığını tarihsel baleleri kusursuz bir teknikle uyarlamakta da gösteren sanatçının başarısında, sahne tasarımcısı Sophie Fedoroviç ile besteci ve orkestra şefi Constant Lambert'in etkileri büyüktür. Ashton çağdaş İngiliz balesine zengin bir repertuar kazandırarak bugünkü uluslararası ününe kavuşturmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *A Tragedy of Fashion*, 1926; *Capriol Suite*, 1930, müz. Warlock; *Façade*, 1931, müz. Walton; *Les Rendez-vous* 1933, müz. Auber, ("Buluşmalar"); *Mephisto Valse*, 1934, müz. Liszt, ("Mefisto Valsi"); *Le Baiser de la Fée*, 1935, müz. Stravinski, ("Perinin Öpüşü"); *Apparitions*, 1936, müz. Liszt-Lambert, ("Görüntüler"); *Les Patineurs*, 1937, müz. Meyerbeer-Lambert, ("Buzda Kayanlar"); *Symphonic Variations*, 1946, müz. Franck, ("Senfonik Çeşitlemeler"); *Illuminations*, 1950, müz. Britten, ("İşıltılar"); *Picnic at Tintagel*, 1952, müz. Bax, ("Tintagel'de Piknik"); *Romeo ile Juliet*, 1955, müz. Prokofiyev; *Birthday Offering*, 1956, müz. Glazunov, ("Doğumgünü Sungusu"); *La Fille mal gardée*, 1960, müz. Herold-Lanchbery, ("İyi Gözetilmeyen Kız"); *The Dream*, 1964, müz. Mendelssohn-Lanchbery, ("Rüya"); *Enigma Variations*, müz. E.Elgar, 1968, ("Bilmecemsi Çeşitlemeler"); *Rhapsody*, 1980, müz. Rahmaninov.

• **BAKINIZ:** MASSIN, PAVLOVA.

ASIM BEY [Giriftzen]

(1851-1929)

Türk besteci, neyzen ve giriftzen. Şarkı formundaki eserleri ve girift çalmadaki ustalığı ile tanınır.

1851'de Tesalya'daki Yenişehir'de doğdu. On dört yaşındayken girdiği Yenişehir Mevlevihanesi'nde Şeyh Nazif Efendi'den mesnevi okudu ve Farsça öğrendi. Müzik yeteneği ve sesinin güzelliğiyle dikkatleri üzerine çeken Asım Bey ilk ney derslerini burada aldı. On sekiz yaşında İstanbul'a geldi ve Maliye'de çalışmaya başladı. Aynı görevle İzmir'e, sonra da Aydın'a atandı. Tekrar İzmir'e gönderildiğinde subay oldu ve İstanbul'da yeni kurulan İtfaiye'de yüzbaşı rütbesiyle görevlendirildi. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Savaş sonrası Üsküdar İtfaiyesi'nde binbaşı olarak çalıştı. Müşir Fuat Paşa'yla olan yakınlığı, Amasya'ya sürülmesine neden oldu. Burada ikinci kez evlendi. Çocuklarından çoğu sanatla uğraşmıştır, bunlardan Musa Süreyya Bey ve Nihal Erkurun müzik alanında tanınmış isimlerdir. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince, tekrar İstanbul'a döndü ve albay rütbesiyle İtfaiye komutanı oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra yeniden Amasya'ya döndü. Kıışı geçirmek üzere gittiği İstanbul'da, 2 Şubat 1929'da öldü.

Ney çalmaya Yenişehir Mevlevihanesi'nde Hacı Dede'den ders alarak başladı. İstanbul'a gelince de Neyzen Saim Bey'den ders aldı. Neyzen olarak ünü

kısa zamanda yayıldı. Savaşa giderken hocası Saim Bey taşınması kolay olduğundan ona bir girift hediye etti. Ney'e benzeyen giriftin ancak bir buçuk oktav sesi olduğundan bu saz pek yaygınlaşmamıştır. Asım Bey kısa zamanda ilerlettiği giriftin son ustası olarak bilinir. Neyzen ve giriftzen olmasının yanı sıra besteciliği ile de ünlüdür. 40'a yakın eseri günümüze kalan Asım Bey'in *Cânâ rakibi handân edersin* dizesiyle başlayan Uşşak şarkısı ile Rast Peşrevi en sevilen eserleridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** Şarkı: *Cânâ rakibi handân edersin; Çeşm-i mahmûrun sebebi nâle vü efgaanıma; Hâb-gâh-i yâre girdim, arz içün, ahvâlimi; Her zahm-i ciğer - süza devâ-kâr aranılmaz. Peşrev: Rast Peşrevi. Saz Semaisi: Uşşak Saz Semaisi.*

ÂSİM EFENDİ [Küçükçelebizade]

Bak. İSMAİL ÂSİM EFENDİ
[Küçükçelebizade]

ASİM EFENDİ [Mütercim] (1755-1819)

Osmanlı dil bilgini ve tarihçi. Arapça ve Farsça sözlük çevirilerindeki üslubu ile Tanzimat nesrinin öncüsü sayılmıştır.

Seyyid Ahmed Asım Efendi, Antep'te doğdu, İstanbul'da öldü. Antep Şer'îye Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Cenânî Efendi'nin oğludur. Arapça Sarf ve Nahv'i (dilbilgisi) Ömerzade Hafız Efendi'den, Hadis'i Hacı Mehmed'den, Şiir ve İnş'a'yı (nazım ve nesir) babasından ve Kilisli Ruhi'den öğrendi. Kısa sürede Türkçe, Arapça ve Farsça'daki bilgisiyle çevrede tanındı.

Bir ara Antep'te mahkeme kâtipliği yaptı. Antep mukataasına mutasarrıf olan Battalzade Mehmed Nuri Paşa'nın divan kâtibi oldu. Nuri Paşa'nın görevden alınıp idama mahkûm olması üzerine Kilis'e kaçtı. Bu karışıklık sırasında kitaplığı yağma edildi (1789). Sekiz ay Kilis'te kaldıktan sonra ailesini Antep'e geri gönderdi, kendisi de İstanbul'a gitti (1790). İstanbul'da ileri gelen bilgin ve şairler ile tanıştı ve *Burhan-ı Kaatı* adlı Farsça sözlüğü Türkçe'ye çevirmeye başladı. Çeviriyi altı yılda bitirip III. Selim'e sundu. Padişah bu çalışması için Asım Efendi'yi, bir ev ve bir medrese rüusu (diploma) vererek, para yardımı yaparak ödüllendirdi. 1807'de Vakanüvisliğe atandı. Bu görevi, yaşının sonuna değin sürdürdü. 1809-1813 arasında Huzur-u Hümayun derslerinde muhatab ve başmuhatab olarak bulundu. III. Selim'in tahtan indirilmesi (1807) üzerine sıkıntılı günler geçirdi.

Kamûs çevirisini 1810'da bitirdi ve II. Mahmud'a sundu. Süleymaniye müderrisliğine yükseltildi. *Kamûs*'un basımına geçilmeden 1814'te Selanik'te öldü.

na atandı. Görevinden alınarak İstanbul'a dönüşünde 27 Kasım 1819'da Üsküdar'daki evinde öldü.

Asım Efendi'nin sözlük çevirileri dil alanında verdiği başarılı yapıtlardır. Günümüzde de geçerli olan çevirilerinde sade bir dil kullanmıştır. Tanzimat döneminde nesir dilinin sadeleşmesi için çaba gösteren Namık Kemal ve Ziya Paşa, Asım'ın bu çevrilerindeki üslubunu yeni nesrin bir örneği saydılar.

Asım Efendi'nin tarih anlayışı, İbn Haldun ve Naima'dan kaynaklanır. İslami kurallara uygun bir devlet görüşü taşır. Eleştirici bir görüşle olayları anlatırken çağın toplumsal psikolojisini de verir. Tarihinde kullandığı dil oldukça ağıdaldır. Yapıtında, Enveri, Edib, Vasıf, Nuri, Pertev gibi kendinden önce gelen vakanüvislerin yazdıklarından yararlandığı gibi ayrıca çok sayıda belge de kullanmıştır. Tarihinin basılmış olan bölümü, 4 Ağustos 1791'den Kasım 1808'e kadar geçen olayları kapsar. Geriye kalan on iki yıllık olayların müsveddeleri, kendinden sonra aynı göreve atanan Şanizade Ataulah Efendi'ye kalmıştır.

Şiirleri, sayıca az olduğu gibi, bir özellik de göstermez. Arapça, Farsça yazdığı şiirleri de iyi bir şair olmaktan çok güçlü bir dilci olduğuna kanıttır. Sözlük çevirileri dışındaki yapıtlarında dili süslü ve çapraşık, üslubu ağırdır.

En önemli yapıtlarından, *Tıbyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhan-ı Kaatı*, aslında Farsça'dan Farsça'ya bir sözlük olan ve "kesin tanık" anlamına gelen *Burhan-ı Kaatı*'nın Türkçe'ye çevirisidir. Sözlüğün yazarı Tebrizli Hüseyin b. Halef'tir. Altı yılda bitirdiği çeviriyi yaparken otuzdan fazla sözlüğe başvurmuştur. Bazı maddelere yapıtın aslında bulunmayan bilgiler eklemiştir. Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarını göstermiştir. *el-Ukyânüsül-Basit fi Terceme-ti'l-Kamûsi'l-Muhit* ya da kısaca *Kamûs* çevirisi denilen yapıtı Mecdeddin Yakub Firuzabadî'nin Arapça'dan Arapça'ya *Kamûsül-Muhit* adlı sözlüğünün Türkçe çevirisidir. Asım, *Kamûs*'u yalnız Türkçe'ye çevirmekle yetinmeyip Firuzabadî'nin *Besair* adlı tefsirinden ve *Kamûs* çevirisinin şehri olan Zebidi'nin *Tacü'l-Arus* adlı yapıtından da yararlanmıştır. *Kamûs*'ta sözcükler, alfabe sırasına göre değil, Arapça sözcüklerin köklerindeki son harflere göre dizilmiştir. *Terceme-i Siyerül-Halebi*, Hz. Muhammed'in yaşam öyküsünü ve savaşlarını anlatan, Halepli İbrahim Efendi'nin yazdığı 63 beyitlik manzumenin çevirisidir. *Tuhfe-i Asım*, çocuklara Arapça öğretmek için kaleme aldığı 1251 beyitlik Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. *Merahül-Maâli fi Şerh-i Kasideti'l-Emâli*, Siraceddin Ali b. Osman Uşi'nin Akaid'e ait kasidesinin çevirisi ve açıklamasıdır. *Muzhirü't-Takdis bi-Hurûci Taifeti'l-Fransis*, Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti'nin Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali üstüne yazdığı yapıtın Türkçe çevirisidir.

- **YAPITLAR:** *Tıbyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhan-ı Kaatı*, 1799; *el-Ukyânüsül-Basit fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhit*, 3 cilt, 1815-1817; *Terceme-i Siyerül-Halebi*, (ö.s.), 1832; *Tuhfe-i Asım*, (ö.s.), 1838, *Merahül-Maâli fi Şerh-i Kasideti'l-Emâli*, (ö.s.) 1850; *Asım Tarihi*, 2 cilt, (ty).

- **BAKINIZ:** AKİF PAŞA, ATAULLAH EFENDİ [Şanizade]

ASIM MEHMED

(? -1675)

Türk tezkire yazarı, şair. 1622-1675 arasında yetişen şairleri anlatan bir tezkire yazmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte vebadan öldü. Rumeli kazaskerlerinden Seyrekzade Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislam Esiri Mehmed Efendi'ye Bayezid Medresesi'nde verdiği derslerde müzakerecilik yaptı. Çeşitli medreselerde ders okuttu.

Kafzade Faizî'nin *Zebdetü'l-Eş'ar* adlı tezkiresine yazdığı "ek"e *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar* adını verdi. Yapıt, 1622-1675 yılları arasında yetişmiş 123 şairin alfabe sırasıyla adlarını verir. Bazılarının ölüm tarihlerini ve şiirlerinden örnekleri de içerir.

Asım'ın aruz vezniyle yazılmış şiirleri de vardır.

• **YAPITLAR** : *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 1711 ve 2401).

• **BAKINIZ**: FAİZİ [Kafzade].

ASIMOV, Isaac

(1920)

ABD'li yazar. Kurgubilimin öncülerindendir.

2 Ocak 1920'de SSCB'de Petroviçi'de doğdu. Ailesi 1923'te ABD'ye yerleşti ve 1928'de Amerikan uyruğuna geçti. Columbia Üniversitesi'nin kimya bölümünden 1939'da diplomasını, 1948'de doktorasını aldı. Ertesi yıl Boston Üniversitesi'nin Tıp Fakültesine geçti ve 1955'te biyokimya dalında yardımcı profesörlüğe atandı. Tüm zamanını yazmaya ayırabilmek için 1958'de görevinden ayrılan Asimov, uzun bir süre sonra yeniden üniversiteye dönerek 1979'da profesör oldu. Daha dokuz yaşındayken kurgubilimle ilgilenmeye başlayan yazarın ilk öyküsü 1938'de, ilk romanı 1950'de yayımlandı. Çocuklar için yazdığı kitaplarda Paul French, bir öyküsünde de George E. Dale takma adını kullandı.

Asimov, kurgubilim türünün en iyi örneklerinden biri sayılan ve 1941'de yayımlanan *Nightfall* ("Akşam Karanlığı") adlı öyküsünde, altı tane Güneş'i olduğu için ancak iki bin yılda bir gece karanlığına gömülen bir dünyada yaşanacak sorunları anlatır. 1950'lerde yayımlanan robotlarla ilgili bir yazı dizisinde "pozitronik robotlar" tasarlamış olan yazar, aynı dizinin *The Caves of Steel* (Çelik Mağaralar) adlı kitabında da yaşanmayacak kadar kalabalıklaşan bir dünyayı betimler. En önemli yapıtlarından biri olan *Foundation* ("Kuruluş") dizisi ise, yaşanmış tarihin gelecek için model alınmasına bir örnektir.

Asimov yalnızca bir kurgubilim yazarı olmakla kalmamış, mizah, biyografi ve otobiyografi gibi edebiyat türlerinde ve bilimin hemen her dalında

yapıt vermiştir. Özellikle 1960'tan sonra, yalnız bilim adamlarının anlayabildiği bir bilim diline ve kavramına karşı çıkarak halk için aydınlatıcı kitaplar yazan Asimov, akıcı anlatımı ve en karmaşık konuları anlaşılır kılan ustalığı nedeniyle popüler bilimin en çok okunan adlarından biri olmuştur. 1983 yılına kadar yazarın 277 kitabı, 300 kısa öyküsü ve 2.000'den çok bilimsel denemesi basılmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Kurgubilim: Pebble in the Sky*, 1950, ("Gökyüzünde Bir Çakıltaşı"); *I, Robot*, 1950, (Robotlar); *The Caves of Steel*, 1954, (Çelik Mağaralar); *The Naked Sun*, 1957, ("Çıplak Güneş"); *The Foundation Trilogy*, 1963, (Bu üçlemdeki kitaplar, *İmparatorluk, Altın Galaksi, Gizli Tanrılar*, adlarıyla Türkçe'ye çevrilmiştir); *Asimov's Mysteries*, 1968, ("Asimov'un Polisiye Öyküleri"); *Foundation's Edge*, 1982, ("Kuruluş'un Kıyısında") **Bilim**: *The Genetic Code*, 1964, ("Kalıtım Kodu"); *A Short History of Biology*, 1965, ("Biyolojinin Kısa Tarihi"); *The Human Body*, 1965, ("İnsan Vücudu"); *The Human Brain*, 1965, ("İnsan Beyni"); *The Universe*, 1967, ("Evren").

• **BAKINIZ**: A.C. CLARKE, LE GUIN, LEM, C. SAGAN.

ASLAN, Özkan

(1949)

Türk balet. Yurt dışında pek çok bale topluluğunda baş dansçı olarak çalıştı.

Ankara'da doğdu. Ankara Devlet Konservatuvarı'ndan mezun oldu. Bale öğrenimini 1961-1971 yılları arasında Londra'da Enrico Cecchetti Bale Okulu'nda sürdürdü ve Yüksek Bale Diploması aldı. 1971-1973 arasında Almanya'da Bavyera Devlet Operası'nda, 1973-1977 arasında Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde, 1977-1980 arasında Londra Festival Balesi'nde, 1980-1981'de de Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde baş dansçı olarak çalıştı.

Aslan, iki kez Bolşoy Balesi tarafından SSCB'ye davet edildi ve *Giselle*'de baş rolde dans etti. *Romeo ve Juliet*'te Benvolio rolünde konuk sanatçı olarak Rudolf Nureyev'e eşlik etti. Yine Nureyev ile Fransa, Avustralya ve ABD turnelerine çıktı. İtalya, Belçika, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da konuk sanatçı olarak birçok balede dans etti.

Yetkin tekniği ve dinamik sahne yeteneği ile ilgi toplayan Aslan'ın klasik bale türünde zengin bir repertuarı vardır. *Don Quixote*, *Fındıklıran*, *Kuşu Gölü*, *Giselle* ve *Romeo ve Juliet*'de aldığı baş roller bunlar arasındadır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Oynadığı baleler*: *Don Quixote*, müz. L. Minkus; *Fındıklıran*, müz. Çaykovski; *Kuşu Gölü*, müz. Çaykovski; *Giselle*, müz. A. Adam; *Romeo ve Juliet*, müz. Prokofiyev; *La Sylphide*, müz. J. Schneitzhoeffer; *Legend of Love*, müz. A. Melikov. (Bir Aşk Efsanesi: Ferhad ile Şirin); *Corsaire*, müz. A. Adam ("Korsan"); *La Bayadere*, müz. L. Minkus, ("Rakkase").

ASLIER, Mustafa

(1926)

**Türk gravür ve illüstrasyon sanatçısı.
Folklorik konulu gravürlerinde sim-
geleştirdiği biçimler kullanılır.**

Bulgaristan'da Kırcaali'de, Çataklar köyünde doğdu. İlkokulu orada bitirdikten sonra Türkiye'ye göçtü. Ortaokulu Bursa, liseyi Balıkesir'de Necati-bey İlköğretmen Okulu'nda okudu. 1946'da Gazi Terbiye Enstitüsü'ne girdi, Resim-İş Bölümü'nde Refik Epikman, Malik Aksel ve Şinasi Barutçu yönetiminde çalıştı. 1949'da mezun olduktan sonra atandığı Matbaa Meslek Lisesi'nin olanaklarından yararlanarak ilk taş baskılarını (litografi) ve metal gravürlerini oluşturdu. 1953'te Milli Eğitim Bakanlığı'nca Almanya'ya gönderildi. Münih ve Stuttgart'ta grafik öğrenimi gördü. 1958'de yurda döndü. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun Grafik Sanatlar Bölümü'nde öğretim üyeliği görevine getirildi. Grafik Resim ve Yayın Grafiği dersleri verdi, bölüm şefliği ve iki dönem müdürlük yaptı; özgün baskı atölyesinin kuruluşunu yürüttü. 1958'den başlayarak yurt içinde kişisel sergiler açtı, karma sergiler, Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katıldı. 1973'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Kuruluş Yıldönümü Sergisi'nde Cumhuriyet Odülü'nü kazandı. 1974'te Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü aldı. Yurt dışında pek çok Avrupa ve Asya ülkesinde kişisel sergiler düzenledi. Ayrıca 1960'ta Paris Bienali'ne, 1961'de Ljubljana Uluslararası Gravür Sanatı Sergisi'ne, 1962'de Lugano Bianca e Nero Grafik Sanatlar Sergisi'ne, 1963-1964'te Avrupa'da çeşitli ülkelerde dolaştırılan Çağdaş Türk Sanatı Sergisi'ne, 1967'de Sao Paulo Uluslararası Bienali ve ABD'deki Türk Grafik Sanatları Sergisi'ne, 1974-1976 ve 1978'de Almanya'daki Uluslararası Grafik Sergisi'ne katıldı.

Mustafa Aslier özgün baskı tekniklerinin benimsenmesi ve geliştirilmesi için çalışmıştır. Gravürlerinde klasik araç ve gereçlerin yanı sıra her türlü çağdaş olanak ve teknikten yararlanmıştır. Önceleri doğal görünüşleri içinde yakalamaya çalıştığı insan figürlerini, sonra daha yalın biçimlere dönüştürmeye yönelmiştir. Figürlerini bir süre yalnız siyah-beyaz lekeler halinde çizmiş, giderek nitelikleri kayboluncaya dek soyutlamıştır. Resimde anlatımı, simgeleştirilmiş doğa biçimlerine ve şematik düzenlemelere dayanır. 1956-1966 yıllarında yaptığı ve çıplak insan figürlerinden oluşan resimleri, kurguları ve simgesel biçimleriyle halı ve kilim bezemelerini çağrıştırır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Kadınçık Ana*, 1967, metal gravür; *Baba*, 1971, tahta gravür; *Duvar*, 1978, kâğıt-metal; *Köyden Kente*, 1978, metal gravür; *Sıladakiler*, akrilik.

ASOKA

(İÖ 3. yy)

**Hint kralı. Hindistan ve Seylan'da
Budizm'in yayılmasının öncüsüdür.**

İÖ 4. yy'ın sonundan beri Hindistan'da egemen olan Maurya hanedanından Bindusara'nın oğludur. İÖ 272'de babasının yerine geçmesine kadar Taxila ve Ujain'de valilik yaptı. İÖ 272'de kral olmasına karşın ağabeyi Susima ile arasında süregelen taht kavgaları yüzünden İÖ 268, kimi kaynaklara göre İÖ 265 yılına kadar taç giyemedi.

Asoka'nın krallığı dönemindeki en önemli olaylardan biri, İÖ 260'da, Mahanadi ve Godavari ırmakları arasındaki geniş Kalinga bölgesinin ele geçirilmesidir. Bu savaş, siyasi sonuçlarından çok, Asoka'nın düşüncesinde oluşturduğu değişim açısından önemlidir. Kalinga'nın ele geçirilmesi sırasında ölen 100.000 kişi Asoka'nın şiddet, savaş ve fetih konularında düşünmesine yol açmış ve Asoka bu olaydan kısa bir süre sonra Budizm'i kabul ederek şiddetin her türlü-sünü reddetmiştir.

Asoka'nın hüküm sürdüğü dönemin bundan sonraki bölümü Budizm'in yaygınlaştırılmasına adanmıştır. Halk arasında Budizm'in *dharma* ilkesini egemen kılmaya çalışmış, iç ve dış barışın sürekliliği için mücadele etmiştir. Asoka tarafından Hindistan'ın tüm bölgelerinde diktirilen ve Budist ilkeleri içeren yazıtlar günümüze değin gelmiştir. Bu yazıtlar, Prakrit ve Aramaik dillerinde ve Yunanca olarak hazırlanmış ve o sırada Maurya hanedanı toprakları içindeki Afganistan'a kadar yayılmıştır.

Asoka, görüşlerini tüm komşularına barışçı yoldan kabul ettirmeye çalışmış bu yüzden Suriye, Mısır, Nepal, Makedonya ve Seylan gibi ülkelere elçiler yollamış, bu ilişkiler düzenli olarak yayınladığı ve halkı Budist ilkelerle uyum içinde yaşamaya çağıran fermanlarda da yer almıştır. Asoka'nın elçi yolladığı hükümdarlardan bazıları, Selevkos hükümdarı II. Antiokhos, Mısır hükümdarı Ptolemaios, Makedonya hükümdarı Antigonos Gonatas ve Seylan Kralı Tissa'dır.

Asoka, Seylan'a oğlu (kimi kaynaklara göre kardeşi) Mihinda'yı ve kızı Samghamitra'yı misyoner olarak yolladı. Budizm, Seylan'da da yayıldı ve giderek adanın en güçlü dini oldu. Hindistan'da Budizm içi mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırmaya çalışan Asoka'nın, bu amaçla başkent Palaiputra'da bir dini kongre topladığı bilinmektedir.

Asoka döneminde Hindistan krallığı Afganistan'ın Hindu kuş dağlarının güneyinde kalan bölümünü, Belucistan'ı, Sind ve Kaşmir bölgelerini, Aşağı Himalayalar yöresini, Pakistan ve Bangladeş'i ve güney ucu dışında tüm Hindistan yarımadasını içeriyordu. Bu büyük krallığı bir arada tutmak için Asoka, dini görüşlerine aykırı olmakla birlikte büyük bir ordu besliyordu.

Asoka'nın İÖ 232'de öldüğü sanılıyor. Tibet efsanelerine göre Taxila'da ölmüştür. Ölümünden sonra krallığı iki oğlu arasında bölüşülmüş, çok kısa bir süre içinde de Brahman dinine bağlı bir ayaklanma sonucunda yıkılmıştır.

ASPASIA [Miletoslu]

(İÖ 5. yy)

Miletos'da doğdu. İÖ 449-445 arasında Atina'ya yerleşti. Atinalı devlet adamı Perikles'le yaşamaya başladı. Yaklaşık İÖ 445-440 arasında Perikles adını verdikleri bir oğulları oldu. İÖ 451-450 yıllarında Perikles tarafından çıkartılan yurttaşlık yasasına göre anne ve babası Atina yurttaşı olmayanlar yurttaş sayılmıyorlardı. Bu nedenle uzun süre yurttaş olmayan oğulları Perikles, daha sonra çıkarılan özel bir yasayla yurttaşlığa kabul edildi.

Aspasia, Atina'nın toplumsal hayatında dikkatleri üzerinde topladı; Sokrates, Alkibiades, Pheidias ve Perikles gibi sanatçı, filozof ve devlet adamlarının bulunduğu bir çevrede yaşadı. Özel yaşamı ve halk üzerindeki etkisi komedilerin konusu oldu. Şair Hermippos, onu tanrısızlıkla ve fahişlikle suçladı. Bu suçlama, büyük ölçüde toplum içindeki rahat davranışlarından kaynaklanıyordu. Bu durumdan çok etkilenen Perikles, karısının aklanmasını güçlükle sağladı. Çağdaşları onun Perikles üzerinde çok güçlü siyasi etkisi olduğunu yazarlar. Halk 'arasında, Perikles'i, Miletos'un eski düşmanı Samos Adası'na saldırmaya zorladığı ve Isparta'yla savaşa kışkırttığı konusunda yaygın suçlamalar vardı. Yalnızca Sokratesçi filozoflar anısını olumlu biçimde andılar. İÖ 429'da Perikles'in ölümünden sonra ikinci kez evlendi. Atina'da öldü.

dans ediyordu. 1959'da tiyatro ve sinema yaşantısını *Steps in Time* adındaki kitabında anlatan Fred Astaire, "özgün oyunculuğu ve sinema filmleri tekniklerine getirdiği yeniliklerden" ötürü 1949'da Oscar ödülü kazanmıştır.

Çocukluğundan beri dans ederek geliştirdiği teknik ustalığı daha ilk filmlerinde değerlendiren Fred Astaire, Amerikan müzikal filmlerinin niteliğini değiştirmiş, müzik ve konu birliğini sağlamıştır. Kendisinin ve oyuncu arkadaşlarının koreografilerinin çoğunu hazırlamış, dansa daha önceleri görülmeyen bir incelik getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Dancing Lady*, 1933, ("Dans Eden Bayan"), *Flying Down to Rio*, 1933, ("Rio'ya Uçuş"); *Top Hat*, 1935, ("Silindir Şapka"); *Swing Time*, 1936, ("Swing Zamanı"); *Shall We Dance?* 1937, ("Dans edelim mi?"); *Damsel in Distress*, 1937; *The Sky's the Limit*, 1942, ("Sınır Gökyüzü"); *Blue Skies*, 1946, ("Mavi Gökler"); *Let's Dance*, 1950, ("Dans Edelim"); *Daddy Longlegs*, 1955; *Funny Face*, 1957, (Komik Yüz); *On the Beach*, 1959, (Kumsalda); *Notorious Lady*, 1962; ("Dile Düsen Bayan"); *The Midas Run*, 1969. **Kitap:** *Steps in Time*, Otobiyografi, 1959.

ASTER, Ernst von

(1880-1948)

Alman felsefe tarihçisi. Çağdaş Nominalizm'in öncülerindendir.

ASTAIRE, Fred

(1899)

ABD'li dansçı, sinema oyuncusu. Geliştirdiği dans teknikleriyle Amerikan müzikal filmlerine yenilik getirmiştir.

10 Mayıs 1899'da Nebraska Eyaleti'nde, Omaha'da doğdu. Asıl adı Frederick Austerlitz'dir. Küçük yaşta kızkardeşi Adele ile oluşturdukları ikiliyle yıllarca çeşitli vodvillerde başarıyla dans etti. 1917'den başlayarak Broadway'de oynadıkları müzikallerle uluslararası üne kavuştular. Kızkardeşi evlenip sahnedan ayrılınca Fred Astaire RKO Film Stüdyosu'nun önerisini kabul edip *Dancing Lady* adlı filmdeki küçük rolüyle 1933'te sinemaya geçti. Aynı yıl Ginger Rogers'la çevirdiği *Flying Down to Rio* adlı filmdeki *carioca* adlı dansları olağanüstü bir başarı kazanınca müzikallerin ünlü ikilisi doğmuş oldu. İkili, en büyük başarılarını bir operet uyarlaması olan *The Gay Divorcee* (Şen Dul), *Top Hat* ve *Swing Time*'la kazandı. Fred Astaire, 1939'dan sonra Judy Garland, Cyd Charisse, Leslie Caron gibi oyuncularla çalıştı. Ginger Rogers'dan farklı bir anlayışla çalışan bu kadın oyuncularla yaptığı en önemli filmler *Easter Parade*, *The Band Wagon*, ünlü bir çocuk romanının uyarlaması olan *Daddy Longlegs* gibi müzikallerdir. 1950'lerde giderek *On The Beach* (Kumsalda) gibi müzikal olmayan filmlerde roller almaya başladıysa da, yine de arada şarkı söylüyor,

18 Şubat 1880'de Berlin'de doğdu. Prusyalı soylu bir aileden geliyordu. Babası generaldi. Berlin'de başladığı yükseköğrenimini Münih'te sürdürdü. Felsefe dışında zooloji ve matematik dersleri de alarak geniş bir bakış açısı edindi. Münih Üniversitesi'nde önce doçent, sonra profesör oldu. Giessen Üniversitesi'nde görevli bulunduğu sırada faşizme karşı çıkan görüşleri nedeniyle Naziler'in baskısı sonucu erken emekliye ayrılmak zorunda kaldı. 1939'da Türk Hükümeti'nin çağrısı üzerine İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi ve bilgi kuramı dersleri verdi. Ayrıca İktisat Fakültesi'nde iktisat felsefesi, Hukuk Fakültesi'nde de hukuk felsefesi okuttu. Yaşamının sonuna değin bu görevleri sürdüren von Aster, 21 Ekim 1948'de tatilini geçirmek için gittiği Stockholm'de öldü. Dersleri dışında her yıl büyük ilgi uyandıran ve *Felsefe Arşivi*, *İş* gibi dergilerde yayımlanan seminerler düzenledi. Bu seminerlerde Kant, Marx, Leibniz, Spinoza, Egzistansiyalizm, İngiliz felsefesi, Hegel ve Goethe'nin Faust'u, Türkler'in felsefe tarihindeki rolü üzerine yaptığı konuşmalar Türk Tarih Kurumu bülteninde yayımlanmıştır.

Von Aster'in felsefesinin en belirgin özelliği Egzistansiyalizm (Varoluşçuluk) ve Husserl'in Fenomenolojisi'ne karşı olması, genellikle çağımızın bilgi kuramına dayanan Yeni-Nominalizm'ini ve Pozitivizm'ini benimsemesidir.

Bilgi Teorisi ve Mantık adlı yapıtında kategorilerin sözcük anlamı taşıyan yüklemeler demek olduğunu ileri sürdü. Aristoteles'in on kategorisinin mantık kategorileri (bilim) (dilbilim) kategorileri olduğunu savuna-

rak, onun "dil"i çıkış noktası aldığı görüşünü ortaya attı.

Von Aster'e göre, her nesne etkin ve edilgin olamaz, ancak ruhsal bir yönü olan varlıklar bu nitelikleri taşıyabilir. Cansız varlıklar etkin ve edilgin diye adlandırılırken yaşıyorlarmış gibi varsayılır. İşte dilin yaptığı böyle bir canlandırmadır. Sonuçta, etkinlik ve edilginlik mantıkla bağlantılı değil, dil biçimidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Geschichte der Antiken Philosophie*, 1921, ("İlk Çağ Felsefesi Tarihi"); *Geschichte der Englischen Philosophie*, 1927, ("İngiliz Felsefesi Tarihi"); *Marx und die Gegenwart*, 1929, ("Marx ve Çağımız"); *Philosophie der Gegenwart*, 1935, ("Çağdaş Felsefe"); *Felsefe Tarihi Dersleri*, M. Gökberk (der.), 1943; *Bilgi Teorisi ve Mantık*, M. Gökberk (der.), 1945.

ASTON, Francis William (1877-1945)

İngiliz fizik ve kimya bilgini. İzotopların varlığını kanıtlamış ve bulduğu kütle spektroskopuyla birçok atomun izotop yapısını çözümlemiştir.

1 Eylül 1877'de Birmingham'daki Harborne kasabasında doğdu. 1893'te Mason College'da kimya okudu. 1898'de Frankland ile stereokimya alanındaki araştırmalar yaptı. Bir süre mayalanma olayını inceledikten sonra, 1900'de bir biracılık şirketine girdi. Ancak, üniversite ortamından ayrı kalamayacağını anlayınca, 1903'te, artık Birmingham Üniversitesi olan eski okuluna döndü ve çalışmalarını atom fiziği alanında yoğunlaştırdı. 1910'da Cambridge'deki Cavendish Laboratuvarı'nda J.J. Thomson'un asistanı olan ve yaşamının sonuna değin aynı laboratuvarında çalışmalarını sürdüren Aston, izotoplar alanındaki çalışmaları nedeniyle 1922 Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı. 1921'de de Londra'daki Royal Society'nin, ardından SSCB Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi. Astoronomiyle de ilgilenen Aston, bu amaçla dünyanın çeşitli yörelerine geziler yaptı, 1925'te Sumatra'dan Güneş tacının fotoğrafını çekti. 1932 ve 1936'da Kanada ve Japonya'dan Güneş tutulmalarını izledi. Bilimsel çalışmaları dışında müzikle de uğraştı ve bir süre müzik eleştirmenliği yaptı. 20 Kasım 1945'te Cambridge'de öldü.

19. yy'ın sonlarına doğru X ışınlarının ve radyoaktifliğin keşfi Aston'un ilgisini daha okul yıllarında bu konuya çekmişti. 1903'te, düşük basınçlı gaz tüplerinde başlatıldığı deneyler sonucu, 1908'de hidrojen ve helyum dolu bir tüpte yeni bir "birincil katot karanlık bölgesi" keşfetti. Bu olgu bugün Aston'un adıyla bilinir. J.J. Thomson'un Aston'ı laboratuvarına çağırması bu ilginç araştırmaları nedeniyle. O sıralarda Thomson düşük basınçlı bir elektrik boşalım tüpüyle deneyler yapıyordu. Elektronlarının bir bölümünü ya da tümünü kaybetmiş atomları (pozitif iyonları) ters etkili elektrostatik ve manyetik alanlardan geçirerek fotoğraf üzerinde parabolik eğriler elde etmişti. İki yıllık ortak bir çalışma sonucunda 1912'de,

fizikçi, 1912'de, bu parabolik eğrilerden neonun atom ağırlığı 20 ve 22 olan iki bileşeni olduğunu gözlemlediler. Aston, Soddy'nin geliştirmekte olduğu radyoaktif izotop düşüncesiyle de yakından ilgilendiğinden konuyu bu bağlamda araştırmaya koyuldu. 1913'te, kendi geliştirdiği hassas ağırlık ölçüm sistemiyle, neonla aynı özelliklere sahip ancak ondan daha ağır olan neon 22'yi ayırt edebildi; daha sonra neon 21'in de varlığı bulundu.

Aston, I. Dünya Savaşı'nın ardından 1919'da laboratuvara döndüğünde, Thomson'un tüpünden de yararlanarak bir kütle spektroskopu (tayföçer) geliştirdi. Bu alette çok ince bir yarıktan geçen pozitif iyonlar, Thomson'unkinden farklı olarak, aynı düzlemde yer alan manyetik ve elektrostatik alanlar tarafından saptırılıyordu. Böylelikle bileşenlerine ayrılan pozitif ışın, gene Thomson'unkinden farklı olarak, bileşenlerinin hızına bağlı olmaksızın, bir fotoğraf düzlemi üzerinde kütle tayfı oluşturuyordu. Aston bu aleti kullanarak önce neonun bir izotop karışımı olduğunu kanıtladı. 1/100 duyarlılığındaki bu spektroskopu, 1927'de beş kat güçlü bir başkası, 1935'te de 1/200 duyarlılığında bir yenisi izledi. Bu denli yetkinleştirdiği buluşuyla Aston, 287 doğal izotoptan 212'sinin varlığını ortaya çıkardı ve böylece yalnız neonun değil, doğadaki elementlerden pek çoğunun izotoplardan oluştuğunu gösterdi. Her ışının ayrı bir kütle/yük oranı olduğu gerçeğinden yola çıkarak birçok elementin atom ağırlığını ölçtü ve 1919'da elementlerin atom ağırlıklarının tamsayı olduğunu açıkladı. Bu tamsayı kuralını bozan yalnızca hidrojen atomuydu. Bu olgu üzerinde çalışan Aston, çağdaşı Einstein'ın kütle ve enerjinin eşdeğerli olduğunu öne süren sınırlı görelilik kuramından esinlenerek izotop atom ağırlığı 1,008 olan hidrojen atomunun helyuma dönüşmesi sırasında kütesinin büyük bir bölümünün çok güçlü bir enerji olarak açığa çıkacağını düşünmüştü. Nitekim bu düşüncesi atom bombasının yapımıyla doğrulandı. Aston, izotopların incelenmesini ve atom enerjisinin büyük gücünü 1922'de yazdığı *Isotopes* adlı kitabında açıkladığında, başarısı büyük yankılar uyandırdı. Aynı yıl, kütle spektroskopunu geliştirmesi ve izotopların varlığını kesinliğe kavuşturması nedeniyle Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı.

- **YAPITLAR:** *Isotopes*, 1922, ("İzotoplar"); *Mass Spectra and Isotopes*, 1933, ("Kütle Tayfı ve İzotoplar").

- **KAYNAKLAR:** B. Jaffe, *Crucibles: The Lives and Achievements of the Great Chemists*, 1932; F.J. Moore, *A History of Chemistry*, 1939; *Nobel Lectures and Laureates Biographies: Chemistry*, 1922-1941, 1967.

- **BAKINIZ:** SODDY, J.J. THOMSON.

ASTURIAS, Miguel Angel (1899-1974)

Guatemalalı yazar, şair. Yerel halk kültürü değerlerini çağdaş bir destan oluşturma yolunda değerlendirmiştir.

Guatemala City’de doğdu. Doğduktan bir yıl sonra iktidara gelen diktatör Cabrera’nın, ailesini Salama adlı küçük bir kentte oturmaya zorlaması yüzünden daha çok küçük yaşlarda Maya kızılderililerinin kültürleri ve çektikleri sıkıntılarla yüz yüze geldi. San Carlos Üniversitesi’nde hukuk öğrenimi yaptığı günlerde askeri rejime karşı çıkan gençlik hareketleri içinde yer aldı. 1923’te mezun olduktan sonra Paris’e gidip Sorbonne Üniversitesi’nde Maya kültürleri uzmanı Georges Raynaud’nun yanında eğitim gördü. Yine bu günlerde ilişkiye girdiği André Breton’un etkisiyle Gerçeküstücülük’ün kararlı bir savunucusu oldu. 1933’te ülkesine döndüğünde bir radyo dergisinin editörlüğünü yapmaya başlayan Asturias, 1946’da daha liberal eğilimli bir hükümetin işbaşına geçmesiyle aldığı diplomatik görevlerle Meksika, Arjantin ve Fransa’da bulundu. 1955’te görüşlerine yakın olduğu hükümetin devrilmesinden sonra diplomatik görevini ve Guatemala yurttaşlığını kaybeden Asturias, Buenos Aires’te yaşamaya başladı. Sekiz yıl burada kaldıktan sonra Arjantin’de yer alan hükümet değişikliği sonunda zorunlu olarak Avrupa’ya geçti. Paris ve Cenova’da yaşadı. 1966 yılında Başkan Montenegro’nun yönetime gelmesiyle ülkesinin Paris başkonsolosu olarak atandı. 1970’e kadar bu görevini sürdüren yazar, 1974’te Madrid’de öldü. Asturias 1966 Lenin Barış Ödülü’nü, 1967 Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanmıştır.

Asturias 1926’daki folklor incelemesinden sonra 1930’da Fransa’da iken, *Leyendas de Guatemala*’yı yayımladı. İspanyolların gelişinden önceki dönem Maya kültürünü ve yaşamını anlatan bu kitap, sömürge koşullarının doğurduğu çatışmayı yitip gitmiş bu uygarlığın değerleri aracılığıyla yansıtır. Önce Fransa’da, daha sonraları ülkesinde adını duyurmasına olanak sağlayan bu kitapta sonra, Asturias, birkaç şiir kitabı yayımladı. 1946’da ülkede belirli özgürlüklerin kazanıldığı bir dönemde diktatör Manuel Estrada Cabrera’nın kara gerçeğini veren *El Señor Presidente* (Sayın Başkan) adlı romanını yayımladı. Yoğun ve şiir yüklü bir dille yazılmış bu yapıt, yazarın romancılıktaki ustalığını bütün dünyaya kabul ettirdi. 1949 yılında yayımlandığı ve eleştirmenlerin başyapıtı olarak değerlendirdikleri *Hombres de maiz* (Mısır Adamları) geleneksel yerli kültürünün modern teknoloji ile karşılaştığında geçirdiği acı deneyleri, düşlerle gerçekliği iç içe yansıtan bir anlatıma sahiptir. Yazar bu kitabında bir Maya söylencesine göre insanın kutsal mısırdan yaratıldığı inancını çağdaş bir biçimle bağdaştırmıştı. Asturias 1950-60 yılları arasında “Muz Üçlüsü” adını taşıyan büyük bir ırmak romanı yayımladı. *Viento fuerte*, *El papa verde* ve *Los ojos de los enterrados* adındaki bu romanlarda United Fruit Company’nin Orta ve Güney Amerika’daki

sömürgeciğini, işçilerin ve küçük toprak sahiplerinin bu egemenliğe karşı direnişini, halkın içinden çıkan devrimci önderin başarıya ulaşmak için çeşitli mücadele yöntemlerini birbiri ardından deneyişini anlattı. Çeşitli Maya söylencelerine dayanan bu üçlüdeki romanlar, yaşamı, en iğrenç yanlarından en yüce yanlarına dek masalla gerçeğin iç içe geçtiği bir anlatımla aktarıyordu. Asturias’ın bundan sonra yazdığı romanlarda öncekilerden çok daha sert ve ödünsüz bir mücadele anlayışı görülür. 1963’te yayımladığı *Mulata de tal*’da güçlü olmak isteyen yoksul bir köylünün karısını bu isteğini gerçekleştirebilecek olan mısır tanrısına satması ve bu yolla gelen zenginliğin yaşamını altüst etmesi anlatılır.

Asturias tüm sanat yaşamı boyunca, Güney Amerika’nın Avrupalılar tarafından keşfinden çok önceleri, buralardaki insanların güçlü bir kültürleri olduğunu, atalarından devraldıkları Maya kültürünün yeniden değerlendirilip ışılandığında dünyaya yeni bir kültürel zenginlik odağı armağan edilebileceğini savunmuştur. Bu özelliği kendinden sonra gelecek ve Latin Amerika romanını oluşturacak sanatçılar için güçlü bir başlangıç noktasıdır. Gençliğinde etkisi altına girdiği Gerçeküstücülük’ün diline getirdiği etkiler, Maya söylencelerinin şiirselliğiyle birleşince, çağdaş siyasal ve toplumsal sorunların çarpıcı ve etkili bir biçimde sergilendiği yeni bir sanatsal bileşim doğdu.

• **YAPITLAR:** *Religiones y mitos de la America Indigena*, Folklor incelemesi, 1926; *Leyendas de Guatemala*, 1930; *El señor Presidente*, 1946; *Hombres de maiz* 1949; *Viento fuerte* 1950; *El papa verde*, 1954; *Week-end de Guatemala*, 1956; *Los ojos de los enterrados*, 1960; *Mulata de tal* 1963; *Alhajadito*, 1966.

• **BAKINIZ:** BRETON.

ASURBANİPAL (? - ykş. İÖ 630)

Asur kralı. Asur Devleti’nin son büyük hükümdarıdır.

Gençliği üzerine bilgi yoktur. Dönemi için de kesin bir kronolojik sıra izlenememektedir. İÖ 672’de babası Asarhaddon tarafından Asur tahtının varisi ilan edildi. Üvey kardeşi Samaş-Sum-Ukin de Babil veliahtı oldu. Babası Mısır seferindeyken ona vekâlet etti. Asarhaddon, İÖ 669’da Harran’da ölünce ülkenin denetimini eline aldı. Önce Mısır’da çıkan ayaklanmayı bastırdı. Yerli prenslere vasallık verdi ve her vasallık için bir Asur garnizonu kurdu. I. Necho ile bir antlaşma imzalayarak Mısır Deltası’nın yönetimini ona verdi. Ama ayaklanmalar sürünce İÖ 663’te Mısır’a bir sefer düzenledi, Memfis ve Teb kentlerini yakıp yıktı. I. Necho’nun ölümü üzerine yerine Psamtik’i seçti. Mısır İÖ 654’te Asur garnizonlarından kurtularak bağımsızlığını kazandı. Ama, Asur’la Mısır arasındaki ticari ilişkiler sürdü ve Mısır’ın bağımsızlığı Asur açısından önemli bir kayıp olmadı. Asurbanipal, on altı yıl boyunca Babil’de sınırlı

ÂŞIK ÇELEBİ (1520-1572)

Osmanlı tezkire yazarı, şair. 14-16. yy. arasında yetişen şairleri kapsayan önemli bir tezkire yazmıştır.

yetkilerle hüküm süren kardeşi Samaş-Sum-Ukin ile barış içinde yaşadı. Ama, İÖ 652'de Samaş-Sum-Ukin Asur egemenliğine karşı ayaklandı. Fenike, Judah, Elam, Mısır, Lidya ve Kaldeon kabileleri de ayaklanmaya katıldılar. Asurbanipal, önce Elam'a saldırdı, İÖ 648'de Babil'i ele geçirdi. Samaş-Sum-Ukin kendini öldürdü. Arap kabileleri üzerine de bir akın yaptı. Nabatan Vate'yi ve müttefiklerini yendi. Elam'la savaş İÖ 639'a değin sürdü. Sonunda Elam teslim oldu, başkenti Susa yakılıp yıkıldı.

Asurbanipal döneminde Asur, iktisadi bakımdan parlak bir dönem yaşadı. İki oğlunu tahtının varisi olarak seçti ve yetkilerini belirleyerek devleti ortak yönetmelerini istedi. Dine bağlı olan Asurbanipal Babil ve Asur'daki kutsal yapıları yeniledi. Ayrıca Ninova Sarayı tarihi olayları ve av eğlencelerini gösteren heykeller ve kabartmalarla süslendi.

Asurbanipal Ninova'da Yakın Doğu'nun sistematik olarak derlenmiş ve kataloglanmış ilk kütüphanesini kurdurdu. Kendi dönemi ve eski dönemlerle ilgili bilimsel, edebi ve tarihi belgelerden birçoğunun kopyalarını bu kütüphanede topladı. Bu tabletlerden 20.000 kadarı Londra'daki British Museum'dadır. Akademik konulara da ilgi duyan Asurbanipal, antik Sümer yazıtlarını okuyabiliyordu ve uzman bir matematikçiydi. Asurbanipal, Asur'un son büyük hükümdarıdır. Ölümünden kısa bir süre sonra Asur Devleti yıkıldı.

Prizren'de doğdu, Üsküp'te öldü. Asıl adı Pîr Mehmed, mahlası Âşık'tır. Klasik Türk edebiyatında *Meşâirü's-Şüera* ya da Âşık Çelebi tezkiresi de denen tezkiresi ile tanınır.

Âşık Çelebi'nin doğum tarihine babasının düşürdüğü Feyz-i İlâh (Tanrı'nın lütfu: Arap harfleri ile sayı değeri hicrî 920) onun 1520'de doğduğunu kanıtlamaktadır. Seyyid ailesinden olan dedesi Mehmed Nattâ 14. yüzyıl sonunda Emir Sultan Buhârî (ölüm. 1429/30) ile Bursa'ya gelmiş ve orada yerleşmiştir. Ebu İshak zaviyesine şeyh ve mütevellî (vakıf işlerinde vakfiye koşullarını şer'i yolda yürütmek üzere atanan kişi) olarak atanmış kendisine ayrıca "nakibü'l-eşraflık" (Hz. Muhammed'in soyundan gelenler arasından seçilip, onların her işini gören ve onları devlet önünde temsil eden kişiye verilen ad) görevi de verilmiştir. Mehmed Nattâ'nın ölümü üzerine aynı göreve oğlu Zeyne'l-âbidin atandı. Âşık Çelebi'nin babası Zeyne'l-âbidin'in oğlu Seyyid Ali'dir. Seyyid Ali babasının yardımcısı olmuş ve onun ölümü üzerine çeşitli yerlerde kadılıklarda bulunmuş, Filibe kadısı iken ölmüştür.

Âşık Çelebi'nin annesi ise II. Bayezid'in kadiaskerlerinden Müeyyedzade'nin kızıdır. Âşık Çelebi'nin hayatı hakkında en sağlıklı bilgi yine kendi tezkiresindedir. Tezkiresinin ön kısmında Rumeli'de doğduğunu, oraları çok sevdiğini ve çocukluğunu oralarda geçirdiğini anlatmıştır. Önce annesini daha sonra da babasını kaybeden Âşık Çelebi öğreniminde devrin ileri gelen bilim adamlarından yararlanmıştır. Bunlar arasında Sururî, Taşköprizade, Arapzade Abdülbaki Efendi, Ebussuud, Emir Gîsû Efendi, Muhyiddin Fenari Efendi sayılabilir. Müeyyedzade'nin torunu olması, Fenari Muhyiddin'le olan dostluğu ve babasının arkadaşları aracılığıyla oldukça geniş bir çevre edindi. Böylelikle tezkiresinde gerek toplumsal çevreleri, gerekse sanatçevrelerini, gözlemlerine dayalı olarak, özellikle yakından tanıdığı

kişileri çok renkli bir anlatımla betimlemeyi başarmıştır. Bunlar arasında Zati'nin kitapçı dükkânını, Rahiki'nin Mahmutpaşa'daki attar dükkânını, Galata ve Hasköy meyhanelerini, Âşkı ve Kandî'yi sayabiliriz.

Âşık Çelebi, önce Bursa mahkemesinde kâtip olarak görev yaptı. 1541/42'de Emir Sultan Vakfına mütevellî olarak atandı. 1546'ya kadar bu görevini sürdüren Âşık Çelebi, Muradiye müderrisi Ruşenizade'nin Bursa'daki vakıfları denetlemek üzere görevlendirilmesi ve bu denetleme sonucunda Âşık Çelebi için iyi rapor vermemesi üzerine azledildi ve İstanbul'a geldi. bu tarihte İstanbul'da kadı olan eski koruyucusu Emir Gîsü Efendi, Âşık Çelebi'ye mahkemesinde kâtiplik görevi vermiştir. Bu ara Emir Gîsü Efendi, Divan Kâtipliği reisliğine Âşık Çelebi'yi ve Bursa'dan da arkadaşı olan ve aynı yerde Âşık Çelebi ile birlikte kâtiplik yapan Sunî'yi aday olarak göstermişse de, Âşık Çelebi bu görevi elde edememiştir. Tezkiresinde bu olaydan bahseder, hatta Rüstem Paşa'nın kendisini yeğlediği halde görevi yine de alamadığını yazar. Bu arada Ebussuud'a da kâtiplik ettiğini yine kendisinden öğreniyoruz.

1547'de hocası Muhyiddin'in ölmesi üzerine icazetnâmesini (diploma) almakta hayli sıkıntı çekmiş fakat Rumeli kazaskeri Bostan Efendi sayesinde mülâzım (medrese öğrenimini bitirip diploma alan kişi) olabilmıştır. 1550'de Silivri'ye kadı olarak atandığını Kandî'nin "Geldi Âşık ol Silivri hakimi" (ebcede göre 957 etmektedir) tarih mısraından öğrenmekteyiz. Yine bu tarihte evlenmiş ve Kandî "Tezev-vüc bâd ey Âşık müebbed" tarihi mısraını yazmıştır. Yine Silivri'de karısından ayrıldığını tezkiresinde şu beyitle anlatmıştır: "Çoktan isterdim zen-i dünyaya ben vermek talâk- Hamdilillah sözümün Âşık bugün oldum eri".

Âşık Çelebi, Silivri'deki görevinden sonra araya kimi dostlarının da girmesiyle Priştine'ye daha sonra da Serfiçe'ye nakledilmiştir. Burdaki görevi sırasında birdenbire azledilmesi, Âşık Çelebi'yi parasal sıkıntıya soktuğu gibi tezkiresi üzerindeki çalışmalarını da etkilemiştir. Bir süre sonra Narda'ya (bugünkü Arta) kadı olmuştur. Fakat kendisinden önce Narda'da kadı olarak görev yapan ve birtakım nüfuzlu kişilerin çıkarı için görevini kötüye kullanan Musa Kadı ve Narda Voyvodası Ferruh Kethuda'nın oyunları yüzünden azledilmiştir. Bu olaydan çok etkilenen Âşık Çelebi, tezkiresinde Musa Kadı hakkında uzunca bilgi vermiş onun ne tür bir adam olduğunu açıkça belirtmiş ve bu arada bilgisizliğini de, "Karnın yarsan kara elif çıkmaz", şeklinde vurgulamıştır.

1562 yılında Manavgat'ın Alaiye kadılığına atanmış fakat orada çok kalmamış, Kanunî Süleyman'ın "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi" mısraı ile başlayan ünlü gazelinı tahmis (bir gazelin her beyitine üçer mısra eklenerek onu muhammes-beşleme- haline getirmek) etmiş ve dostlarının da araya girmesi ile Niğbolu kadılığına atanmıştır. Bundan bir süre sonra da Âşık Çelebi'yi Çernovi kadısı olarak görmekteyiz (1563). Âşık Çelebi'nin 1566'da Ali Reis'in kaygını, Rusçuk'tan geçerken karşılaması azline neden olmuştur. Bu olaydan sonra, Sigetvar'dan Belgrat yoluyla İstanbul'a dönmekte olan II. Selim'e bir gazel ve bir arzuhal sunarak Kartova kadılığını elde ettiğini 1567'de bir gazelinde

vinden de azledilmiştir.

Âşık Çelebi'nin ölümüne Cenânî ve Valihî tarih düşürmüştür. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Üsküp'teki mezar taşında "Âşık sefer eyledi cihandan (979/1572)" tarihinin yazılı olduğu kayıtlıdır.

Âşık Çelebi'nin başlıca yapıtları şunlardır: *Revzatü's-Süheda Çevirisi*: Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin aynı addaki yapıtının 1546/47'den önce Türkçe'ye çevirisidir. Konusu Hazret-i Ali'nin oğullarından Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi olayıdır.

Şakayıkü'n-Numaniye Çevirisi: Taşköprizade'nin yapıtının çevirisidir. Âşık Çelebi bu yapıtı Taşköprizade'ye özellikle kendisi sunmuştur. Bu çeviri Mecdi'ninki kadar başarıya ulaşmamıştır.

et-Tibrü'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mulûk Çevirisi: Gazalî'nin Sultan Sencer'in emri üzerine huzurunda geçen konuşmaları Farsça olarak yazdığı yapıtın Arapça çevirisinden Türkçe'ye Âşık Çelebi tarafından aktarılmış biçimidir.

Şerh-i Ehadis-i Erbain: Ataî, onun iki ehadis-i erbain'i olduğunu kaydeder. Birisi kendi derlemesidir, öteki ise Kemalpaşazade'nin Arapça derlemesi ve şerhinin çevirisidir.

Ravzû'l-Ahyar Çevirisi: Muhyiddin Muhammed bin el-Hatib el-Kasım'ın aynı addaki yapıtının II. Selim adına çevirisidir. Devlet yönetimi ile ilgilidir.

Mi'racü'l-Ayale ve Minhacü'l-Adale: İbn Teymiye'nin *es-Siyasetü's-Ser'iyye fi İslahî'r-raiyye* adlı ahlak ve siyasetle ilgili yapıtının Türkçe'ye çevirisidir. II. Selim adına yapılmıştır.

Zeylû's-Şakayık: Şakayık'a zeyl olarak yazılan bu kitap Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur.

Sigetvarnâme: Kanunî Süleyman'ın Sigetvar seferi ile ilgili manzum mesnevi tarzında yazılmış bir yapıttır. Ancak bu yapıt şimdiye değin ele geçmemiştir.

Meşâirü's-Süara: Âşık Çelebi'nin hem tezkire türünde, hem de inşa tarzında yazmış olduğu şairlerin yaşamlarını içeren yapıtıdır. 16. yy'da Anadolu'daki ilk örneği Sehi'den başlamak üzere Âşık Çelebi'ye gelinceye değin üç tezkire yazılmıştır. Dördüncüsü Âşık Çelebi'nin tezkiresidir. Bunlar dahil, 20. yüzyılın başına değin yazılan hiçbir tezkire gerek üslup, gerek içerik bakımından Âşık Çelebi'nin yapıtına ulaşamamıştır. Sehi Bey'in *Heşt Bibişt* (sekiz tabakaya bölündüğü için "sekiz cennet" anlamına gelen bu ad konmuştur) adlı tezkiresinin ortaya çıkması ve edebiyat çevrelerince beğenilmesi üzerine 1543/44'te İstanbul'da bulunan Âşık Çelebi ile Latifi de böyle birer tezkire yazmaya karar vermişler ve ikisi aralarında konuşarak tezkirelerinin düzenleri üzerinde anlaşmışlardır. Âşık Çelebi tezkiresinde bunu şöyle anlatır: "Latifi devirlere göre düzenleyecek, ben ise alfabetik olarak hazırlayacağım. Fakat o tezkiresinde benim izleyeceğim yolu kullandı. Bunun üzerine ben üzülerek on beş yıldan fazla toplamış olduğum bilgileri bir yana bıraktım." Latifi, tezkiresini alfabetik düzene göre hazırlayarak 1546'da bitirmiş ve tezkiresinde Âşık Çelebi'den söz ederken tezkire yazma fikrine ilişkin hiçbir şey yazmamış sadece *Ravzatü's-Süheda* çevirisini kaydetmiştir. Âşık Çelebi ise, Latifi'nin tezkiresini beğenmekle birlikte yazarların çoğunu Kastamonulu gösterdiği için çatmış ve çağdaşlarının *Kastamonunâme* dediklerini kaydetmiş-

tir. Ancak Latifî tezkiresinin bundan başka kusuru olmadığını da sözlerine eklemiştir. Latifî, sözünde durmayarak tezkiresini şairlerin adlarının ilk harflerine göre sıraladığı için Âşık Çelebi de tezkiresini ebced düzenine göre sıralamıştır. Tezkiresi üzerinde çalışmalarını II. Selim tahta geçtikten sonra hızlandırmış, 1566'da onun adına bitirmiştir. Tezkirenin başında uzun bir giriş vardır. Girişte önce şiir ve şairden söz eden Âşık Çelebi, daha sonra kimi şairlerden ve yapıtlarından söz eder. Daha sonra Fatih'ten (Avnî) başlayarak II. Selim'e dek padişahları ve şairlerini ele alır. Mahlasının Âşık olduğunu da belirtirken kendinden önceki tezkirelere geçer ve Latifî ile arasında geçenleri de anlattıktan sonra kitap yazmada öngördüğü altı özelliği kaydeder.

Tezkire nüshalarına göre şair sayısı 360 ile 424 arasında değişmektedir. Şairler hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra, dönemin toplumsal yaşamını eğlence yerlerini, zevkini, nükte anlayışını yansıtmaya açısından da Âşık Çelebi'nin tezkiresi edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. Kendisinin de söylediği gibi bu tezkire bir *Tevarihü's-Şuara*, bir şairler tarihidir.

Mecmua-i Sükûk: Bu yapıttan yalnız Atâî söz eder. Mahkeme kâtipliği ve kadılığı sırasında yazdığı birtakım yazıların derlenmesinden oluştuğu düşünülmektedir.

Şehrengiz-i Bursa: 1541/42'de yazılmıştır. Bursa'nın güzelliklerini anlatan küçük manzum bir risaledir.

Divan: Âşık Çelebi'nin Serfice kadısı iken yazmış olduğu şiirlerden oluşur.

• **YAPITLAR:** *Ravzatü's-Şüheda*; *Şakayıkü'n-Numaniye Çevirisi*; *et-Tıbrü'l-Mesbuk fi Nasibatü'l-Mulûk Çevirisi*; *Şerh-i Ehadis-i Erba'in* (ö.s.) 1898; *Ravzû'l-Abyar Çevirisi*; *Mir'acü'l-Ayale ve Minbacü'l-Adale*; *Zeylû's-Şakayık*; *Sigetvarnâme*; *Meşâirü's-Şuara*, (ö.s.), G.M. Meredith-Owens (yay), 1971; *Mecmua-i Sükûk*; *Şehrengiz-i Bursa*; *Divan*.

• **KAYNAKLAR:** Atâî, *Zeyl-i Şakayık*, 1845; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 1914; O.Ş. Gökyay, "Âşık Çelebi Tezkiresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi* (30 Mart 1976); Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuara*, II, 1981; F. Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, 1980; Latifî, *Tezkire*, 1896; A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, 1973.

• **BAKINIZ:** AHMED EFENDİ [Taşköprizade], KINALIZADE HASAN ÇELEBİ, LATİFİ.

ÂŞIK PAŞA

(1272-1332)

Türk şair. Türk tasavvuf edebiyatının ilk büyük şairlerindendir.

Asıl adı Ali'dir. Mahlası Âşık'tır. Paşa olarak anılması ise bir san değil ailenin ilk çocuğu olması nedeniyle. Hayatı üzerine çok az bilgimiz olan Âşık Paşa ve ailesi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Dedesi Ebu'l-beka Şeyh Baba İlyas b. Ali 13. yy'da Horasan'dan gelerek Amasya'da yerleşmiştir. Ailesi Horasan'dan geldiği için Baba İlyas'ı Acem olarak

kabul edenler olmuşsa da böyle bir iddia geçerli değildir. Baba İlyas için *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsamet'in kaynak göstermeden verdiği bilgiler ise öbür kaynakların verdiği bilgilerle uyuşmamaktadır. Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas, aslında 1240 yılında halifesi Baba İshak'la birlikte Baba Resul ayaklanmasını gerçekleştiren kişidir. Baba İlyas ayaklanma sırasında ölmüştür. Ölümünün nasıl olduğu hakkında da çeşitli söylentiler vardır. Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin *el-Menakibü'l-Kudsiye fi Menasibi'l-Ünsiye* adlı 118 yapraklık mankibe türünde yazılan yapıtında verilen bilgiye göre, Baba İlyas yakalanarak Amasya kalesine kapatılmış, hücrelerinde birlikte bulunduğu bir keşişi Müslüman etmiş ve onu kendine mürit edinmiştir. Zindanda bulunduğu kırkinci günü hücresinin duvarı yarılarak boz atı gelmiş ve Baba İlyas'ı alarak kaybolmuştur. Destan havasındaki bu anlatışa karşılık, öbür kaynaklarda savaş alanında öldüğü veya idam edildiği söylenir.

Baba İlyas aynı zamanda Ebu'l-Vefa tarikatine bağlıdır ve Dede Garkın da onun halifesidir. Tarihte Baba İlyas'ın izleyicilerine Babaî, ayaklanmaya da Babaîler Ayaklanması adı verilmektedir. İşte bu Baba İlyas'ın en küçük oğlu olan Muhlis Paşa hakkında da *Şakayıkü'n-numaniye* dışında Elvan Çelebi'nin yukarıda adı geçen *Menakibnâme*'sinde oldukça geniş bilgi vardır. Bu kaynağa göre ayaklanma sırasında henüz bir bebek olan Muhlis Paşa, Çat köyündeki ateşe verilen zaviyeden Şerefüddin adında birisi tarafından kurtarılmış, yedi yaşından sonra Mısır'a götürülmüş ve Melik Zahir Baybars'ın sarayına sokulmuştur. Burada on dört yıl kalmış, daha sonra Anadolu'ya dönmüş ve Sultan tarafından hapsedtirilmiştir. Hapsedildiği Gavela Kalesi'nde uzun süre kalmış, bir ara IV. Kılıç Arslan kendisiyle anlaşmayı denemiş, fakat Muhlis Paşa kabul etmemiştir. Muhlis Paşa'nın 1273'e değin ne yaptığı ayrıntısıyla bilinmemektedir. 1273'te Konya'yı ele geçirdiği ve saltanat sürdüğü söylenir. Elvan Çelebi'nin anlatımına dayanan Oruç Bey ve Taşköprizade dışında bu söylentiye bir de *Şikâri Tarihi*'nde rastlanmaktadır. Muhlis Paşa altı aylık bir saltanattan sonra egemenliği Karamanoğulları'na bırakmıştır. Muhlis Paşa ilk Osmanlı sultanı Osman Gazi zamanında hâlâ hayattaydı.

Âşık Paşa, Muhlis Paşa'nın oğludur. Kırşehir'de doğan Âşık Paşa zahir ve batın bilimleri Süleyman-ı Kırşehri'den öğrenmiştir. Elvan Çelebi'nin menakibindeki kayda göre Âşık Paşa'nın yetiştirilmesi için Muhlis Paşa, İlyas Baba halifelerinden Şeyh Osman'ı görevlendirmiştir. Hatta daha sonra Muhlis Paşa'nın vasiyeti üzerine, Şeyh Osman o sırada Arapkir'de olan Âşık Paşa'yı çağırır ve kızını Âşık Paşa ile evlendirir. Âşık Paşa devrin siyasal olaylarına karışmış, Mısır'a gitmiş, Anadolu valisi Timurtaş'ın veziri olmuş daha sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanmadan sonra Mısır'a kaçmış orada hapsedilmiş, 13 Kasım 1332'de Amasya'ya dönerken Kırşehir'de hastalanarak ölmüştür. Türbesi Kırşehir'dedir. Âşık Paşa'ya ait bu bilgiler yalnız Hüseyin Hüsamet'in tarihinde görülmektedir. Elvan Çelebi'nin babasına ayırdığı bölümde bununla ilgili bir şey anlatılmaz. Elvan Çelebi'ye göre babasının dünya işleri ile hiçbir ilgisi olmamış, gençliğinden beri kendisini tasavvufa vermiş ve bir velî gibi yaşamıştır. Âşık Paşa'nın

elimizdeki yapıtları da bunu kanıtlamaktadır. Şiirlerinde ve *Garibnâme*'sinde Yunus ve Mevlânâ'nın etkisi görülmektedir.

Garibnâme 1329-1330 yıllarında kaleme alınmış ve Âşık Paşa bunu

Bu kitabın hatmi uş oldu tamam
Toptolu yüz dasitan geldi tamam

Yedi yüz otuz yılında hicretin
Söz irdi hatmine bu fikretin

beyitleriyle belirtmiştir. Âşık Paşa, *Garibnâme* adını verdiği ve tasavvufun ilkelerini anlattığı bu yapıtını mesnevi tarzında yazmıştır. On *bab* üzerine kurulan yapıtın her *bab*ında on tane destan yer almaktadır. 12.000 beyit tutarında olan *Garibnâme* kimi nüshalarının içinde gazeller de bulunması nedeniyle *Divan-ı Âşık Paşa* veya öğreticiliği nedeniyle *Maarifnâme* adıyla da anılmaktadır. Farsçanın daha üstün olduğu bir devirde Âşık Paşa'nın yapıtını Türkçe olarak yazması (önsözü Farsçadır) *Garibnâme*'yi halkı eğitmek amacı ile yazdığını göstermektedir. O devirde Türkçeye karşı gösterilen ilgisizliği de yapıtında özellikle belirtmiş ve Türkçenin önemini

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklerle hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

beyitlerinde ortaya koymuştur. Farsça önsözden sonra giriş kısmında kâinatın yaratılışını, Hz. Peygamberi, Âşere-i Mübeşşere'yi (cennete gireceği müjdelenen kişi) konu edinir. Birinci *bab*da Allah'tan ve bir olan şeylerden, ikinci *bab*da dünya ve ahiret, ten ve can gibi ikili olanlardan, üçüncüde geçmiş, bugün ve yarından, dördüncüde dört unsurdan (enasır-ı erbaa), beşincide beş duyudan, altıncıda yaratılışın altıncı gününden, yani her *bab*da o *bab*ın sayısına uygun konulardan söz etmektedir.

Garibnâme dini, tasavvufi ve öğretici bir yapıt olmakla birlikte sosyal konulara da zaman zaman değinmiştir. Çok okunduğu için hemen her yazma bulunan kitaplıkta bir iki nüshasına rastlanır.

Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'de bulunan gazellerinden başka eski nazire mecmualarında da (özellikle *Camiü'n-Nezair*'de) gazellerine ve ilahilerine rastlanır. Bunlardan on dört tanesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlanmış, ancak ikisinin Geyikli Baba'ya ve Halil adlı bir şaire ait olduğu yine aynı araştırmacı tarafından saptanmıştır. Daha sonra Sadettin Nüzhet Ergun Âşık Paşa'nın on beş şiirini daha yayımlamıştır. 1961'de Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* adlı yapıtında Âşık Paşa'nın bütün şiirlerini (67 tane) yeniden yayımlamıştır.

Fakrname: Şimdilik iki nüshasının varlığını bildiğimiz (Roma, Biblioteca di Roma ve Manisa, Muradiye Kütüphanesi) bu yapıt, 161 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış tasavvufi bir metindir. Tasavvuf yoluna giren *salikten* (yol eri) istenen şeyleri ve Tanrı'nın yokluğunda var olma (fenafillah) felsefesini anlatmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Vasf-ı Hal: Bu risalenin de şimdilik sadece Roma

ve Manisa'da olmak üzere iki nüshası bilinmektedir. Mesnevi tarzında olan, 31 beyitten oluşan yapıtta, geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde durulmaktadır. Şairin ismi geçmemekle beraber, yapıtı yayımlayan Agah Sırrı Levend, bu risalenin Âşık Paşa'nın olduğundan kuşku duymaz. Çünkü anlatım tarzı aynı olduğu gibi Roma'daki nüsha da *Garibnâme*'nin sonuna yazılmış durumdadır.

Hikâye: Bu 59 beyitten oluşan risale de Raif Yelkenci'de bulunan bir *Garibnâme* nüshasının sonunda bulunmaktadır. Bu mesnevide, bir Müslüman, bir Hristiyan ve bir Yahudi, üç kişinin yolda başlarına gelenler anlatılır. Bir kentte, bir mescit içinde konakladıkları sırada canları helva ister. Helvayı alırlar ama helva azdır. Akıllı geçenin Yahudi, "helva dursun biz uyuyalım, hangimiz en iyi rüya görürse helvayı o yesin" der. Hikâye bunun üzerine kurulmuştur. Bu mesnevide Âşık'ın mahlası geçer.

Kimya Risalesi: Çorum'da il halk kütüphanesinde bulunan bir mecmuanın 3. risalesini oluşturan ve *Risale-i Âşık Paşa der Hakk-ı Kimya* başlığı altında olan bu risalenin Âşık Paşa'ya ait olması anlatımının çok karışık olması nedeni ile kuşkuludur.

Risale fi Beyan-ı's-sema: Böyle bir yapıttan yalnızca Osmanlı Müellifleri'nde sözedilir.

• YAPITLAR: *Garibnâme*; *Fakrname*; *Vasf-ı Hal*; *Hikâye*; *Kimya Risalesi*; *Risale fi Beyan-ı's-Sema*.

• KAYNAKLAR: A. Alparslan, "Âşık Paşa'da Tasavvuf", *İ.U. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (143-156), 1963; S. Buluç, "Elvan Çelebi'nin Menakibnamesi" *Türkiyat Mecmuası XIX*, (1-6), 1980; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, 1914; S.N. Ergun, *Türk Şairleri I*, ty, A. Gölpınarlı, "Âşık Paşa'nın Şiirleri", *Türkiyat Mecmuası V*, 1936; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961; F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1966; Laüfi, *Tezkire*, 1896; A.S. Levend, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1953; Mecdi, *Şakayık-ku'n-Numaniye Tercümesi*, 1853; A.Y. Ocak, *Babailer İsyanı*, 1980.

ÂŞIKPAŞAZADE

(1400-1484)

Osmanlı tarihçi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan önemli bir tarih yazmıştır.

Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, Amasya'ya bağlı Elvan Çelebi köyünde doğdu, İstanbul'da öldü. Baba İlyas soyundan mutasavvıf şair Âşık Paşa'nın üçüncü kuşaktan torunudur. Âşıkî mahlası soyu ile ilintilidir.

İlköğrenimini köyündeki tekkede ve çevresindeki dervişlerden aldı. Çocukluğu Osmanlı şehzadelerinin saltanat kavgaları dönemine rastlar. Yaşamı ile ilgili belirli bilgiler tarihindeki kimi kayıtlardan çıkmaktadır. 1413'te yirmi yaşında iken Geyve'ye geldiği, burada hastalanarak Orhan Gazi'nin İmamı İlyas Fakih'in Oğlu Yahşi Fakih'in evinde kaldığı bilinmektedir. Bu sırada Çelebi Mehmed'in, kardeşi Musa Çelebi ile çarpışmak üzere, Rumeli'ye geçtiğine tanık oldu.

Geyve'ye yirmi yaşında geldiği kabul edilirse, 1393'te doğduğu ya da kendi deyişiyile, hicri takvime göre 1484'te seksen altı yaşında ise, bu kez doğum tarihinin miladi 1400-1401 olması gerekir.

Geyve'ye Çelebi Mehmed ya da bir akrabası ile geldiği sanılıyor. Konuk kaldığı evde, daha sonra kendi tarihinde de kullanacağı Yıldırım Bayezid dönemi sonuna değin gelen anonim bir *Tevârih-i Âl-i Osman* bulup okudu.

II. Murad, Düzmece Mustafa ile giriştiği mücadelede, Rumeli beyleri üzerinde büyük bir etkisi olan ve o sırada Tokat'ta tutuklu bulunan Mihaloğlu Mehmed Bey'i başlatıp yanına çağırdı. Bursa'ya doğru yola çıkan Mihaloğlu, Elvan Çelebi köyüne uğrayıp Âşıkpaşazade'yi yanına alarak II. Murad'a katıldı. Âşıkpaşazade, 1422'de Ulubat köprüsü yanında geçen olaylara tanık oldu.

1436-1437'de hacca gitti. Mısır'da Bekriye tarihî katından Seyyid Ebû'l Vefa'nın halifesi oldu. Hacdən dönerken sancakbeylerinden İshak Bey'le birlikte Üsküb'e geçerek akınlara katıldı. II. Murad'ın Belgrad seferinde ve II. Kosova Savaşı'nda bulundu (1448). Akşemseddin, Şeyh Vefa, Akbıyık gibi ünlü şeyhlerle İstanbul'un fethine katıldı (1453). İstanbul'a yerleşti, 1457'de padişah ile birlikte Balıbadra seferine gitti. 1484'te, İstanbul'da öldü. Ölüm tarihi Eflaki'ye göre 23 Mart 1481'dir.

Tevârih-i Âl-i Osman ya da *Âşıkpaşazade Tarihi* olarak bilinen yapıtı, eski Osmanlı tarihçileri arasında ün kazanamamıştır. 16. yy'da Gelibolu'lu Mustafa Ali, yapıtı Âşık Paşa'nın sanmıştır.

Âşıkpaşazade, tarihi ancak İstanbul'da yayımlandıktan (1914) sonra tanındı. İçerik bakımından anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'lardan farklı değildir. Orta sınıf halk ve özellikle askeri çevrelerde okunması için yazıldığından halk dili ile ve destansı bir biçimde kaleme alınmıştır. Her bölümün sonuna, o bölümdeki tarihi olaylarla ilgili şiirler eklenmiştir. Bozuk bir aruzla yazılan bu şiirlerin sanat değeri yoktur.

Tarihin tümünü Âşıkpaşazade yazmamıştır. Osman Gazi'den Yıldırım Bayezid devrinin sonuna (1402) değin geçen bölümü Yahşi Fakih'in evinde okuduğu kitaptan aklında kalanlara göre yazdı. Birbirinden farklı 12'den fazla nüshası olan yapıtta, olayların yalnız yılları gösterilmiş, ay ve gün verilmemiştir. Tarihte, kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bazı ekler de vardır. İlk baskısı 1502'ye değin geçen olayları kapsar. 1929'da F.Giese tarafından Almanya'da yapılan ikinci basım ise, 1492 yılına değin geçen olayları alır.

- YAPITLAR: *Âşıkpaşazade Tarihi*, (ö.s), Âli Bey (yay.), 1914; *Tevârih-i Âl-i Osman* (*Osmanlı Tarihleri*, I, içinde) (ö.s.), N. Atsız (yay.), 1949.

AŞKUN, Vehbi Cem

(1909-1978)

Türk folklor araştırmacısı, şair ve yazar. Sivas kültürü ve halk edebiyatı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınır.

28 Haziran 1909'da Sivas'ta doğdu. Sivas Sultani-si'nin ilk bölümünü ve İzmir Öğretmen Okulu'nu (1930) bitirdikten sonra, Merzifon'da ilkökul öğretmenliği yaptı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yaptığı yüksek öğrenimini (1938) ortaokul ve liselerde edebiyat öğretmenliği izledi. 1969 yılında emekliye ayrılan Aşkun 1978'de öldü.

Vehbi Cem Aşkun yazı hayatına 1929'da İzmir'de *Yeni Asır*, *Hizmet* gazeteleri ve *Fikirler* dergisinde yayımlanan yazılarıyla başladı. Daha sonra Merzifon'da, Merzifon şairleri üzerine yaptığı bir inceleme ve halkevi adına çıkarttığı *Taşan* adlı dergide yayımlanan yazılarıyla devam etti. Merzifon tarihi üzerine de incelemelerde bulunan Aşkun, Sivas'a atandıktan sonra halkevinde çalışmalarında bulundu. *Kızılırmak* ve *Dört Eylül* gazetelerinde Sivas folkloru üzerine yazıları yayımlandı. Sivas kongresi ve Sivas şairleri üzerine, daha sonra kitap olarak yayımlanan araştırmalar yaptı. Aşkun'un en önemli yapıtı *Sivas Folkloru* adlı iki ciltlik kitabıdır. Bu kitabında Aşkun, Sivas tarihi ve geleneklerini, yerli sanatları ve atasözlerini, halk hikâyeleri ve deyimlerini, türkü ve şairlerini incelemiş ve bu kentin folklor ve kültürünün aydınlanmasına çalışmıştır. Folklor incelemeleri dışında hece vezniyle yazılmış şiirleri ve hikâye, tiyatro, roman türlerinde fazla tanınmayan denemeleri vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *İnceleme: Bir Mekteplinin Hikâyesi*, 1931; *Merzifon Şairleri*, 1937; *Sivas Folkloru*, 2 cilt, 1941-43; *Emrah*, 1942; *Sivas Kongresi*, 1945; *Ruhsati*, 1945; *Piri Baba*, 1947; *Sivas Şairleri*, 1948; *Kurtulan Merzifon*, 1956; *Duygu Dünyası Mevlânâ*, 1970; *Halk Edebiyatında Yerme ve Güldürüler*, 1973. *Şiir: Ulusal Duyuşlar*, 1936; *Yayladan Sesler*, 1943; *Göllerin Musikiisi*, 1949; *Geçmiş Günler*, 1960. Roman: *Kader*, 1962.

ATA, Mustafa

(1945)

Türk ressam. Genelde "insan dramı" düşüncesini soyut bir mekân anlayışı içinde ele alır.

Trabzon'da doğdu. 1965-1971 yılları arasında İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Adnan Çoker'in atölyesinde öğrenim gördü. 1971, 1973 ve 1981 yıllarında Almanya'nın değişik kentlerinde araştırma ve incelemeler yaptı. 1973'te Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1971'den başlayarak İstanbul'da çok sayıda kişisel sergi açtı. Yurt dışında Amerika, Almanya, Mısır gibi ülkelerde karma sergilere katıldı. 1976'da Türkiye Kültür ve Sanat Şenliği'nde resim dalında

3.'lük ödülünü, 1979'da Görsel Sanatlar Derneği Küçük Heykel, Resim ve Afiş Yarışması'nda resim ödülünü aldı; 1979'da 2. İstanbul Sanat Bayramı Yeni Eğilimler Sergisi'nde başarı ödülü, 14. DYO Resim Sergisi'nde başarı ödülü, 1983'te Günümüz İstanbul Sanatçıları 4. Sergisi'nde başarı ödülü kazandı. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli kurumlarda ve özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

Resimlerinde, yüzeyselleştirilmiş bir espasta silüet olarak ele aldığı, kişilikleri belirsiz figürler çizer. Espası olabildiğince yalınlaştırır, böylece figürlerin yalnızlıkları daha da vurgulanıp belirginleşmiş olur. Bu insan figürleri yalın espasın içinde durağan, hareketli ve çok hareketli biçimlendirilişleriyle zaman kavramının iyice vurgulanmasına yol açarlar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Dar Çevre*, 1972; *Oluşum I-II-III*, 1977; *Sabra ve Şatila*, 1982, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Koleksiyonu; *Abdi İpekçi'ye Saygı*, 1981.

ATABEY, Eşref Şefik (1894-1982)

Yazı
hayatına
girişi

Türk spor adamı. Çeşitli spor alanlarında yazar, spiker ve yönetici olarak etkinlik göstermiştir.

İstanbul'da doğdu. Öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde yaptı. Paris'te siyasal bilimler okudu. Boks sporuyla yakından ilgilendi, Fransa'da boks görgüsünü artırdı. 1930'ların en ünlü boksörleri olan Küçük Kemal ile Melih Ağa'nın yetismelerinde önemli rol oynadı. Güneş Kulübü'nün kurucuları arasında da yer aldı. Spor yazarı ve spor spikeri olarak uzun yıllar Türk sporuna hizmet etti. Güreş ve balıkçılık konularında da otorite olarak tanındı. Kısa bir süre boks hakemliği yaptığı gibi Türkiye Boks Federasyonu'nun ilk başkanı oldu. İstanbul'da öldü.

ATAÇ, Nurullah (1898-1957)

Türk deneme ve eleştiri yazarı. Türk edebiyatında Batılı anlamda ilk denemecidir.

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ali Nurullah Ata'dır. Hammer'den çevirdiği *Devlet-i Osmaniye Tarihi* adlı kitapla ün kazanan Mehmed Ata Bey'in oğludur. Dört yıl Galatasaray Sultanisi'nde okuduktan sonra okulu yarıda bıraktı, bir süre öğrenim için İsviçre'de kaldı. Mütareke'de yurda dönünce, Edebiyat Fakültesi'ne devam etti (1922); kendi çalışmalarıyla Fransızca öğrendi, özel öğrenimle yetişti. 1921'de Nişantaşı Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğiyle başlayan öğretmenlik hayatı, İstanbul, Ankara ve Adana'daki çeşitli liselerde 1945'e değin sürdü. Ticaret Vekâleti'nde (1925-26), Talim ve Terbiye Dairesi'nde (1926-27) çevirmen, Basın-Yayın Ücretli PDF Kitap Arşivi: <https://kitapyurdu.org>

(1944-45) yayın şefi olarak çalıştı. 1952'de, son görevi olan Cumhurbaşkanlığı çevirmenliğinden emekliye ayrıldı. 1949'dan ölümüne değin Türk Dil Kurumu'nda çeşitli görevler aldı. Ankara'da öldü.

Yazı hayatına 1921'de *Dergâh* dergisinde birkaç şiir, tiyatro yazısı ve Ahmet Haşim üstüne yazdığı bir eleştiri ile başladı. Bu tarihten sonra, gazetelerde, dergilerde sürekli olarak yazı yazdı. Yazıları *Hakimiyet-i Milliye*, *Ulus*, *Milliyet*, *Tan*, *Son Posta*, *Haber-Akşam Postası*, *Cumhuriyet*, *Son Havadis*, *Dünya* gazetelerinde; *Hayat*, *Edebiyat Gazetesi*, *Mektep*, *Varlık*, *Anayurt*, *Yeni Adam*, *Yedigün*, *Hafta*, *Ayda Bir*, *Yarınmay*, *Yeni Mecmua*, *Ülkü*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Türk Dili* dergilerinde yayımlandı. Yunan, Latin, Fransız, Rus edebiyatları yazarlarından elliye yakın çevirisi vardır. En tanınmış çevirileri şunlardır: *İki Yeni Gelinin Hatıraları* (Balzac); *Kızıl ile Kara* (Stendhal); *Tehlikeli Alâkalar* (Laclos); *Adsız Köşk* (Alain-Fournier); *Masallar* (Aisopos); *Seçme Yazılar* (Lukianos).

Türk edebiyatında Batılı anlamda ilk deneme yazarı, deneme türünün ilk ustasıdır. Eleştiri yazıları da yazdı. Yazılarında yeni bir edebiyat beğenisi, yeni bir kültür anlayışı ortaya koydu. 1940'tan sonraki yazılarında Türkçe'nin özleşmesi için büyük çaba harcadı. Yazı yazdığı dönemde, dilde özleşme konusundaki tutumuyla, yerleştirmeye çalıştığı edebiyat beğenisiyle, savunduğu yeni insan ve kültür anlayışıyla, Türk edebiyatının en etkili kalemlerinden biri olmuştur.

Ataç öncelikle bir denemeci olmakla birlikte, yazıları eleştiri özellikleri de taşır; doğrudan doğruya deneme türüne sokulabilecek yazılarının yanı sıra, bir eleştiri yazısı gibi okunabilecek denemeleri de vardır. Denemeleri, Cumhuriyet'le birlikte daha kararlı bir tavırla Batı'ya yönelen Türkiye'de, yeni sanat, kültür, ahlak ve yaşama biçiminin nasıl olması gerektiği konusundaki görüşlerini sergiler. Batı'nın, köklerini Rönesans'tan alan, Aydınlanma çağı ile de hızlanan kültürel ve ideolojik değişme sürecini etkilemiş düşünce ürünlerini, akılcılık, laiklik, şüphecilik, bireycilik gibi ilkelerini Türk fikir hayatına yerleştirmeye çalışır. Eleştirel yazılarında ise, Türk edebiyatının geçmişten günümüze kadarki bellibaşlı dönemlerini

Batı edebiyatı kültürüyle değerlendirir; geçmişte önemli abartılmış yazarların eserlerindeki eksikleri, kusurları gösterir, gölgede kalmış değerleri tanıtır, yeni edebiyatın olumlu yönde gelişmesi için uğraşır. Birçok önemli edebiyat sorununa dikkati çekerek verimli tartışmalar başlatmış, kalıplaşmış yargılar üzerinde yeniden durulmasını sağlamıştır. Kendisinden önce Türk edebiyatında eleştiri örneği yok değildi, ama eleştirinin ciddiye alınması, daha önemlisi, bir eleştiri göreneği kurulması ilk kez Ataç'la başlar.

Yazıları, içeriklerine göre, üç öbekte toplanabilir: yeni bir kültürün, düşünce ve yaşama biçiminin oluşturulması doğrultusundaki denemeleri, edebiyat sorunlarını ele aldığı deneme ya da eleştiri yazıları,

dilde özleşme konusundaki yazıları.

Yazı yazdığı dönemde, deneme, yeni kurulmakta olan bir toplumun birçok sorununun tartışılıp, bu sorunlar çerçevesinde bir düşünce alışverişi sağlanabileceği bir yazı türü niteliğindedir. Nitekim Ataç, denemelerinde, edebiyat sorunlarından gündelik yaşamla ilgili somut sorunlara, aşk, ölüm, yalnızlık vb. gibi evrensel temalardan güncel sorunlara dek, hemen her konuyu işledi. Bir denemeci olarak etkilendiği Montaigne, Remy de Gourmont, André Gide, özellikle de Paul Léautaud gibi, konularını bir söyleşi havası içinde, konuşurcasına tartıştı. Oluşmasına çalıştığı yeni kültürün en gözüpek birkaç savunucusundan biridir. "Osmanlılık" diye nitelediği bütün bir

Türk Deneme Yazarlığı

"Herhangi bir konuda kesin sonuçlar aramadan, yazarın düşünsel boyutlarını sergileyen düzyazı biçimi" diye tanımlanabilecek olan "deneme" türü, ülkemizde genellikle "söyleşi" üslubuyla yazılmaktadır. Konu alanı çok geniş olan bu tür doğayla, toplumla, insanla ilgili her şeyi ele alabilir. Çoğunlukla da makale, eleştiri, hatta günce gibi yazı türleriyle karışır, onların özelliklerini gösterir. Türkiye'de en yaygın olan deneme uygulaması "eleştirel deneme" diye adlandırılabilir. Bu denemelerin konuları sanat ve edebiyat yapılarıdır ve sonuçta bir değerlendirmeye girildiği için de eleştirel bir nitelik kazanmaktadır.

Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatının başka türleriyle birlikte giren denemeye ilkin Edebiyatı Cedide döneminde rastlarız. Bunlar söyleşi havasında oldukça ilkel örneklerdir. Deneme ancak Cumhuriyet'ten sonra başlı başına bir tür olarak gelişir. Yakup Kadri*, Ahmet Haşim*, Falih Rıfkı* bu türün yetkin ve edebiyat tarihine geçen örneklerini verirler. Ama bu yazarların asıl edebiyat alanları, roman, şiir, makale gibi başka türlerdir. Türk denemeciliği ilk büyük yazarına Nurullah Ataç'la kavuşur. Dildeki yenilikçiliği, üslubundaki akıcılığı ve titizliği dikkati çeker. Denemelerinin düşünsel yönü de araştırıcı, yoğun ve zengindir. Yaşamı konu alan denemelerin yanı sıra, özellikle edebiyatı konu alan eleştirel denemeler de yazar. Bunlar yer yer polemik havasına bürünürler.

Ataç'ın yazdığı yıllarda Sadri Ertem*, Sabahattin Eyuboğlu*, Vedat Günyol*, Suut Kemal Yetkin*, Ahmet Hamdi Tanpınar* çeşitli dünya görüşlerine yaslanan ünlü deneme yazarları olarak edebiyat alanına canlılık ve renklilik getirmişlerdir. Sadri Ertem'in tek deneme kitabı Fikir ve San'at'ta konu zenginliği özellikle dikkati çeker. Suut Kemal Yetkin bilgi aktarmak isteyen ataklıktan kaçınan bir tavır içindedir. Ahmet Hamdi Tanpınar ise bir kültür

zenginliğini yansıtır. Sabahattin Eyuboğlu daha çok edebiyat ve sanat konularını işlemiştir. Ama bu konuları hep yaşamla iç içe ele almış, eleştirel denemelerini tatlı bir söyleşi havasına sokmuştur. Aynı özellik öykülere ve öykücülere ayrı bir önem veren Vedat Günyol'da da göze çarpar.

Melih Cevdet Anday*, Salâh Bırsel*, Fethi Naci*, Memet Fuat*, Nermi Uygur*, Cemal Süreya*, değişik kuşaklardan ama gene aynı yıllarda ürün veren deneme yazarlarıdır. Nermi Uygur'un bir felsefecinin yaşama bakışını yansıtan denemeleri dilin ve üslubun yarattığı anlatım zenginlikleriyle doludur. Melih Cevdet Anday da denemelerinde her doğruyu yeniden ele alıp açan bir tutumla düşünceye ağırlık verir. Salâh Bırsel geleneksel Türk anlatı sanatlarından aldığı öğeler ve söyleyişlerle iyice özgünleştirdiği, şiirli bir üslupla yazar, imajlar, benzetmeler, eğretilmeler kullanır. Fethi Naci yerleşmiş her yargıyı gerçekler karşısında yeniden irdelemekten çekinmeyen atak tutumuyla, toksözlülüğüyle ilginç eleştirel denemeler yazmıştır. Memet Fuat ise sağlıklı kaynaklardan yola çıkmanın rahatlığı içinde eleştirel denemenin, dürüstlüğü en büyük erdem olarak sergileyen örneklerini vermiştir.

Cevdet Kudret*, Adnan Benk*, Asım Bezirci*, Hilmi Yavuz*, Füsün Akatlı* gibi araştırmacı ve eleştirmenler de zaman zaman eleştirel denemeler yazmışlardır.

Son kuşak yazarları arasında denemeye yeni bir bakış açısı getiren Murat Belge'nin* ise toplumsal yaşamın çok değişik ve geniş alanlarına yayılan konu zenginliği ve düşünce yoğunluğu dikkati çeker. Uğur Kökten ve Gürhan Tümer'in de denemelerinde yeni ve değişik konulara el atarak edebiyatımızda iyice daralmış olan denemenin sınırlarını zorladıkları görülür.

Ataç'la bir sıçrama gösteren Türk denemeciliğinin ortak özelliği, polemige düşkünlük ve dil ile anlatıma önem verme olarak saptanabilir.

geçmişin düşünce yapısıyla, hümanist, akılcı, pozitivist bir Batılı anlayış içinde mücadele etti. Çoğulcu bir düşünceye ulaşmanın, Batı hümanizmini ve onun bir parçası olan demokratikleşme sürecini hazırlayan fikirlerin özümlemesiyle sağlanabileceğine inanmıştı. Bu sürecin bütününe sahip çıkmak isteyen bir kültür adamı olarak, o gelişmenin birçok çelişmesini de yansıtır. Ataç'ın bugün için belki de en önemli yanı, Batı dünyası içindeki düşünce çeşitliliğini temsil etme yolunda gösterdiği inançlı, içten çabalarıdır.

Yeni kültürün oluşmasında seçkin aydınların önderliğine inanır. *Prospero ile Caliban* başlıklı ünlü denemesinde, yeni Türk aydınının Batılı aydınlar gibi özgür düşünceli, şüpheci, bir öğretiyeye bağlanmanın sakıncalarını gören, bağımsız, toplumdaki çoğunluğun alışkanlıklarından sıyrılmış seçkin bir birey olmasını ister; Prospero, bu kişiliğin bir simgesidir. Caliban ise, çoğunluğu, tutuculuğu, gelenekçiliği temsil eder, yerleşmiş değer yargılarının sıkı sıkıya bağlı, her tür yeniliğe kapalıdır. Ataç yeni kültürün, ancak toplumdaki Prospero'ların çoğalmasıyla oluşabileceği inancındadır. Batı düşüncesindeki çeşitliliğin temsilciliğini üstlendiği ölçüde bir demokrat, ama aydın kadrolar eliyle yepyeni bir kültür oluşturulmasını savunduğu ölçüde de seçkin bir "Cumhuriyet aydını"dır.

Sanat, edebiyat konularındaki yazılarında ya da eleştiri yönü ağır basan denemelerinde, öncelikle şiir sorunlarına eğildi. Türk şiirinin Divan ve Halk şiirinden günümüze kadarki dönemlerini değerlendirdi. Eski şiiri en iyi anlayan edebiyat adamlarından biridir. Divan şiirinin yabancı etkilerle geliştiği, Halk şiirininse asıl ulusal şiirimiz olduğu yolundaki kalıplaşmış yargıyı sık sık eleştirir, ikisinin de aynı duruk toplumun ürünü olduğunu, aralarında öz bakımından bir fark bulunmadığını belirtir. Divan şiirinin biçim ve deyiş güzelliğini övmüş, bu şiirdeki sesin, söyleyişin Türkçe olduğunu vurgulamıştır. Bakî, Fuzulî, Nedim, Şeyh Galip gibi şairlerin ustalıkları üzerinde uzun uzadıya durmuş, Neşatî, Nailî, Nazîm gibi eski şiirin daha az bilinen ustalarının yeni zevke açık yönlerine dikkati çekmiştir. Divan şiirinin de, Halk şiirinin de Batılı bir gözle okunmasını ister. Divan şiirinden sonra deyiş güzelliğinin yok olduğu, yüzyıl başlarına kadar da büyük bir şair yetişmediği görüşündedir; ona göre, Tanzimat, Servet-i Fünun şairleri Batı şiirini biçimsel olarak taklit etmişler, şiire öz bakımından bir yenilik getirememişlerdir. Yahya Kemal'in Batılı anlamda ilk Türk şairi, Ahmet Haşim'in de özce yeni şiirin ilk büyük temsilcisi olduğunu söyler. Türk şiirinde cıgır açan üç şair, Yahya Kemal, Nâzım Hikmet ve Orhan Veli'dir; ilki, eski şiir dilini yıkıp aruzla Türkçe şiir yazılabileceğini, ikincisi ahengin vezinsiz de elde edilebileceğini, üçüncüsü de şiirin belli bir konusu ve sözlüğü olamayacağını göstermiştir. Türk şiirine yenilik getiren şairlerin, özellikle Garipçilerin benimsenmesinde ve onlarla birlikte şiir anlayışının değişmesinde Ataç'ın büyük emeği geçmiştir.

Birçok yazısında, izlenimci eleştiri anlayışının bir örneğini verir. Bu tür yazılarında, okuduğu eserleri derinlemesine inceleyerek değerli yanlarını aydınlatmaktan çok, o eserden yola çıkarak kendi duygularını, düşüncelerini dile getirmiş ve

dir; kendi beğenisini aşlamak, tıpkı bir sanatçı gibi okurlarını etkilemek ister. Yargıları öznel, özel olduğunu da gizlemez. Ataç, eleştiriye bir sanat, eleştirmeni de bir sanatçı olarak gören Anatole France, William Hazlitt, Jules Lemaitre gibi izlenimcilerden etkilendiğini açıkça belirtir. 1950'den sonra Türk edebiyatında yeni eleştirel yaklaşımlar ortaya çıkmasıyla, bu öznelci tutumu değiştirir, eleştirmenin öznel yargılardan kaçınması, sanat ürünlerini belirli ölçüler ve verilerle değerlendirmesi gerektiğini söyler, ama bu yönde somut bir eleştiri örneği yoktur.

Ataç Türkçe'nin özleşmesine en çok katkıda bulunan, bu alanda en az kurumlar kadar etkili olmuş bir yazar sayılmaktadır. Özleşme konusundaki tutumu kendine özgü bir yaklaşımdan kaynaklanır. Dili bir uygarlık sorunu sayar; Cumhuriyet'ten sonra dil sorununun gündeme geldiği ilk yıllarda, okullarda eski Yunanca ile Latince'nin öğretilmesi fikrini ortaya atar. Bu dilleri öğrenmenin amacı, İlk Çağ yazarlarını asıllarından okumak değil, Batı uygarlığını hazırlayan düşüncenin temellerini kavramaktır. Klasik dilleri öğrenmenin bir yararı da, Avrupa dillerinden alınan kelimelerin kök anlamlarının bilinmesidir. 1940'tan sonra, Yunanca ile Latince öğretilmesi fikrinden vazgeçmemekle birlikte bütün gücüyle dilin özleşmesi davasına sarılır. Yabancı dillerden gelen her kelime için Türkçe karşılık arar; dilden kelime atmada başvurduğu ölçüt, bir kelimenin dil yapısı içinde özümlemlerle Türçeleşmesi değil, yabancı kökten gelmesidir. Pek çok kelime türetti, bunlardan bazıları zamanla yerleşmiş, ama büyük bir bölümü hiç tutulmamıştır. Yunanca ya da Latince köklerin bilinmesi konusundaki ısrarı, 1940'lardan sonra kökleri bilinen, yani bütünüyle öz Türkçe kelimelerden kurulu bir dil oluşturma çabasına dönüşür. Ataç'ın klasik dillerden Batı dillerine geçmiş kelimelerin kök anlamlarından uzaklaştığı gerçeğini bir yana ittiği ve dilin kavramsal yönünü göremediği söylenebilir; Türkçe'den bugün de atılamamış birçok kelimeyi dilden atmak istemesi, bununla açıklanabilir. Özleşme yolunda harcadığı çabaların bugün için de değerli olan yanı, kelime düzeyinde bir özleşmeyle yetinmemesi, dilin kullanımına sözdizimi açısından da bakmasıdır. Türkçe'nin sözdizimini ciddi bir biçimde araştırmıştır. Bu alandaki en önemli katkısı devrik cümledir; konuşma dilinde bulunan devrik cümlenin işlevini göstermiş, yazı diline kazandırmıştır. Sözdizimi çerçevesindeki çalışmaları ve uyarılarında, yararlanılacak pek çok şey vardır. Dili kullanmaktaki titizliğini yazarlarımıza aşılayabilmesi de, Türkçe'nin en büyük kazançlarından biri olmuştur.

Ataç'ın düşünsel arayışı, yeni bir edebiyat, yeni bir kültür, yeni bir dil biçiminde özetlenebilir. Kavgasını verdiği düşüncelerin artık aşıldığı söylenebilir, ancak, katkıları o dönemin tarihi ve kültürel koşulları göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Değerini bugün de yitirmeyen yanı, denemeciliğidir. Batı edebiyatını özümlemiş bir kafanın, ince bir edebiyat beğenisinin ürünü olan, kusursuz bir Türkçe'yle yazılmış denemeleri her zaman ilgiyle, zevkle okunacak güzelliكتedir. Denemeci Nurullah Ataç yeni Türk edebiyatının başlıca klasiklerinden biridir

►
Dil üstüne
yazıları

Edebiyat
eleştirileri

• **YAPITLAR:** *Günlerin Getirdiği*, 1946; *Karalama Defteri*, 1952; *Sözden Söze*, 1952; *Ararken*, 1954; *Diyeğim*, 1954; *Söz Arasında*, (ö.s.), 1957; *Okuruma Mektuplar*, (ö.s.), 1958; *Günce*, (ö.s.), 1960; *Prospero ile Caliban*, (ö.s.), 1961; *Ataç: Dil Üzerine Söyleşiler*, (ö.s.), 1962; *Söyleşiler*, (ö.s.), 1964; *Günce I*, (ö.s.), 1972; *Günce II*, (ö.s.), 1972; *Dergilerde*, (ö.s.), 1980.

• **KAYNAKLAR:** T. Alangu (der), *Ataç'a Saygı*, 1959; A. Bezirci, *Nurullah Ataç, Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, 1968; H. Dizdaroğlu, *Ataç*, 1962; M. Salihoglu, *Ataç'la Gelen* 1968; S. Uluçugür, *Nurullah Ataç*, 1964.

• **BAKINIZ:** FRANCE, A. GIDE, MONTAIGNE.

ATAHUALPA

(1502-1533)

Son İnka İmparatoru. Pizarro'nun Peru'yu istilasına karşı koymaya çalışmış ama başarılı olamamıştır.

1525'te, babası Huayna Capac'ın ölümü üzerine Quito bölgesi kralı oldu. 1530'a değin kardeşi Huascar ile İnka İmparatoru olmak için savaştı ve bu tarihte imparatorluğu eline geçirdi. Ancak iki yıl sonra, 1532 Kasımı'nda Francisco Pizarro ve 180 askeri Peru kıyılarına çıktılar. Atahualpa, Pizarro ile Cajamarca'da karşılaştı. Pizarro, Atahualpa'dan İnkalıların Hristiyanlığı kabul etmelerini ve İspanya Kralı V. Carlos'u efendileri olarak tanımalarını istedi. Kendisine sunulan İncil'i inceleyen ve Papaz Valverde ile tartışan Atahualpa sonunda iki isteği de reddetti. Derhal saldırıya geçen İspanyollar, ateşli silahları sayesinde İnkalı'ı bozguna uğrattılar ve Atahualpa'yı tutsak ettiler.

180 kişiyle bütün bir imparatorluğu uzun süre denetimi altında tutamayacağını bilen Pizarro, Atahualpa'yı rehine olarak kullanmak istiyordu. Ancak, Atahualpa özgürlüğüne karşılık içinde bulunduğu hücreyi altınla doldurmayı önerdi. Pizarro altınları aldı, ama Atahualpa'yı serbest bırakmadı. Kısa bir süre sonra da onu kardeşi Huascar'ı öldürmekle suçladı ve yakılarak idama mahkûm etti. Atahualpa'nın son anda Hristiyanlığı kabul etmesi üzerine bu ceza boğularak idama çevrildi ve Atahualpa, 1533'te öldürüldü. Ölümü, İnkalıların İspanyol istilası karşısındaki tüm dirençlerini kırdı ve Pizarro da tarihe "Peru Fatihi" olarak geçti.

• **BAKINIZ:** ALMAGRO, PIZARRO.

ATAÎ [Nev'izade]

(1583-1635)

Osmanlı Divan şairi. Divan edebiyatında Mesnevi tarzının en başarılı şairlerindendir.

Asıl adı Ataullah'tır. İstanbul'da doğdu, burada öldü. Şair Nevî'nin oğludur. Bundan ötürü Nev'izade

de diye tanınır.

İlk olarak babasından ders aldı. Babasının ölümünden sonra (1599) Kafzade Feyzullah Efendi'den okudu. Öğrenimini Ahizade Abdülhalim Efendi'nin yanında tamamladı (1601).

Kırk akçe gündelik ile Beşiktaş Canbaziye Medresesi müderrisliğine atandı. Müderrisliği bırakıp kadılık mesleğine girdi; 1608'de Lofça kadılığına atandı. Rumeli'nin çeşitli yerlerinde sırasıyla, Babaeski, Varna, Silistre, Tekfurdağı (Tekirdağ), Hezargrad, Tırnova, Tırhala, Mezistre ve son olarak Üsküp kadılıklarında bulundu. 1634'te İstanbul'a döndü ve burada öldü. Kaynaklar ölüm tarihini 1634-1636 arasında değişik olarak verir.

Ataî, özellikle mesnevi tarzında başarılı örnekler verdi. Yapıtlarında, çağında sık rastlanan zor ve çapraşık bir dil kullanmıştır. Düz yazıları daha da tutumturaklıdır.

Türkçe sözcükleri ustalıkla vezne uydurup zihaf ve imale gibi vezin hatalarını ortadan kaldırdı. Mesnevilerinde düzen bakımından Nizamî ve Camî'nin, gazellerinde ise babası Nevî ve Bakî'nin etkisi görülür. Mesnevilerinde çağının olaylarına yer verir, İstanbul'a ait yöresel özelliklerini belirtir. Ataî, aynı zamanda Fuzulî ve Taşlıcalı Yahya ile doruk noktasına ulaşan hamse yazarlığının son temsilcisidir.

Divan'ı, Ataî mahlası ile yazdığı şiirlerini kapsar. Çeşitli nüshalarında gazel ve kaside sayısı farklıdır. *Hamse-i Ataî*, "Sâkiname", "Nefhatü'l-Ezhar", "Sohbetü'l-Ebkâr", "Heft-hân" ve "Hilyetü'l-Efkâr" adlı beş mesneviden oluşur. "Sâkiname", şarap ve şarap toplanmalarını anlatan bir yapıttır. 1617'de Silistre'de yazılmıştır. Ataî, Anadolu'da kaside ve gazel türünde İran şairlerine üstün şairlerin yetiştiğini, fakat mesnevîde pek bir şey yapamadıklarını belirterek, "Sâkiname" ile bu boşluğu doldurduğunu yazar. Yapıtın bir adı da "Âlemnüma"dır. "Nefhatü'l-Ezhar", Nizamî'nin *Mabzenü'l-Esrar* adlı yapıtına nazire olarak yazılmıştır. Gördüğü bir düşe dayanır. 1624'te Tırnova'da tamamlanmıştır. "Sohbetü'l-Ebkâr", Camî'nin *Subhatü'l-Ebrar* adlı yapıtına karşı 1625'te Tırhala'da yazılmıştır. Öğretici nitelikte bir yapıttır. "Neft-hân", Genceli Nizamî'nin *Neft-Peyker* adlı yapıtına nazire olarak yazılmıştır ve yedi hikâyeden oluştuğu için bu adı vermiştir. Ataî, bu mesneviyi klasik edebiyat kurallarına göre yazmakla birlikte yerel özellikler de görülür. Halk ve esnaf, halk deyimleri ve atasözleri, halk hikâye ve masalları, İstanbul halkının yaşamı ile ilgili birçok nokta mesnevîde yer almıştır. "Hilyetü'l-Efkâr" tevhid, münacaat, na't gibi bölümlere ayrılmış olup, asıl konu yoktur. *Hadaikü'l-Hakaik fi Tekmil-i Şakaik*, Taşköprizade Ahmed'in *Şakaikü'n-Numaniye fi Ulemâ'd-Devleti'l-Osmâniye* adlı yapıtının bittiği 1558'den 1634'e kadar yetişen Osmanlı bilginlerinin ve tarikat şeyhlerinin yaşam öykülerini içerir.

el-Kavlü'l-Hasen fi Cevabi'l-Kavlili-Men, Mahkemeye dava geldiği zaman kimin sözünün geçerli olduğu ve kime yemin gerektiği hakkında Arapça bir yapıttır. *Münşeât*, Şeyhülislam Yahya Efendi'ye ve başkalarına yazdığı sekiz mektubu içerir. *Siyer-i Veysi'ye zeyl*, Veysi'nin Bedir savaşına kadar getirdiği siyerine zeyldir. Bu yapıtı bitirememiştir.

- YAPITLAR: *Hadâikü'l-Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, (ö.s.), 1852; *Atai'nin Hüyetü'l-Efkâr'ı*, (ö.s.), A.S. Levend (yay.), 1948; *Heft-bân*, (ö.s.), T. Karacan (yay.), 1974; *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 302); *Hamse-i Atai*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 2872; Bağdadlı Vehbi Bölümü, No: 1586; Beşir Ağa Bölümü, No: 555; Hâlet Efendi Bölümü, No: 343; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 1772; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü, No: 2650); *el-Kavlü'l-Hasen fi Cevabi'l-Kavlî li-Men*, (Ragıp Paşa Kütüphanesi, No: 576); *Münşeat*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 4097); *Siyer-i Veysi'ye zeyl*.

- BAKINIZ: AHMED EFENDİ [Taşköprizade], NEV'İ.

ATALAY, Besim

(1882- 1965)

**Türk dilbilimci, yazar, araştırmacı.
Eski Türk dillerini incelemiştir.**

Uşak'ta doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladıktan sonra medreseye girdi. On bir yıl medrese eğitimi gördükten sonra 1905'te yirmi üç yaşındayken İstanbul'a gelerek Şehzade Camisi'ndeki derslere devam etti. 1909'da İstanbul Darülmualim Mektebi'ne girdi. 1912'de buradan mezun olduktan sonra eğitim alanına atıldı, çeşitli okullarda öğretmenlik, yöneticilik yaptı. 1919 yılında Silifke'de öğretmen arkadaşlarıyla "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurdu, Uşak'ta Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen çalışmalarda bulundu. 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak katılan Besim Atalay, bu görevini yedinci dönem sonuna değin sürdürdü. 1932'de Atatürk'ün önderliği ile toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'na katıldı, oluşturulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne (Türk Dil Kurumu) üye seçildi. 1951'e değin bu kurumun saymanlığı görevinde bulunan Atalay, ölümüne kadar da üyeliğini sürdürmüştür. 1937-1942 arasında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörü olarak çalıştı.

Besim Atalay Türkçe ile ilgilenmeye genç yaşta başladı. 1920'de dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur'un emri ile başlatılan öz Türkçe sözcük derlemesi çalışmalarını, Bakanlık Hars (Kültür) Müdürü olarak yönetti. 1931'de yayımlanan *Türk Dili Kuralları* adlı kitabı ile Türkçe'nin kuruluş düzenini inceledi. TDK'nın kuruluşundan sonra bir yandan dilin özleşmesi çalışmalarına katılmış, bir yandan da Türk dilinin eski yapıtlarını incelemeye koyulmuştur. Bunlar arasında en önemlisi, uzun bir çalışmadan sonra yaptığı *Divanü Lugat-it-Türk* çevirisidir. Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri'ni incelemiş, bu dillerin o güne değin bilinmeyen belli başlı sözcüklerini Türkçe'ye kazandırmıştır. Son çalışmaları arasında *Kuran-ı Kerim*'in Türkçe çevirisi de bulunmaktadır.

- YAPITLAR: *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, 1920; *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1921; *Türk Büyüklüğü ve Türk Adları*, 1923; *Türk Dili Kuralları*, 1931; *Türkçemizde Men-Man*, 1940; *Türk Dilinde Ekler ve Kökleri*, 1942; *Divanü Lugat-it-Türk* çevirisi, 1943; *Türkçede*

Kelime Yapma Yolları, 1946; *Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması*, 1954; *Türk Dili ile İbadet*, 1961; *Kuran Tercümesi: Tanrı Kitabı*, 1962.

ATAMAN, Adnan

(1926)

Türk folklorcu, derleyici, saz sanatçısı, şef. Halk müziğinin, temel niteliklerini koruyarak çokseslilik uygulamaları yapan müzikçilerdendir.

İstanbul'da doğdu. Sadi Yaver Ataman'ın oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Karadeniz Ereğlisi ve Safranbolu'da yaptı. Ortaöğrenimini Kastamonu'da tamamlayarak İstanbul Tıp Fakültesi'ne girdi. 1949'da İstanbul Radyosu'nda halk müziği yayınlarına saz sanatçısı olarak katılmaya başladı. Bu arada Tıp Fakültesi'ndeki öğrenimini bıraktı. 1954'te İstanbul Belediye Konservatuarı'nda kurulan Halk Müziği Topluluğu'na saz sanatçısı olarak girdi. 1961'de bu topluluğun şefliğine atandı. Bugün de, İstanbul Radyosu'nda saz sanatçısı olarak çalışmakta ve İstanbul Belediye Konservatuarı'nın halk müziği şefliğini yürütmektedir.

Ataman, geleneksel halk müziği uygulayıcılığının ötesine geçme ve halk müziğini çağdaş, evrensel boyutlara ulaştırma çabası içindedir. Şefliğini yapmakta olduğu Belediye Konservatuarı Halk Müziği Topluluğu'nda, halk müziğinin özgün kaynaklarından kopmadan çokseslendirilmesi denemelerini başlarıyla sürdürmektedir.

ATAMAN, Sadi Yaver

(1908)

Türk yazar ve araştırmacı. Türk halk müziği ve folkloruna toplayıcı, derleyici ve uygulayıcı olarak katkıda bulunmuştur.

1908'de Yanya'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Safranbolu'da yaptı. Küçük yaşta bağlama çalmaya başladı ve on yedi yaşında bir plak doldurdu. İstanbul Lisesi'ni (1926), Dârüelhan ve Konservatuar'ı (1930) bitirdikten sonra bir süre müzik öğretmenliği yaptı. Türkiye'de ilk radyo kurulduğunda Mehmed Sadi adını kullanarak, Tamburacı Osman Pehlivan ile birlikte, halk türkülerini tanıtma çabasına girişti. 1938-1940 yılları arasında Ankara Radyosu'nda Türk halk müziğini folklor değerleriyle açıklayan programlar yaptı. 1940-42 yıllarında Ankara Radyosu'nda daha sonra da yeni açılan İstanbul Radyosu'nda halk müziği uzmanlığı yaptı. 1950'de İstanbul Radyosu'nda Memleket Havalı Ses ve Saz Birliği adıyla bütün halk müziği üyelerini içine alan bir topluluğu kurdu. Daha sonra İstanbul Konservatuarı'nda kurduğu Folklor Uygulama Topluluğu'nun şef-

liğine getirildi. Ataman, ayrıca İstanbul Konservatuvarı ilmi kurul üyeliği, İstanbul Konservatuvarı Folklor İnceleme ve Derleme Kurulu yöneticiliği, Türk Folklor Derneği başkanlığı ve 1972'de de Türk Folklor Kurumu Halk Müziği Okulu başkanlığı görevlerinde bulundu. Yurt içi ve yurt dışında folklor ve antropoloji kongrelerine katılan Ataman'ın halk türkülleri ve folklor konusunda, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Musiki Mecmuası*, *Yeni Türk*, *Varlık*, *Ülkü* gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Yapı ve Kredi Bankası'nda Kültür ve Sanat danışmanı olarak Türkiye'nin en zengin folklor arşivini kuran Ataman, Paris Müzikoloji Enstitüsü fahri üyesidir.

Ataman, Türkiye Radyoları'nda bağlama çalarak türkü söyleyen ilk sanatçıdır. Halk müziğinden etkilenerek başladığı müzik hayatında müzik bilgisini artırırken Zekâîzade Hafız Mehmet, Rauf Yekta, Musa Süreyya, Hoca Ziya ve Mehmet Zati'den yararlanmış. Müziği eğitim aracı olarak gören bir anlayışı olan Ataman, Türk halk müziğinin ilk olarak açıklamalı ve toplu çalış geleneğine uygun bir düzenle yayımlanmasını sağlamıştır. Türk halk türkülerinin, özellikle de Safranbolu ve yöresi türkülerinin derlenmesi ve tanınmasında önemli rol oynamış, mahalli oyun ve gelenekleri incelemiş, bazı filmlerin müziklerini yapmış, Türk halk müziği ve folkloruna araştırmacı, toplayıcı, derleyici ve uygulayıcı olarak katkılarda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Safranbolu Düğünleri, Oyun ve Türkülleri*, 1936; *Halk Sazları ve Yerli Musikiciler*, 1938; *Safranbolu Düğün Havaları*, 1940; *Halk Musikisinde Seshilik ve Koro*, 1941; *Halk Musikisinde Pentatonizme*, 1941; *Halk Türkülerinde ve Oyunlarında Dramatik ve Temsili Unsurlar*, 1943; *Halk Müziğinde Mizah ve Espri*, 1943; *Köylerde Orta Oyunu ve Tiyatro*, 1943; *Aşık Naili*, 1945; *Dağcı Saz Şairlerinin Hür Fikirleri Yayımadaki Roller*, 1947; *Bu Toprağın Sesi*, 1953; *Esnaf Türkülleri*, 1954; *Dümbüllü İsmail Efendi*, 1974; *100 Halk Oyunu*, 1975.

ATAMULU, Hakkı (1912)

Türk heykeltci. Anıt-heykel türünde ürünler vermiştir.

Nevşehir'de Derinkuyu kasabasında doğdu. İlk okulu İzmir'de, ortaokulu İstanbul'da, liseyi Bursa'da okudu. 1934'te girdiği Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde önce Mahir Tomruk'un, sonra da Rudolf Belling'in öğrencisi oldu. Mezuniyetinden sonra Belling'in özendirmesiyle 1938'de Almanya'ya gitti, Frankfurt ve Berlin'de Garbo ve Arnobrekker'in yanında çalışarak sanatını ilerletti. II. Dünya Savaşı çıkınca Türkiye'ye döndü. 1960'ta Demirkuyu'ya yerleşti; belediye başkanı seçilerek 1972'ye değin çalıştı. Burada bir Kültür Park oluşturmak için çaba gösterdi; aralarında yüksekliği 10 m'ye yaklaşan bir Atatürk heykelinin de bulunduğu figüratif ve non-figüratif yapıtlarıyla parkı zenginleştirdi.

Yapıtları arasında çok tanınanlardan biri 1946'da Nevşehir'de yaptığı *Damat İbrahim Paşa Anıtı* dır.

Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı

Burada, yalın bir anlatımla, Türk tarihini'nin ünlü bir kişinin belleklerdeki imgesini çok iyi yansıtabilen bir çalışma ortaya koymuştur. İstanbul Üniversitesi bahçesindeki 1952 tarihli *Atatürk Anıtı* orun, ayrıntılara gitmeden, anıtın simgesel anlamını başarıyla verebildiği bir yapıttır. 1969'da Nevşehir'de gerçekleştirildiği *Atatürk Anıtı*'nda Atatürk'ü at üstünde canlandırmıştır. Atamulu'nun hemen bütün heykellerinde izlenen yalın anlatım burada da dolu kitlelerle verilmiştir. 1965 tarihli *Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı*'nda asker üniformasıyla ayakta duran Atatürk figürü yapıtın vurgu noktasını oluşturur. Anıt kaidesinde kabartma olarak Erzurum Kongresi'ne ilişkin sahneler işlenmiştir. Yapıtının bütününde de ayrıntıdan uzak, geometrik ağırlıklı bir biçimlemeye gidilmiştir.

Atamulu yapıtlarında malzemenin olanaklarını, kendi anlatımına katkıda bulunacak biçimde, ustalıkla kullanmış, figür özelliklerini çok zorlamamış, soyutlamayı sınırlı ölçüde uygulamıştır. Kitlenin ağır etkisine önem vermiş, bu etkiyi ancak stilize ettiği ayrıntılarla canlandırma, hareketlendirme yolunu seçmiştir. Derinkuyu'daki uygulamalarıyla heykeli, ona yabancı bir ortama götürmüş olması, Türk heykel sanatına yaptığı katkılardan biridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Atatürk Anıtı* (N. Sirel ile), 1946, Malatya; *İnönü Anıtı* (N. Sirel ile), 1946, Malatya; *Damat İbrahim Paşa Anıtı*, 1946, Nevşehir; *Atatürk Anıtı*, 1951, İstanbul Üniversitesi bahçesi; *Atatürk Anıtı*, 1961, Nevşehir; *Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı*, 1965, Erzurum; *Atatürk figürü*, Bor; *Rölyef Baş*, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi.

ATATÜRK, Mustafa Kemal (1881-1938)

'Türk devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanıdır.

Selanik'te doğdu, 10 Kasım 1938'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda öldü. Selanik Kasımiye Mahallesi İslahane Caddesi'nde, bugün müze olan "Pembe Ev"de doğduğu kabul edilir. İlk subaylık yıllarında bu evde oturduğu kesindir. Doğum tarihi için de tam bir görüş birliğine varıldığı söylenemez. 1878, 1880, 12 Mart 1881, 19 Mayıs 1881 gibi değişik tarihler öne sürülmüştür. Harp Okulu künye kaydındaki (Rumî 1296) doğum yılı, 13 Mart 1880-12 Mart 1881 tarihleri arasında kapsar. Annesi Zübeyde Hanım (Molla) inançlı, geleneklerine bağlı bir kadındı. Babası Ali Rıza Efendi, bir çeşit aile mesleği olan gümrükçülüğü uzun zaman sürdürmüş, emekliliğinde denediği kereste ticaretinde başarılı olamamıştı. Ailenin, Ahmet ve Ömer adında iki oğlu; Naciye, Fatma ve Makbule adında üç kızı daha olmuştu. Ancak Makbule dışındakiler küçük yaşlarda öldüler.

Makedonya'daki Osmanlı egemenliğinin çöktüğü yıllarda yaşayan Ali Rıza Efendi'nin, sıkıntılı dönemler geçirdiği, oğlunu okutarak o çevreden sıyrılmasını tasarladığı anlaşıyor. Bu konuda annesiyle babasının farklı düşündüklerini Atatürk anılarında şöyle belirtir: " Annem ilahilerle mektebe başlamamı, babamsa yeni açılan Şemsi Efendi Mektebi'ne yazılarak eğitim görmemi istemekteydiler. Sonunda babam işi akıllıca çözüme kavuşturdu. İlk törenle mahalle mektebine başladım, sonra da Şemsi Efendi Mektebi'ne geçtim." Ali Rıza Efendi, oğlu daha ilkokuldayken öldü. Aile geçim sıkıntısına düşünce (doğuş adıyla) Mustafa okuldan alındı. Bir süre dayısının çiftliğinde kaldı. Oğlunun geleceği konusunda kocasının arzusunun unutamayan Zübeyde Hanım, Mustafa'yı Selanik'teki kendi annesinin yanına göndererek ortaokula (Mülkiye İhtisap Mektebi) gönderdi.

bölümüne) yazdırdı. Mustafaburadan, 1893'te Selanik Askeri Rüştiyesi'ne geçti. Düzenli bir eğitime ancak burada kavuştu.

Babasının, ona en muhtaç olduğu bir zamanda ölmesi, kardeşlerinin basit hastalıklarla birer birer hayattan kopuşu, kızkardeşi Naciye'nin, üvey kardeşi Süreyya'nın genç yaşlarda aynı akıbete uğramaları, annesinin ikinci evliliği gibi nedenler yüzünden çocukluğu zor koşullar altında geçti. Askeri Rüştiye'de düzenli eğitime kavuştuğu andan başlayarak da büyük bir istekle çalışmaya kapandı. Derslerdeki başarısı ile ilk kez askeri ortaokulda dikkati çekebilen Atatürk'e matematik öğretmeni "Kemal" adını verince bunu okul kütüğüne de yazdırmış ve bu adı daha çok benimsemiştir. 1895'te Manastır Askeri İdadisi'ne (liseye) geçtiğinde, Makedonya'nın bu önemli kenti onu çok etkiledi. Devlet, bu bölgede çıkabilecek ayaklanmaları bastırabilmek amacıyla Manastır'a olağanüstü değer vermekteydi. Kalabalık subay-asker kadroları arasında Mustafa Kemal mesleğine iyice ısındı, derslerine sarıldı. Yakın geleceğin hatip ve şairi Ömer Naci ile lise sınıflarında sıra arkadaşlığı oldu. Edebiyat merakı ve güzel konuşma yeteneği, bu ateşli gencin yardımıyla gelişti. Fırsat buldukça Selanik'e giderek oradaki renkli gece hayatına karışmaktan hoşlanmaya, içine kapalılıktan sıyrılmaya başladı. 1899'da İstanbul'daki Harp Okulu'na geçti. Burada, geniş ve aydın bir çevre edindi. Derslerdeki başarısıyla 1902'de kurmay sınıfına geçmeyi başardı. Küçük bir kadroya öncülük ederek Harp Okulu öğrencilerine yönetimin aksayan yanlarını anlatmak için el yazısı gazeteler çıkardı. Bu girişimi, belki de askerlik öğrenimini yarıda bıraktıracak denli tehlikeliydi. Okul komutanının gözyumması sonucu kurtulabildi.

11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle okulu bitiren Mustafa Kemal, atama emri çıkıncaya değin İstanbul'da boş durmadı. Arkadaşlarını sık sık evinde toplayarak ülke sorunlarını tartıştı. Saray'a jurnal edilerek bir süre tutuklandı ise de serbest bırakılarak Şam'daki Süvari Alayı'na staja gönderildi. Bu görev, Atatürk için elverişli bir fırsattı. Bütün Suriye'yi dolaştı. Havran ile Kuneytara'da Dürziler'e karşı yapılan harekatta görev aldı. 1907'de Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini açmak amacıyla gizlice Selanik'e gidip döndü. O yıl kolağası rütbesine yükseldi ve Makedonya'daki III. Ordu'ya atandı. Ordu komutanı, yeteneklerini sezdiğinden onu Selanik'teki karargâhta görevlendirdi. Pembe Ev'e yerleşen Mustafa Kemal, burada ülke sorunlarının tartışıldığı gizli toplantılara başkanlık etti. Paris'ten gelen Doktor Nâzım Bey, ona İttihat ve Terakki Fırkası'nda çalışmayı kabul ettirdi.

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Selanik-Üsküp demiryolu müfettişiydi. Bu coşkulu günlerde toplanan İttihat ve Terakki büyük kongresinde söz alarak özellikle ordunun politikadan uzak kalmasını savundu. Bir süre politikadan uzaklaşarak askerlik konularındaki çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1909'da, İstanbul'daki 31 Mart Ayaklanması'nı bastırma görevini üstlenen Mahmud Şevket Paşa'nın kurmay heyetine katıldı. Görevin başarıya ulaşmasında büyük payı oldu. Ayrıca, ordu içindeki politik kutuplaşmaların sakıncalarını yakından gördü. Mahmut Paşa'nın Arnavutluk harekâtında kurmay

► **Askeri görevleri**

Öğrenim yılları

Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları

I.Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarını işgal eden yabancı güçlere karşı ilk direniş hareketi Kuva-yı Milliye birliklerince başlatıldı. Temel olarak yurtsever duygularla davranan gönüllülerin oluşturduğu Kuva-yı Milliye birlikleri içinde çok farklı türde insanlar toplanmıştı. Efeler, eşkiyalar, cezaevlerinden çıkarılan tutuklular ve asker kaçaklarının bir arada bulunduğu birliklerde düzen sağlamak çok güç olduğu gibi, mali kaynak bulmak konusunda da çok farklı yöntemler kullanılıyordu. Silah ve yiyecek sağlamak için fidye karşılığı adam kaçırmak, soygun yapma gibi yollara başvurulduğu görülmüyordu. Kuva-yı Milliye'nin temel gelir kaynağı ise halktan alınan para ve mal bağışlarıydı. Bu konuda bir düzen sağlanamamış olması, kimi yerlerden çok fazla bağış istenirken, kimi yerlerden hiç alınmaması, zaten ağır vergiler altında ezilen halkın tepkisine yol açıyordu.

1919'da Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir'de toplanan Kuva-yı Milliye kongreleri hem yönetsel hem mali düzen sağlama açısından kimi önemli kararlar aldı. İlçelerin büyüklük ve zenginlikleri oranında genel giderlere katılmaları yöntemi benimsenerek haksızlıklar önlenmeye çalışıldı. Kuva-yı Milliye'nin mali kaynaklarını bir düzene koymak açısından önemli bir aşama olan bu kararlar tam anlamıyla uygulanamadı ve yer yer eski alışkanlıkların sürdürüldüğü, halktan zorla para toplandığı gözlemlendi. Kurtuluş savaşı için düzenli mali kaynak sağlanması 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve Ankara'da yeni bir hükümet kurulduktan sonra savaşın merkezi olarak yönetilmeye başlanmasıyla gerçekleşti. Acil mali kaynak bulmak için başvurulmuş ilk çözüm Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmak oldu. İlk maliye bakanının Düyun-ı Umumiye İdaresi Ankara temsilcisiyle yaptığı görüşme sonunda, kendi harcamaları için gerekli miktarı aldıktan sonra Düyun-ı Umumiye'nin, Anadolu'dan topladığı vergileri Ankara hükümetine vermesi karara bağlandı. Ankara hükümeti barış sağlandıktan sonra, aldığı paraları ödemeyi de taahhüt ediyordu.

Anadolu'daki tüm devlet gelirlerine el konmuştu ama bunlar uzun sürecek bir savaşın harcamalarını karşılamaya yetecek düzeyde değildi. Meclis bir dizi gelir artırıcı yasa çıkarttı. Anadolu'ya gelen ve zorunlu tüketim maddesi olmayan yabancı mallara yüksek gümrük kondu. Gelir vergisi artırıldı, düşük gelirli halk kesimlerinin bu artıştan zarar görmemesi sağlandı. İhracat tam anlamıyla serbest bırakıldı. Ancak hayvancılık yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca bu konuda bir sınırlama getirildi. Linyit üretiminin düşmemesi, demiryollarında gerekli olan ayrıldıktan sonra mümkün

olan en fazla miktarın ihraç edilebilmesi için önlemler alındı.

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal başkomutan olduktan sonra "Tekalif-ı Milliye Emirleri" (Ulusal Yükümlülük Buyrukları) adıyla bir dizi yasa yürürlüğe konarak Anadolu'nun tüm maddi kaynakları harekete geçirildi. Bu yasalarla halktan yiyecek, yiyecek ve savaş araç gereci yapmakta kullanılabilecek her türlü malzemenin, cinsine göre tümünün ya da bir bölümünün teslim edilmesi isteniyordu.

Bir yandan da dış yardım olanakları araştırılıyordu. Halil Paşa, Temmuz 1920'de Sovyetler Birliği'nin yapabileceği yardımı görüşmek üzere Moskova'ya gitmiş, görüşmeler sonucu Ankara'ya dönerken yanında 100.000 lira değerinde külçe altın getirmişti. 18 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra 11.000.000 altın ruble alındı. Buna ek olarak Sovyetler Birliği çeşitli tarihlerde silah ve cephane yardımı yaptı.

Fransızlar'la Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar işgal altında tuttukları toprakları boşattılar. Ülkeyi terk ederken bir bölüm silah, cephane ve uçağı bağış olarak, bir bölümünü de parası ilderde ödenmek üzere bıraktılar. Buna ek olarak Fransız firmalardan Osmanlı ve Rus altını ödeyerek silah alınması konusunda anlaşmaya varıldı. Ankara Antlaşması sonucu Fransızlar'ın işgal ettikleri bölgelerden çekilmelerinin ikinci bir yararı Çukurova'daki verimli toprakların üretime açılması oldu. İzmir'in işgalinden sonra Hint Müslümanları da Anadolu'ya yardım için bir komite kurmuşlar, toplanan 125.000 İngiliz lirası Ankara'ya ulaştırılmıştı.

Sakarya zaferinden sonra Büyük Taarruz'a hazırlanmak için ek mali kaynaklar gerekti. Maliye bakanı, Osmanlı Bankası Ankara şubesi müdürüyle görüşerek 1.500.000 lira borç vermesini, vermeyecek olursa şubelerine el koyup kasalardaki parayı tutanak karşılığında alacağını söyledi. Böylece sağlanan kaynağın yanı sıra yeniden yurt içi kaynaklar zorlandı. Vergi gelirlerinin artırılması için çıkarılan yasalarla varolan vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapıldı, cezalar artırıldı, vergilerin kısa sürede toplanmasına yönelik önlemler alındı.

Ankara Hükümeti güçlendikçe Türk parasının uluslararası piyasalardaki değeri de arttı. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başarıya ulaştıktan sonra da bu yükseliş sürdü, Yunan ve İngiliz paraları ise değer yitirdi.

Kurtuluş savaşı, kısıtlı iç ve dış kaynakların sonuna dek zorlanması ve bunların akılcı biçimde kullanılmasıyla gerçekleşti. Bu kaynaklar yine de düzenli ordunun gereksinimlerini tam olarak karşılamaya yetmemiş, bunun için halkın sürekli olarak çeşitli özverilerde bulunması gerekmişti.

Atatürk bir Halkevi açılışında

Çanakkale Savaşları

Trablusgarb Savaşı

► başkanlığını yaptı. 1910'da, İstanbul'da, Genelkurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmesinden kısa süre sonra Picardi Manevraları'nı izlemek üzere Fransa'ya gönderildi. Fransız ordusunun eğitim ve silah durumunu inceledi. Dönüşünde, İtalyanlar'ın Trablusgarb'a çıkarma yaptıklarını öğrendi. Mısır üzerinden serüvenli bir yolculuk yaparak Tobruk Mevki Kumandanı Halil Ethem Paşa'ya katıldı. 9 Ocak 1911'deki Tobruk Savaşı'nın kazanılmasında büyük katkısı oldu. Bu başarısından dolayı binbaşılığa yükseldi. Trablusgarb'da iken, Balkan Savaşı'nın başladığını, Selanik'in düştüğünü, Bulgar Ordusu'nun Çatalca'ya kadar ilerlediğini haber aldı. Avrupa yoluyla İstanbul'a döndü. İlkın, Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi'ne, arkasından da arkadaşı Fethi Bey'in (Okyar) girişimiyle Bolayır Kolordusu kurmay başkanlığına getirildi. Çanakkale Boğazı ile mevzilerini inceleyerek olası bir savaşta savunma koşullarını saptadı. Bir yandan da, Edirne'yi kurtaracak birliklerin örgütlenmesini sağladı. Balkan Savaşı'nın bitiminden I.Dünya Savaşı'nın başlamasına değin Sofya ateşemiliteri olarak görev yaptı. Burada Batı diplomasisinin incelik ve oyunlarını gözlemledi. Sofya'da iken yarbaylığa yükseldi. Başkente gönderdiği yazılarda, başlayan büyük savaşın, Osmanlı Devleti açısından askeri alanda olmasa bile siyasal anlamda kesin bir yenilgiyle sonuçlanacağını ısrarla belirtti. Ancak iktidardaki kadroya görüşlerini benimsetemedi. Ülkesinin savaşa girmesi üzerine orduda görev istedi. 2 Şubat 1915'te Tekirdağ'da kurulacak bir tümenin komutanlığına atandı. Görev yerine gelerek ünlü 19. Tümeni büyük bir hızla kurdu. Bu tümen, Maydos'a gönderilerek Ece Limanı ile Seddülbahir arasındaki bölgenin savunulmasını sağladı. 1915'te

Mustafa Kemal'in adını ilk kez duyurması Çanakkale kara savaşlarındaki başarısı ile olmuştur. 25 Nisan-10 Aralık tarihleri arasında Kocaçimen, Arıburnu ve Conkbayırı savunma ve düşmanı püskürtme harekâtlarındaki başarısıyla miralaylığa (albay) yükseldi. Yerli ve yabancı basında resimleri ve kendisiyle yapılan röportajlar yayımlandı. Conkbayırı, Gelibolu savaşlarında sağlığını büyük ölçüde yitirdiğinden 10 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı Fevzi Paşa'ya (Çakmak) bırakarak İstanbul'a, oradan Sofya'ya geçti.

Dönüşünde Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı. 1916 Şubatı'nda karargâhıyla Doğu'ya giderek Muş'u Rus işgalinden kurtardı. O yıl mirliva (tuğgeneral) oldu. Daha sonra, VII. Ordu ve Yıldırım Orduları grubu komutanı göreviyle Suriye'de bulundu. Hicaz'ı boşaltmak, Suriye'de güçlü bir cephe kurmak görüşü de o günkü asker-politikacılarca kabul edilmedi.

1917'nin son günlerinde Velihaht Vahideddin'le Almanya gezisine çıkan Mustafa Kemal, bu vesileyle bir yandan geleceğin padişahını, bir yandan da I. Dünya Savaşı'nı yöneten Alman komutanları yakından tanıdı. 1918 İlkbaharı'nda ikinci kez tedavi için Viyana'ya gitti. Yeni Padişah Vahideddin'in çağırısı üzerine 8 Temmuz 1918'de İstanbul'a döndü. Suriye'deki VII. Ordu komutanlığını kabul etti. Bu ordunun Havran çöllerinde yok olmasını önleyerek Şam'a kadar çekilmesini sağladı. Ayrıca derleyip toparladığı birliklerden, aşağı yukarı bugünkü güney sınırı boyunca sağlam bir savunma hattı kurdu. Bu başarısından dolayı Vahideddin kendisine "Fahri Yaverlik" sanı verdi. Savaş yenilgiyle bitip 30 Ekim 1918'de İstanbul'da

Atatürk Cumburiyetin 10.yılında Mecliste

döndü.

Eski yeni politikacılarla, birkaç kez de padişahla görüşen, ülkenin kurtarılması için alınması gerekli önlemleri anlatan Mustafa Kemal, karşısındakileri türlü çıkar hesapları içinde gördüğünden, kurtuluş planlarını güvendiği arkadaşlarıyla hazırlamaya koyuldu. En önemli sorun, Anadolu'ya görevle geçmesini sağlamaktı. Bu fırsat kendiliğinden doğdu ve hükümet, "Pontus çetelerini sindirmek üzere" onu, geniş yetkilerle III. Ordu müfettişliğine atadı. Yol hazırlıklarını tamamladığı 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri haberi geldi.

Mustafa Kemal'in Bandırma Vapuru ile Samsun'a gidişi ve 19 Mayıs sabahı Anadolu kıyılarına çıkışı, Kurtuluş Savaşı'nın ilk ve en önemli adımdır. İlk iş olarak Samsun-Amasya-Tokat-Sivas çizgisinde önlemler aldı. Birbiriyle dayanışmadan yoksun Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin birleştirilmesi çarelerini aradı. Tarihe "Amasya Tamimi" adıyla geçen 21 Haziran 1919 tarihli açıklamasında, tüm ulusu, vatanın bütünlüğünü ve bağımsızlığını kurtarmak için birlik olmaya çağırıyordu. Sivas'tan Erzurum'a geçti. Burada, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantısına katılacaktı. Çalışmalarından kuşkulanan hükümetin kendisini ısrarla İstanbul'a çağırması üzerine askeri rütbe ve görevinden istifa edip "sine-i millette bir fert" olarak kalmayı yeğlediğini telgrafla bildirdi. Bundan sonraki her girişimi ayaklanma sayılacaktı.

▶ Erzurum Kongresi, "Milli hudutlar içinde vatan bir bütündür. Hükümet dağılırsa millet hep birlikte düşmana karşı kor. Himaye ve esaret kabul edilemez," kararını aldı ve Mustafa Kemal seçilen Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'a gelerek 4-7 Eylül 1919

tarihlerindeki ikinci kongreyi yönetti. Burada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu ve direniş örgütlerinin birleşmesi sağlandı. Anadolu'nun Mustafa Kemal çevresinde kenetlenmeye başlaması, İstanbul'da hükümet değişikliğine yol açtı. Yeni hükümet, Bahriye Nazırı Salih (Kezrak) Paşa'yı Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Amasya'ya göndermekle kurtuluş hareketini meşru saymak zorunda kaldığını gösteriyordu. Mustafa Kemal, yeni Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanmasını hükümete kabul ettiremedi. Ancak Meclis'te ele alınacak konularla çalışma programını Anadolu'dan giden mebuslara bildirdi. Kendisi de Heyet-i Temsiliye ile birlikte durumu daha yakından izlemek üzere 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geçti.

İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan "Misak-ı Milli"yi kabul etti. İtilaf birliklerinin İstanbul'u işgalinden bir süre sonra da meclis dağıtıldı. Mustafa Kemal, bir genelge yayınlarak "Ulus, kendi hayat ve bağımsızlığını korumaya" çağırıyordu. Ankara'da olağanüstü bir meclis toplama girişiminin sonucu olarak 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Mustafa Kemal, meclis ve hükümet başkanlığına seçildi. İlk ulusal meclis, ilk ulusal hükümet, ilk anayasa, bu yeni dönemin en önemli gelişmeleri oldu. Yunan birliklerinin Anadolu içlerine ilerlemesi karşısında, donatımı yetersiz, sayıca az birliklerle Batı Cephesi'nde ilk savaşlar (İnönü Savaşları) verilerek Anadolu'daki direnişin gücü kanıtlandı. Yunanlılar'ın 1921 Temmuzunda daha büyük ordularla başlayan yeni saldırısı karşısında meclis, bütün yetkilerini 5 Ağustos 1921'de üç ay için Mustafa Kemal'e bıraktı ve onu başkomutan seçti. 22 gün 22 gece süren

İlk Ulusal Meclis

Erzurum Kongresi ve "Misak-ı Milli"

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Kronolojisi

29 Ekim 1923	Cumhuriyetin ilan edilmesi.	5 Kasım 1925	Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması.
29 Ekim 1923	Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmesi.	25 Kasım 1925	Şapka yasaının kabul edilmesi.
30 Ekim 1923	İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin adının Başvekil olarak değiştirilmesi.	9 Aralık 1925	"Yerli kumaştan elbise giyilmesine" ilişkin yasanın kabul edilmesi.
20 Kasım 1923	Halk Fırkası'nın "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" örgütünü kendi bünyesinde toplaması.	26 Aralık 1925	Milletlerarası takvim ve saatın kabul edilmesi.
5 Ocak 1924	Hafta tatili yasaının kabul edilmesi.	25 Ocak 1926	Şeker, petrol ve benzin tekelilerine ilişkin yasaların kabul edilmesi.
3 Mart 1924	Medreselerin kaldırılması, "Tevhid-i Tedrisat" yasaının kabul edilmesi.	17 Şubat 1926	Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi.
3 Mart 1924	Şer'îye ve evkaf vekâletlerinin kaldırılması.	1 Mart 1926	Türk Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi.
3 Mart 1924	Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye sınırları dışına çıkarılmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.	22 Mart 1926	İspirto ve alkollü içkiler tekeline ilişkin yasanın kabul edilmesi.
5 Nisan 1924	Temmuz 1908'den 1923 sonuna değin devlet alacak ve vereceklerini tasfiye eden "Mahsub-ı Umumi" yasaının kabul edilmesi.	24 Mart 1926	Türkiye'de petrol arama ve işletmesinin devletçe yönetilmesine ilişkin yasanın kabul edilmesi.
8 Nisan 1924	Şer'îye mahkemelerinin kaldırılması.	19 Nisan 1926	Türk karasularında her türlü denizcilik işlerini Türk vatandaşlarına bırakan, Kabotaj yasaının kabul edilmesi.
20 Nisan 1924	Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) kabul edilmesi.	22 Nisan 1926	Borçlar Kanunu'nun kabul edilmesi.
6 Ağustos 1924	Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi.	29 Mayıs 1926	Türk Ticaret Kanunu'nun kabul edilmesi.
10 Kasım 1924	Halk Fırkası'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası adını alması.	31 Mayıs 1926	İskân Kanunu'nun kabul edilmesi.
17 Kasım 1924	Ankara'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması.	15 Haziran 1926	İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı bir suikast hazırlığının ortaya çıkarılması.
13 Şubat 1925	Doğu Anadolu'da Şeyh Said ayaklanmasının başlaması.	3 Ekim 1926	Mustafa Kemal'in İstanbul Sarayburnu'ndaki ilk beykelinin açılması.
17 Şubat 1925	Aşar'ın kaldırılması.	4 Ekim 1926	Türk Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi.
1 Mart 1925	Tütün Rejisi'nin Fransızlar'dan devralınması.	1 Temmuz 1927	Mustafa Kemal'in kurtuluş tan sonra İstanbul'a ilk kez gelmesi.
4 Mart 1925	Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesi.	15-20 Ekim 1927	Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası II. Kongresi'nde büyük "Nutuk"unu okuması.
15 Nisan 1925	Ordu birliklerinin Genç kasabasını geri alması. Şeyh Said ve yandaşlarının yakalanarak Varto'ya getirilmesi.	28 Ekim 1927	Türkiye'de ilk nüfus sayımının yapılması.
19 Nisan 1925	Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu'nun kabul edilmesi.	1 Kasım 1927	Mustafa Kemal'in ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
3 Haziran 1925	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması.	10 Nisan 1928	Anayasadan "Türkiye'nin

	dini, din-i İslamdır" mad- desinin kaldırılması.	26 Eylül 1932	Birinci Türk Dil Kurultayı' nın toplanması.
24 Mayıs 1928	Milletlerarası sayıların ka- bul edilmesi.	7 Şubat 1933	Ezan ve Kamet'in Türkçe okunmaya başlanması.
13 Haziran 1928	Paris'te Türkiye Cumhuri- yeti ile Osmanlı Diyyun-ı Umumiyesi alacaklıları arasında borçların ödenme ve süresine ilişkin bir sözleş- me imzalanması.	22 Nisan 1933	Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Diyyun-ı Umumi- yesi alacaklıları arasında Paris'te borçların saptan- ması ve ödenme biçimiyle ilgili antlaşmanın imzalan- ması.
1 Kasım 1928	Latin harflerinin kabulü ve uygulanmasına ilişkin yasa- nın kabul edilmesi.	3 Haziran 1933	Sümerbank'ın kurulması.
1 Ocak 1929	Yeni harfleri ve yazıyı hal- ka öğretmek üzere Millet Mektepleri'nin açılması.	1 Ağustos 1933	Kapatılan İstanbul Darül- fünunu'nun yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması.
24 Nisan 1929	İcra ve İflas Kanunu'nun kabul edilmesi.	1 Aralık 1933	İktisat Vekaleti'nce hazırla- nan TC Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı kapsayan raporların Başvekâlet'e su- nuluşu.
1 Eylül 1929	Maarif Vekillliği'nin emriy- le okullardan Arapça ve Farsça derslerinin kaldırıl- ması.	1 Ocak 1934	Türk İnkılabı derslerinin yüksek öğretim kurumla- rında okutulmaya başlan- ması.
3 Nisan 1930	Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan Yeni Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi.	21 Haziran 1934	Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi.
11 Haziran 1930	Cumhuriyet Merkez Ban- kası'nın kurulmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.	18 Ağustos 1934	İkinci Türk Dil Kurultayı' nın toplanması.
12 Ağustos 1930	İstanbul'da Serbest Cumhu- riyet Fırkası'nın kurulması.	24 Kasım 1934	Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Atatürk soyadının verilmesine ilişkin yasanın kabul edilmesi.
5 Ekim 1930	Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fir- kası adaylarının katıldığı belediye seçimlerinin başla- ması.	26 Kasım 1934	Efendi, bey, paşa gibi un- van ve lakapların kaldırıl- masına ilişkin yasanın ka- bul edilmesi.
17 Kasım 1930	Serbest Cumhuriyet Firka- sı'nın kendisini feshetmesi.	5 Aralık 1934	Türk kadınlarına milletve- killerini seçme ve seçilme hakkı veren Anayasa deği- şikliğinin kabul edilmesi.
23 Aralık 1930	Menemen'de Kubilay adlı yedeksubay öğretmenin ge- ricilerce şehit edilmesi.	14 Haziran 1935	Etibank'ın kurulması.
23 Mart 1931	Türk çocuklarının ilk öğre- nimlerini Türk okullarında yapmalarına ilişkin yasanın kabul edilmesi.	20 Ekim 1935	Türkiye'de ikinci genel nü- fus sayımının yapılması.
26 Mart 1931	Ölçülerde metre ve kilo sis- teminin kabul edilmesi.	20 Ocak 1936	Ankara'da Endüstri Kon- gresi'nin toplanması ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı esaslarının kabul edil- mesi.
12 Nisan 1931	Türk Tarih Kurumu'nun kurulması.	9 Kasım 1936	Montreux Antlaşması'nın resmen yürürlüğe girmesi.
4 Mayıs 1931	Mustafa Kemal'in üçüncü kez cumhurbaşkanlığına se- çilmesi.	27 Ocak 1937	Hatay'ın bağımsızlığının Milletler Cemiyeti'nce ka- bul edilmesi.
20 Ekim 1931	İkinci Balkan Konferansı' nın İstanbul'da açılması.	5 Şubat 1937	CHP'nin ilkeleri olan al-ı okun Anayasa'ya girmesi.
19 Şubat 1932	Halkevlerinin kurulması.	8 Temmuz 1937	Türkiye, İran, Irak ve Af- ganistan arasında Tabran' da "Sâdabad Paketi"nin im- zalanması.
1 Mayıs 1932	Ankara'da Milli Sanayi Ser- gisi'nin açılması.		Mustafa Kemal Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda sa- at dokuzu beş geçce ölümü.
2 Temmuz 1932	Birinci Türk Tarih Kongre- si'nin toplanması.	10 Kasım 1938	
12 Temmuz 1932	Türk Dil Kurumu'nun ku- rulması.		

1923 - 1938 Dönemi'nin İktisat Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tümüyle az gelişmiş bir sosyo-ekonomik yapı devraldı. On üç milyon nüfusun % 77'si köylerde yaşıyordu. Çalışan nüfusun % 81,6'sı tarım, % 5,6'sı sanayi, % 4,8'i ticaret ve % 7'si hizmetler sektöründe istihdam edilmekteydi. Tarımın ulusal gelir içindeki payı % 67, sanayinin ise % 10 idi. Tarım sektörünün geriliği ülke ekonomisine damgasını vuruyordu. Cumhuriyet kurulduğunda, toprakların ancak % 5'inin işlendiği ve toplam traktör sayısının 220 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Varolan sanayi ise daha çok yiyecek ve giyecek gibi en temel gereksinimleri karşılamaya yönelikti. Batı'daki kıyı kentlerinde kümelenmiş 200 kadar orta ve büyük, Anadolu'da da 30.000 civarında küçük sanayi işletmesi vardı.

Kurtuluş Savaşı sonunda milli bir pazar oluşturma ve dış iktisadi ilişkileri, siyasi bağımsızlığın sağladığı olanaklardan yararlanarak yeniden düzenleme koşulları elde edildi. 1923-1929 döneminde, gerek devralınan iktisadi ve toplumsal mirasın niteliği ve Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar, gerekse yabancı sermayenin devam edegelen önemi gibi etmenler, devlet müdahalesinin en alt düzeyde olduğu, tarıma öncelik tanınan, dışa açık, özel sermayenin teşvikine dayanan bir kalkınma modelinin izlenmesinde etkili oldu.

Ancak, gelişmiş kapitalist ülkeler sermayedarlarıyla rekabet güçleri olmayan iş çevreleri, İzmir İktisat Kongresi tartışmalarında, özellikle iki alanda devlet müdahalesini istemekteydiler: İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması ve ticaret ve sanayi kredisi verecek büyük bankaların kurulması. Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar, iç pazarın 1929'a değin korunmasını önlemiştir. Buna karşı, devletin teşvikiyle bankacılık alanında önemli gelişmeler gerçekleşmiştir.

1923-1929 dönemindeki tarım politikasının başlıca amacı, tarımda pazar ilişkilerinin gelişimini engelleyen etmenlerin ortadan kaldırılması, iç ve dış pazarlar için üretimin teşvik edilmesiydi. Bunun için başlıca, toprak mülkiyetini düzenleyen, makineli tarımı teşvik eden yasalar çıkarılmış; ticari ürünler desteklenmiş ve tarımsal vergiler yeniden düzenlenmiştir.

1925 Kadastro Yasası ve 1926'da çıkarılan Medeni Kanun ile kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmış, toprakların piyasa ekonomisi içinde alışverişe konu olması sağlanarak, pazar için üretim ilişkilerinin gelişimini frenleyen önemli bir engel kaldırılmıştır. Her çeşit tarımsal üretimden aynı olarak 1/8 oranında alınan Aşar'ın 1925'te kaldırılmasının ve tarım kesiminden alınan tüm vergilerin nakdi vergi biçimine dönüştürülmesinin etkisi ise, kuşkusuz tarımda

para ekonomisini ve pazar ilişkilerini geliştirici yönde olmuştur. Özellikle Çukurova bölgesine yöneltilen makineli tarımın teşviki politikası, ticari ürünlere daha geniş kredi olanaklarının ve daha yüksek fiyat politikasının eşliğinde yürütülmüş ve bu politikalar da doğrudan ticari tarımsal üretimde önemli artışlara yol açmıştır. 1927 Sanayii Teşvik Kanunu ile devlet, fabrika kuracak özel kişilere gerekli araziye bedava vermeyi, ücret talep etmeden PTT hizmetleri sunmayı, makine ve hammaddeleden gümrük vergisi alınmamasını, üretim değirinin % 10'una kadar prim vermeyi üstlenmiştir. Ayrıca bu yasaya göre, sanayi ürünlerine kamu ulaşım tarifelerinde indirim yapılacaktır. Kamu kuruluşları, yerli sanayinin ürettiği malların fiyatı, ithal fiyatından % 10'dan daha yüksek değilse, bu malları özel girişimcilerden almak zorundaydılar.

1920'lerde Türkiye ekonomisi, başlıca iki önemli kanaldan dünya ekonomisindeki krizlerden etkilenmekteydi. Bunlar dış ticaret ve dünya tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ile yabancı ticari kredi hacmindeki değişikliklerdi. Yabancı ticari kredi hacmindeki küçük bir gerilemenin etkileri Türkiye ekonomisinde zincirleme darboğazlara neden olabiliyordu. Nitekim 1926'da yabancı ticari kredilerin azalması, 1927'ye büyük bir "para darlığı" ile girilmesine neden olmuş ve 1929'a kadar Türkiye ekonomisinde birbiri ardına iktisadi darboğazlar yaşanmıştı. 1929 Dünya Buhranı, Türkiye'deki buhran ile çakışarak, iktisadi çıkmazın en üst düzeylere ulaşması sonucunu doğurdu.

1929 Dünya Buhranı tüm gelişmiş kapitalist ülkelerin iktisat politikalarında önemli değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılıyordu. Değişikliğin yönü, ekonomilere devlet müdahalesinin artması, kendi kendine yetme amacı güden korumacı ve güdümlü dış ticaret politikalarının benimsenmesi doğrultusunda idi. ABD'deki "Yeni Düzen" politikası ile Almanya'daki "Nasyonal Sosyalist" iktisat politikası iki uç olmak üzere, tüm devlet politikaları şu ya da bu oranda "devletçilik" yönünde ayardı. Türkiye'de de devletçilik olarak anılagelen politikanın benimsenmesi ve geniş uygulama alanı bulması kaçınılmaz oldu.

1929 Dünya Buhranı ile birlikte Türkiye'de başlatılan devletçilik politikasının amacını, zamanın İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey mecliste şöyle açıklamıştı: "Memleket dahilindeki iktisadi menfaatler... yüksek bir ahenk ve muvazene-yi temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir. Fakat bu noktaya doğru sevk ve tevcih edildiklerinde devletin faaliyeti, ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak, ferdin

faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecek." (TBMM Zabıt Ceridesi, 2/10/1930, Devre 3, cilt 21, s. 46)

Türkiye'deki devletçilik, özel sektörün gelişimini kösteklemeyi değil, aksine geliştirmeyi amaçlamıştı ve Türkiye ekonomisini buhranın etkilerinden kurtarmaya yönelik politikalarından oluşuyordu.

1930'lar Türkiye'si'nin ana sorunu sermaye birikimini hızlandırmak ve daha büyük oranlarda sanayiye kaydırabilmektir. Devletçilik politikası çerçevesinde bu soruna çeşitli yöntemlerle çözüm bulunmaya çalışıldı. İç pazarı genişletmeye ve bütünleştirmeye yönelik demiryolu politikasının yanı sıra, özel sektörün ilgilenmediği alanlarda doğrudan devlet yatırımı, ilgilendiği alanlarda ise teşvik yöntemi uygulandı.

Yüksek gümrük duvarlarıyla korunan iç pazara yönelik ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme başlatıldı. İç ticaret hadlerinin genel olarak tarım kesiminin aleyhine olması, özellikle de tahıl fiyatlarının ticari ürün fiyatlarından daha büyük oranlarda düşmesi, sanayie fon aktarımı ve düşük ücret politikası güdülebilmesini olanaklı kılan önemli bir etmendi.

Devletçi sanayileşmenin amacı Ekonomi Bakanlığı'nın 1935 yılındaki bir raporunda şöyle belirtilmişti: "...ana sanayi hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faydalı 'industrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayi, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, civata vs. fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve balat, kadife... vb. pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınai inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek birçok sanayi şubası doğacaktır ki bunların hakkı bayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade tabii emniyette olacaktır."

1929 Dünya Buhranı'ndan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar süren ve devletçi politikaların daha yaygın olarak uygulandığı dönem, iktisadi bakımdan bir ileriye yürüyüş dönemi oldu. Ulusal gelir 1929-1934 arasında % 2,3 artarken, 1935-1939 arasında % 6,5 arttı. Sanayi üretimi, 1929'a göre 1938'de % 80, aynı dönemde, büyük sanayinin üretiminin artışı % 152 oldu. 1939'a gelindiğinde şeker, pamuk ipliği ve yün ipliği gibi önemli maddelerde % 60-%80 arasında yerli üretimle, iç tüketim karşılanabilir duruma geldi.

Türkiye'deki tahıl fiyatları, dünya tahıl fiyatlarının da ötesinde bir düşüş gösterirken, sanayi malları fiyatları dünya fiyatlarına göre daha az düştü. 1932'de buğday fiyatını korumak ve fiyat

dalgalanmalarını önlemek amacıyla bir yasa çıkarıldıysa da tahıl fiyatlarındaki düşüş engellenemedi. Tahıl, toprak ve hayvan fiyatlarındaki hızlı düşüşe karşın, tarımsal vergilerin genel olarak değişmemesi, hatta bazılarının artması, sanayi mamul fiyatlarının ve faizlerin göreceli yüksekliği, tahıl üreticisi küçük ve orta köylüyü, tüketimini daha da kısma, borçlarını ödeyemediği durumlarda toprak ve diğer üretim araçlarını yok pahasına elden çıkarma ve tarım dışı iş olanaklarını arama yollarına itti. Bu dönemde özellikle Orta Anadolu'da erkekleri boşalmış köyler yaygınlaştı. İktisadi buhranın etkilerine dayanamayan yoksul ve orta köylülerin satmak zorunda kaldığı toprak ve diğer üretim araçlarının önemli bir bölümü tefecilerin, köy dışında yaşayan büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların elinde toplandı. Bu süreç ise, tarımdaki sermaye birikiminin hızlanmasını yansıtıyordu. Aynı zamanda da 1930'ların sanayileşmesinin büyük oranda tarım kesiminden aktarılan değerlerle desteklendiğini gösteriyordu.

Tarım kesimi yalnızca sanayileşmenin maliyetinin önemli bir bölümünü karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda 1930'lara özgü dış ticaret ilişkilerinden kaynaklanan ek maliyetleri de üstlenmek durumunda kaldı. Kota ve kliring sistemlerinin, kambiyo denetimlerinin, yüksek gümrük duvarlarının ve ikili antlaşmaların yaygınlaştığı, dünya ticaret hacminin son derece daraldığı bu dönemde, sürdürdüğü savaş ekonomisi politikası nedeniyle, Nazi Almanyası Türkiye ve öbür Balkan ülkelerinin mallarının göreceli yüksek fiyatlarla adeta tek alıcısıydı. 1938'e gelindiğinde Türkiye ithalatı içinde Almanya'nın payı % 47'ye, ihracatı içindeki payı da % 62'ye çıkmıştı. Almanya ile olan ticaret, Türkiye'nin ihraç fiyatlarının dünya fiyatlarının % 20-%40 üstüne çıkmasına yol açtı. Bu durum, bir yandan alternatif dış pazar imkânlarının daha da daralması anlamına gelirken, öte yandan, Almanya ile zorunlu ikili ticaret ilişkilerinin pekişmesinde katkılı oldu. Almanya, dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirme amacıyla, parasının değerini yüksek tutmasının avantajından da yararlanarak, Türkiye'ye yüksek fiyatlarla ihracat yaptı, ithalat bedellerinin ödenmesini de geciktirerek, Türkiye-Almanya ticaretinin büyük ölçüde T.C. Merkez Bankası kredileriyle yapılmasını sağladı. Bu koşullarda, Almanya'nın Türkiye'ye istediği malı ihraç etmek ya da kendi ihtiyaçlarına göre, tahıl gibi, bazı ürünlerin ithalatını zorlama olanağı vardı. Bu da Türkiye tarımı ve ekonomisi üstüne ek mali yükler getiriyordu.

Özetle, 1930'larda dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu tüm olumsuz iktisadi koşullara rağmen, Türkiye ekonomisinin II. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı sanayileşme ve tarımda pazar ilişkilerinin gelişmesi süreçlerinin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Atatürk köylülerle bir sohbet esnasında

Sakarya Savaşı sonunda düşman birlikleri 13 Eylül 1921'de Afyon'a çekilmeye mecbur bırakıldı. Meclis, bu büyük zaferden sonra, özel bir yasayla kendisine müşir (mareşal) rütbesi ve "Gazi" sanını verdi.

Bir yıllık hazırlıktan sonra, Anadolu'nun düşmandan bütünüyle temizlenmesi harekâtı olan Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922'de başlatıldı. 30 Ağustos günü Dumlupınar Meydan Muharebesi kesin zafere ulaşınca düşmanın kaışı başladı. "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" emrini verdi. Türk birlikleri 400 km'lik yolu durmaksızın yürüyerek 9 Eylül'de düşmanı İzmir'de denize döktü. Saltanat kaldırıldı. Vahideddin, ülkesinden kaçan ilk ve son padişah oldu. Bu tarihten başlayarak Batı emperyalizminin türlü oyunları sinir savaşına dönüştürülmeye çalışılan diplomatik görüşmeler söz konusuydu. On bir aylık bir mücadele 24 Temmuz 1923'te Lozan'daki başarıyla noktalandı.

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Mustafa Kemal, oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi. O, biçimsel anlamdaki bir değişikliğin toplumu ve ülkeyi belli aşamalardan geçirip çağdaş düzeye ulaştıramayacağını biliyordu. 1923-1938 arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde ülkedeki çağdaşlaşma sürecini hızlandırdı. Ona göre, yeni Türkiye Batı'ya öykünmemeli, Batılı olmalı, ancak kendi kültürünü ve ulusal benliğini yitirmemeliydi. Siyasal bağımsızlık, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla gerçekleşmişti. Ancak ekonomik alanda da köklü atılımlar yapılması gerekiyordu. Bu, tarım ve sanayi başta olmak üzere ekonominin çok yönlü seferber edilmesiyle sağlanmaya çalışıldı. Laiklik, çağdaşlaşmanın gereği-

di, 1924-1928 arasında kabul edilen yasalarla ümmet anlayışından özde ve biçimde uzaklaşıldı. Türk kadınına aşamalı olarak her alanda haklar tanındı. Eğitimin millileştirilmesine önem verildi. Yeni alfabenin kabulüyle birlikte okuma-yazma seferberliği başlatıldı.

Mustafa Kemal, 1927'de Halk Partisi'nin ikinci büyük kongresinde sekiz yıla sığdırdığı çalışmalarını "Nutuk"la belgeletirdi. 1934'te kabul edilen yasa gereği TBMM kendisine "ATATÜRK" soyadını verdi. İzlenecek onurlu ve barışçı dış politikayı "yurtta barış dünyada barış" temeline oturtarak bağımsızlıklarını elde etme ve çağdaşlaşma özlemindeki uluslara ışık tuttu. 1934'te Balkan Antantı'nın, 1937'de Sâdâbad Paktı'nın imzalanmasına öncülük etti. Aynı yıl diplomatik yoldan Hatay'ın bağımsızlığını Milletler Cemiyeti'ne benimsetti.

Harf devriminden sonra, Atatürk'ün en fazla uğraştığı konular "Dil" ve "Tarih" olmuştur. Türkler'in istilacı ve savaşçı bir kavim olmadığını, dünya uygarlık tarihinde seçkin bir yere sahip bulunduğunu kanıtlamak, Türk Dili'ni doğal yapısına ve zenginliğine kavuşturarak, yabancı dillerin etkisinden kurtarmak için akademik çalışmalar başlattı.

1938'de Bursa'ya yaptığı geziden hastalanarak İstanbul'a döndü. Arada iyileşme belirtileri görülmele birlikte rahatsızlığının ciddiyeti geç anlaşıldı. Bu arada, çıktığı Mersin-Adana, Erdek gezileri, Ankara'ya gitmesi, yoğun diplomatik temaslar, Hatay sorunu, Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü hazırlıkları gibi nedenler, hastalığını daha da ağırlaştırdı. Son aylarını Savarona Yatı'nda ve Dolmabahçe sara-

► *Atatürk devrimleri*

Cumhuriyet'in ilanı

Atatürk ve Halkçılık

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası programında belirtilen, 1937'de Anayasa'ya alınan halkçılık, Cumhuriyet Türkiye'si'nin Meşrutiyet Türkiye'si'nden devraldığı ilkelerden biridir. Dayanışmacı, Batı'daki deyimiyle "solidarist" düşünceden kaynaklanan halkçılık, Milli Mücadele yıllarından başlayarak egemen bir siyasal düşünce akımı olarak gelişmiştir.

Milli Mücadele döneminde halkçılık, ulus-devlet kuruculuğunu amaçlamaktadır: İktidar sorununa çözüm arayan, İstanbul Hükümeti'ne karşı güçlü bir seçenek olarak ulusal egemenliği benimseyen, toplumsal içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir halkçılıktır. Nitekim 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Ankara Hükümeti tarafından Halkçılık Programı olarak belirtilmiştir. Başka bir deyişle Milli Mücadele halkçılığı, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı savunan, saltanata karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindedir. Halkçılığın toplumsal içeriği, Milli Mücadele ertesi, Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmaları sırasında gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine verdiği bir demecde halkçılığı ilke olarak benimseyen Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurma niyetinde olduğunu açıklamıştır. 13 Ocak 1923'te İleri gazetesinde yayımlanan Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili demecinde, "Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun (sınıflarının) refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun" demiştir.

Mustafa Kemal, parti için ortam hazırlamak amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmış, yaptığı konuşmalarda kuracağı fırkanın halkçılık anlayışını ve toplumsal içeriğini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. 30 Ocak 1923'te İzmir'de gazetecilerle yaptığı söyleşide, "Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menfaatler takip edecek ve bu itibarla yekdiğerleriyle mücadele halinde bulunagelen muhtelif sınıflara malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir" demiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde de "mesleki dayanışma" gündeme alınmış, oturumlarda toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri olmadığı vurgulanarak "milli tesianüd"ün, bugünkü deyişle ulusal dayanışmanın temel ilke olduğu belirtilmiştir. Kongrede benimsenen Misak-ı İktisadi'de, "Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler" denmiştir.

Halk Fırkası'nın 9 Eylül 1923 tarihli, program niteliği de taşıyan nizamnamesinde halkçılık ilkesi şöyle açıklanmıştır:

"Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsâvâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir."

Halkçılık ilkesinin kesin biçiminin ortaya çıkışında Serbest Fırka deneyimi de etkili olmuştur. Çok partili düzene geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimi geniş kitlelerce benimsenmiş, güdümlü muhalefet niteliğini kısa sürede yitirmiştir. CHF iktidarını tehdit eder bir nitelik kazanması iktidardaki kadroları kaygılandırmıştır. Hükümet çevreleri ve CHF yanlısı basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve komünistliğe dek suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişmiştir. Mustafa Kemal'in de desteğinden yoksun kalışı üzerine Serbest Fırka kendisini feshetmiştir. Artık tek parti yönetimi uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyecektir. CHF'nin bütünleyici yönü tekrar vurgulanacak; parti, hükümet ve devletle bütünleşecek; tek parti olarak bütün ulusu temsil edecek, başka bir partiye gerek duyulmamacaktır.

Serbest Fırka deneyi ertesi, TBMM'ndeki uyumsuzluk nedeniyle erken seçimlere gidilme kararı verilmiştir. Mustafa Kemal'in seçim öncesinde yayımladığı bildiri CHF programında ve daha sonra anayasada yer alacak halkçılık ilkesinin özünü oluşturacaktır. Bildiride şu satırlar yer alır:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerlerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde abenk tesis eylemektir."

CHF'nin 1931 tarihli Üçüncü Kurultayı'na kabul edilen programı, halkçılık ilkesini Mustafa Kemal'in bu bildirisinden almıştır. Birey, aile, sınıf, cemaat ayrımı gözetmeksizin yasalar önünde mutlak eşitlik ilkesini benimseyen program, halkı "işbölümü itibariyle muhtelif mesai eshabına ayrılmış bir camia" olarak açıklamıştır.

yı'nda geçirdi. Hastalığının hızla ilerlemesi sonucu, birkaç kez yinelenen ağır komalardan sonra 10 Kasım 1938 Perşembe günü öldü. 21 Kasım'a değin süren cenazesinin Ankara'ya nakli ve Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabre konuluşu törenlerinde birçok ülke Ankara'ya temsilcilerini gönderdi. Ankara'da Rasattepe'de yapımına başlanan "Anıtkabir" tamamlandıktan sonra, 10 Kasım 1953'te naaşı buraya taşındı.

Atatürk, içinde yetiştiği Osmanlı toplumunun 1877 Harbi'nden 1918 bozgununa kadar uzayan çizgide nasıl dağıldığını gözlemlemiş; Osmanlı kurumlarını ve değerlerini çözümlmeye girişmiştir. "Memleketler çeşitlidir. Fakat medeniyet tektir. Bir milletin ilerlemesi için de bu biricik medeniyete katılması gerekir" demiş, Batı uygarlığı içinde yer almayı zorunlu görmüş, aklın egemenliğini ve laik düşüncenin toplumca benimsenmesini savunmuştur. "Zabit ve Kumandanla Hasbıhal" adlı küçük eserinde, "toplumda uyumlu bir disiplinin anarşiyi önleyeceğini, disiplinin ise zorla değil, özgürlük içinde sevgi ve istekle sağlanacağını" yazmaktadır. Onun, insanı mutlu eden asıl şeyin, "kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır" inancı, Auguste Comte'un "ilke olarak sevgi, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme" düşüncesini hatırlatır.

Atatürk, farklı etnik toplulukları barındıran, temelde şeriat ilkelerinin egemen olduğu ve geri bir iktisadi temele dayanan altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu'ndan, zorlu bir kurtuluş savaşıyla sınırları yeniden çizilen bağımsız Türk Devleti'nin kurulmasında yalnızca başarılı bir komutan değil, aynı zamanda uluslaşma sürecinin hızlandırılması için köklü reformlar gerçekleştiren bir siyasi önderdi.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği en önemli dönüşümler arasında, yeni Türk Devleti'nin niteliğinin cumhuriyet olarak belirlenmesi ve halifeliğin kaldırılarak laiklik ilkesinin benimsenmesi gelir. Yüzyıllık bir batılılaşma hareketinin izleyicisi olan Atatürk, Batı'nın iktisadi gelişmişlik düzeyini hedef alırken, Türk toplumunun Batı toplumlarından farklı bir toplumsal yapısı olduğunu düşündüğünden, Türkiye için "sınıfsız, kaynaşmış kitle" anlayışına dayanan bir halkçılık görüşü getirmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sonrasında, milli pazarın yaratılması ve milli sanayinin kurulması için güdülen iktisadi politikalarda, devletin ekonomideki rolüne giderek daha büyük bir ağırlık tanımış, böylece daha sonra "Üçüncü Dünya" ülkelerinde güdülen iktisadi politikalara öncülük etmiştir. Atatürk'ün düşünce, görüş ve uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi ve kurumsal yapısını çerçeveleyen güçlü bir miras bırakmıştır.

- **YAPITLAR:** *Takımın Mubarebe Talimi*, 1908; *Cumali Ordugâhi*, 1909; *Tâbiye Tatbikat Seyahatı*, 1911; *Bölüğün Mubarebe Talimi*, 1912; *Zabit ve Kumandanla Hasbıhal*, 1918; *Nutuk*, 1927, (yeni harflerle, 3 cilt, 1934); *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (ö.s.), N.Arsan, S.Borak, U.Kocatürk (der.), 5 cilt, 1945-1972; *Anafartalar Mubarebatına Ait Tarihçe*, (ö.s.), U.İğdemir (yay.) 1962; *Anıburun Mubarebeleri Raporu*, (ö.s.), U. İğdemir (yay.), 1968.

- **KAYNAKLAR:** Y.N.Abaloğlu, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1978; T.Acaroğlu, *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, 2 cilt, 1981; H.E.Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 1962; A. Afetinan, *Atatürk'ün Karlsbad Harabesi*, 1933; *Atatürk'ün*

Kuvay-ı Milliye Rubu, 1964; B.Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, 1969; İ.Akay, *Atatürkçülüğün İlkeleri*, 1964; İ.E.Akıncı, *Demirci Akıncıları*, 1978; Y.Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoşu*, 1975; F.Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970; S.İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Hatıraları*, 1922-1923, 1967; D.A. rıkoğlu, *Hatıralarım*, 1961; M.Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, 1959; F.R.Atay, *Atatürk'ün Hatıraları*, 1914-1919, 1965; F.R.Atay, *Çankaya*, 1968; S.S.Aydemir, *Tek Adam*, 3 cilt, 1963-1965; İ.H.Baltacıoğlu, *Atatürk, Yetiştirilmesi, Kişiliği, Devrimleri*, 1973; İ.Başgöz ve H.E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, 1968; M.Baydar, *Atatürk'le Konuşmalar*, 1952; M.Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, 1973; Y.H.Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 3 cilt, 1940-1967; Y.H.Bayur, *Atatürk-Hayati ve Eseri*, 1, 1963; Y.H.Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 1973; F.Belen, *Atatürk'ün Askeri Kişiliği*, 1963; F.Belen, *Tarih Işığında Devrimlerimiz*, 1970; F.Belen *Türk Kurtuluş Savaşı*, 1973; N.Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; N.Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 1982; S.U.Betin, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp-Yahya Kemal-Halide Edip*, 1951; T.Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadoluda*, I, 1959; N.von Bischoff, *Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı*, 1936; Boğaziçi Üniversitesi, *Uluslararası Atatürk Konferansı*, 3 cilt, 1981; S.Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 1961; S.Borak, *Atatürk*, 1973; S.Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, 1977; M.E. Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 1940; A.F.Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 1953; A.F.Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 1967; T.Çavdar, *Milli Mücadelemin Ekonomik Kökenleri*, 1974; B.Däver, *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik*, 1955; A.Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, 1964; E.T.Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, 1970; G.M. Ellison, *Bir İngiliz Kadın Gözüyle Kuva-i Milliye Ankara'sı*, 1973; A.C.Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*, 1956; M.S.Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, 3 cilt, 1938-1939; A.F.Erden, *Atatürk*, 1952; D.Ergil, *Milli Mücadelemin Sosyal Tarihi*, 1981; M.Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, 1982; C.Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, 1971; C.Erikan, *Komutan Atatürk*, 1972; C.Erikan, *Atatürkçülük*, 1974; M.Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, 1972; K.Esengin, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, 1975; S.Emem, *Türk İnkılabının Karakterleri*, 1933; L.Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, 1972; İ.Z.Eyuboğlu, *Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri*, 1981; C.Farrère, *Türklerin Manevi Gücü*, 1973; K.Z.Gençosman-N.A.Banoğlu, *Atatürk Ansiklopedisi*, 10 cilt, 1971-1978; J.Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 1976; M.Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, 1968; M.Goloğlu, *Sivas Kongresi*, 1969; M.Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, 1970; M.Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, 1971; M.Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1923, 1971; M.Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, (1924-1930), 1972; M.Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, (1931-1938), 1974; M.T.Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2 cilt, 1959-1965; M.Gökman, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası*, 2 cilt, 1981-1982; M.Gönlübol ve C.Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 1963; G.Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2 cilt, 1970-1973; G.Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971; G.Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, 1972; S.Irmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, 1973; U.İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, I, 1881-1918, 1980; A.İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 1968; A.İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 1969; A.İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıkları*, 1971; A.İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, 1972; A. İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, 1973; A.İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 1973; Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 1982; İİTİA, *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, 1973; İİTİA Mezunları Derneği, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, 1977; İstanbul Üniversitesi, *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, 1975; M.M.Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 cilt, 1966-1968; K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1969; Y.K.Karaosmanoğlu, *Atatürk*, 1946; Y.K.Karaosmanoğlu, *Atatürk'ün Yaşamı*, 1958; Ç.Keyder, *Dünya Ekonomisi*

İçinde Türkiye, 1982; N.Kızılay, *Atatürk-Felsefe Gözüyle*; S.Kili, *Kemalizm*, 1969; S.Kili, *Atatürk Devrimi*, 1981; L.Kinross, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, 1966; U.Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, 1973; E.Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, 1983; A.M.Kumral, *Atatürk Diktatör müdürü*, 1949; B.Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; H. Melzig, *Kemal Atatürk*, 1937; H. Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, 1944; D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal, Zwischen Europa und Asien*, 1935; A. Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 1973; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 1974; A.G. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir)*, 1968; M.Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, 1975; H.A. Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, 1981; K. Özalp, *Milli Mücadele*, 2 cilt, 1971-1972; P. Paruşev, *Atatürk-Demokrat Diktatör*, 1973; N. Pavlova, *Au Pays du Ghazi*, 1930; R. Peker, *İnkılap Dersleri*, 1936; P. di Roccalta, *Angora e Kemal Pascia*, 1932; P. Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 1938; J. Schlieklin, *Angora... L'Aube de la Turquie nouvelle*, 1922; S. Selek, *Anadolu İhtilali*, 1968; V.R. Seviğ, *İnkılapların Öğrettikleri*, 1934; C.H. Sherill, *Gazi Mustafa Kemal Hz. Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, 1934; C.H. Sherill, *Üç Adam; Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, 1937; S. Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, 1980; R.K. Sinha, *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi*, 1972; SBF ve Türkiye Ekonomi Kurumu, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, 1982; S.R. Sönyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, 1973; H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 2 cilt, 1973; W. Sperco, *Moustapha Kemal Atatürk*, 1958; K. Steinhau, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, 1973; B.N. Şimsir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1972; B.N. Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 3 cilt, 1973-1979; B.N. Şimsir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, I, 1981; S. Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, 1965; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 4 cilt, 1973-1974; C. Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, 1961; H. Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, 1961; M. Tekinalp, *Kemalizm*, 1936; Y.K. Tengirsek, *Vatan Hizmetinde*, 1967; Y.S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 1982; Ş. Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 1972; T. Timur, *Türk Devrimi- Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, 1968; T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 1971; A.J. Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, 1971; T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 1952; T.Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 1964; M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1981; Ş. Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 1982; M. Turhan, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, 1965; G. Tüfekçi, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, 1983; A. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, 1948; TTK, *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yıl Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar*, 1980; TTK, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, 1981; T. İş Bankası, *Uluslararası Atatürk Sempozyumu-Bildiriler ve Tartışmalar*, 1983; İ.H. Uluğ, *Atatürk'ün Çizdiği Portreler*, 1968; N.H. Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye*, 1922-1924, 1971; N.H. Uluğ, *Halifelğin Sonu*, 1975; N.H. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, 1973; Y. Ülken, *Atatürk ve İktisat*, 1981; R.E. Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş*, 1957; S. Velikov, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, 1969; J.B. Villalta, *Atatürk*, 1979; Ç. Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, 1983.

ATAULLAH BEY [Tayyarzade] (1810-1881)

Osmanlı tarihçi. Enderun ve buradan yetişenler için bir tarih yazmıştır.

Kısaca Ata Bey diye de bilinen Ahmed Ataullah Bey, İstanbul'da doğdu, Medine'de öldü. Enderun'dan emekli Baş Lala Tayyar Efendi'nin oğludur.

II. Mahmud'un isteği ile 1825'te kardeşi ile birlikte Enderun'a girdi. Babasının ölümünden sonra 1834'te, kalabalık ailesini geçindirmek için Enderun'dan ayrıldı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev aldı. İstanbul'a dönüşünde Dar-ı Şura-yı Askeri'de mukayyid oldu. 1845'te Adana'da, 1847'de Halep'te Mal müdürlüğü yaptı. 1849'da İstanbul ordu muhasebeciliğine sonra Rumeli ordu müsteşarlığına atandı. 1859'da Cezair-i Bahr-i Sefid, ardından Filibe, İzmit, Karesi sancakları mutasarrıflıklarında bulundu. 1876'da Medine'de Harem-i şerif (Peygamber'in Türbesi) müdürlüğüne atandı. Bir süre sonra bu görevden ayrıldıysa da, yaşamını burada sürdürdü. Büyük bir olasılıkla 1880 ya da 1881'de Medine'de öldü.

Tarih-i Ata adlı ünlü yapıtını Cevdet Paşa'nın özendirilmesiyle yazdı. Yapıtında, Enderun ve buradan yetişenler üstüne verdiği önemli bilgiler vardır. Bu nedenle *Enderun Tarihi* diye de anılır. O döneme değin pek kullanılmamış eski kaynaklardan örneğin *Oruç Bey Tarihi*'nden yararlanmıştır.

Beş ciltlik tarihin birinci cildi; Osman Gazi'den I. Süleyman'a değin olan dönemi kapsar. Teşrifat (protokol) ve Enderunlular'ın görevleri üstüne ayrıntılı bilgi verir. İkinci ciltte, Enderun'dan yetişen sadrazam, şeyhülislam ve öbür yüksek görevlilerin yaşam öykülerini verir. Üçüncü cilt; 19.yy'ın ilk yarısında yaşamış sadrazam ve tanınmış kişilerin özgeçmişleri ve bazı belgeleri kapsar. Dördüncü ve beşinci ciltlerde; padişahların, şehzadelerin ve Enderun'dan yetişen şairlerin kısa yaşam öyküleri ile şairlerinden örneklere yer vermiştir.

Mevlevî tarikatına bağlı olan Ata Bey'in klasik tarzda Türkçeyazılmış bir *Divan*'ı, Sultan Abdülaziz' i öven *Fülki'l Maâni fi Medihü's-Sultani* adlı bir kasidesi ile Arapça'dan çevirdiği atlar hakkında çeşitli bilgiler veren *Tuhfetü'l-Farisin fi Ahvali Hünyü'l-Mücahidin* adlı bir yapıtı vardır.

- YAPITLAR: *Fülki'l-Maâni fi Medihü's-Sultani*, 1862; *Tarih-i Ata*, 5 cilt, 1876; *Divan*.

ATAULLAH EFENDİ [Dürriyade] (1729/30-1785)

Osmanlı şeyhülislamı. Halil Hamid Paşa'nın yenilik girişimlerini sürdürbilmesi için I.Abdülhamid'i tahttan indirme girişimine yardımcı oldu.

Seyyid Mehmed Ataullah Efendi Osmanlı İmparatorluğu'na birçok şeyhülislam yetiştirmiş "Dürriyade" ailesindendir. İstanbul'da doğdu, Gelibolu'da öldü. Şeyhülislam Dürri Mehmed Efendi'nin torunu, Şeyhülislam Dürriyade Mustafa Efendi'nin büyük oğludur.

Babasının şeyhülislam olması üzerine, bir ayrıcalık gereğince, kendisine altı yaşında müderrislik rüusu (diploması) verildi. Yaşının küçüklüğü nedeniyle, bir san olarak verilen müderrislik sırasını geçtikten sonra, Selanik mollası oldu (1758/59), "Mekke payesi"ni aldı (1764/65). İstanbul kadısı oldu (1770). Sırası ile 1774/75'te Anadolu kazaskerliğine, 1778'de Rumeli kazaskerliğine getirildi. Karahisarlı Seyyid İbrahim Efendi'nin yerine 85. şeyhülislam olarak atandı (1783).

Halil Hamid Paşa, kısa sadrazamlığı süresinde, yaptığı yenilik hareketlerini sürdürebilmek için I.Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Şehzade Selim'i padişah yapmak istedi. Bunun için Ataullah Efendi, Vezir İsmail Raif Paşa ve Yeniçeri ağalarından Yahya Ağa ile anlaştı. Kapudanpaşa Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın padişahı uyarması ile Halil Hamid Paşa Bozcaada'ya sürgün edildi ve orada başı kesildi. İdam haberi İstanbul'a geldiği gün Ataullah Efendi yalısından alınarak Taife sürgün gönderildi. Karayolu ile Gelibolu'ya gelince, oradan Hacca gitmesi buyruğu verildi. Yola çıkmadan hastalanarak öldü. Başka bir kaynağa göre de zehirlenerek öldürüldü.

- KAYNAKLAR: Ahmed Rifat, *Devhatü'l-meşayih; İlmiye Salnamesi*, 1914; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 1965; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 1971.

ATAULLAH EFENDİ [Şanizade] (1771-1826)

Osmanlı tarihçi, hekim. Yaptığı çevirilerle modern Batı tıbbını tanıttı. İlk resimli anatomi kitabını yayımladı.

Mehmed Ataullah Efendi, Şanizade Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu, Tire'de öldü. Medrese öğrenimi görüp 1786'da rüus (diploma) aldı. Süleymaniye Tıp Medresesi'nde, ayrıca Halıcıoğlu Mühendishanesi'nde okudu. Burada İtalyanca ve Fransızca öğrendi.

Bir süre, Ordu kadısı olan babasının yanında çeşitli yerlerde bulundu. 1800'te Zeynep Kutan Asitü, https://rante.org

olarak Çorlu Medresesi müderrisliği verildi.

Mütercim Asım Efendi'nin ölümü üzerine 30 Ocak 1819'da vakanüvisliğe atandı. Ayrıca, o yıllarda sadrazamın denetiminde bulunan Evkaf Müfettişliği de ek görev olarak verildi. 1821'de "Mekke payesi" ile ödüllendirildi.

Mütercim Asım Efendi, II.Mahmud'un tahta çıkışından (28 Temmuz 1808) sonraki dört ayın olaylarını yazıp padişaha sunabilmişti. Geride on iki yıllık olayların tutulmuş müsveddeleri kalmıştı. Şanizade, tarih yöntemi üzerine yazdığı bir notu padişaha sundu. Ayrıca yazacağı tarihin eksik veya yinleme olmaması için Asım Efendi'nin bıraktığı müsveddeleri sadrazamdan istedi. İsteği yerine getirildi ve II.Mahmud'un tahta çıkışından sonraki dönemin tarihini yazmakla görevlendirildi. Şanizade ancak 1821 yılı sonuna değin gelen olayları yazıp padişaha sunabildi.

Şanizade, 28 Eylül 1825'te ulemanın ve özellikle Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin kıskançlığı yüzünden, Bektaşî olduğu ileri sürülerek vakanüvislik görevinden alındı. Asım Efendi'nin görevde bulunduğu dönemdeki olayları yazmaktan ve temize çekmekten, Şanizade kendi döneminin olaylarının tümünü toplayıp düzenlemeye olanak bulamadı. 1822-1826 olaylarının notlarını yerine atanan Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'ye bıraktı.

Bu arada, bazı aydın kişiler bir araya gelerek Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi adlı bir topluluk kurmuşlardı. Topluluğun üyeleri arasında Şanizade, Kethüdazade Arif, İsmail Ferruh, Recaizade Ahmed Cevdet, Akif Bey, Şeyh Mahmud Baba gibi devrin önemli kişileri vardı. Kendi aralarında felsefe, astronomi, matematik ve edebiyat konularında konuşup tartışıyorlardı. Cemiyetin merkezi Ortaköy'de İsmail Ferruh Efendi'nin yalıydı. Haftada bir gün, bu konulara ilgi duyan gençlere parasız ders veriyorlardı. Fen derslerini Şanizade veriyordu.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından (1826) yararlanarak bağnaz bir grup, topluluğu dinsizlikle suçladılar. Üyelerin bir bölümünün, Bektaşî olduklarını ileri sürerek, sürgüne gönderilmelerini sağladılar. Şanizade de arpalığı olan Tire'ye sürüldü. Ama, kısa bir süre sonra affedildi. Af haberini eve getiren müjdeciyi gören Şanizade, idam fermanı geldiğini sanarak korkudan öldü.

Şanizade, din bilimleri, edebiyat, tarih, tıp, matematik, astronomi, müzik gibi dallarda çalışmış, devrine göre bu alanlarda yapıtlar vermiştir.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde Hekimbaşı Numan Naim Efendi'den ders aldığını, dışardan gelen yabancı hekimlerle tanıştığını, hekimlikte uygulamalı ve kuramsal olarak çalıştığını tarihindeki kayıtlardan anlıyoruz. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra klasik biçimde şiirler yazdı. Düzenli bir divanı da vardır.

Yapıtlarının en önemlisi *Hamse-i Şanizade*'dir. Beş kitaptan oluşması gereken yapıtın ilk üç kitabı bir arada, dördüncüsü ayrı basıldı. Beşincisi basılmamıştır. Birinci kitap olan *Mir'aatü'l-Ebdân fî Teşrih-i Azai'l-İnsân*, bizde basılan ilk resimli anatomi kitabıdır. Önsözünde, yapıtı çeşitli yabancı anatomi kitaplarından derlediğini kendi gözlemlerini de kattığını yazar. Kitapta 56 anatomik resim vardır. İkinci kitap olan *Usulü't-Tabia* ilk fizyoloji kitabıdır. Çiğnemek, yutma, yemek gibi doğal güçleri, nefes alma, kan

dolaşımı, ter, his, uyku, görmek, hastalıklar, nedenleri ve belirtileri gibi konuları işler. Üçüncü kitap, *Miyarü'l-Etibba*, Anton von Stoerck'in *Pratik Tıbbi Öğrenim* adlı Almanca yapıtının İtalyanca'dan yapılmış çevirisidir. Dördüncü kitap, *Kanunü'l-Cerrahin* bölüm bölüm cerrahi hastalıkları verir. Önce türleri, nedeni, belirtileri, ilacı ve son olarak da yapılması gereken operasyonları anlatır. Beşinci kitap, *Mizanü'l-Edviye* basit ve bileşik ilaçlar üstüne bilgi verir. İlk kez digitalinin (yüksek otu) fizyolojik etkilerini anlatır. *Vesayanâme-i Seferiyye* adlı yapıtı, Büyük Friedrich'in subaylarına harp hilelerini öğretmek için yazdığı kitabın Türkçe çevirisidir. *Hesap* Charles Bossut'nun matematik kitabının çevirisidir.

- **YAPITLAR:** *Hamse-i Şanizade*, 1820; *Kanunü'l-Cerrahin*, (ö.s.), 1828; *Vesayanâme-i Seferiyye*, (ö.s.), 1832; *Şanizade Tarihi*, (ö.s.), 4 cilt, 1867-1875; *Hesap*; *Divan*.
- **KAYNAKLAR:** A.Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1983; X. Bianchi, *Notice sur le premier ouvrage d'Anatomie et de Medecine imprimé en turc à Constantinople en 1820...*, 1821; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 1914; İ.M.K.İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1969; N.Şehsuvaroğlu, "Hekim Şanizade Ataullah Efendi Biyografisi ve Eserleri", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XIV (3), 1951; F.N.Uzluk, *Şani Zade Mehmet Ataullah*, 1951; N.Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında" *Journal of Turkish Studies*, III, 1979.
- **BAKINIZ:** ASIM [Mütercim], ESAD EFENDİ [Sahafılar Şeyhizade], MUSTAFA BEHÇET [Hekimbaşı].

ATAULLAH EFENDİ [Şerifzade] (1759/60-1811)

Osmanlı şeyhülislamı. Nizam-ı Cedid hareketine engel olup Kabakçı Mustafa ile işbirliği yaparak III.Selim'i tahttan indirdi.

Seyyid Mehmed Ataullah Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na birçok şeyhülislam ve devlet adamı yetiştirmiş bir ailedendir. İstanbul'da doğdu, sürgün bulunduğu Güzelhisar'da (Aydın) öldü. Babası şeyhülislam Esad Efendizade Mehmed Şerif Efendi'den ötürü "Şerifzade" ve büyükbabasının babası şeyhülislam Ebu İshak Efendi'den dolayı da "Ebu İshakzade" diye anılır. Ayrıca ayağının sakatlığından ötürü Topal Ataullah Efendi diye de bilinir. Şair Fıtnat Hanım'ın yeğenidir.

Şeyhülislam çocuklarına tanınan bir ayrıcalık olarak oniki yaşında müderris oldu. Kısa sürede ilerleyerek "Galata mevleviyeti" payesini aldı. Sırasıyla Edirne, Mekke mevleviyetlerinde bulundu. 1793/94'te İstanbul kadılığına, buna ek olarak da Peygamber'in soyundan gelenler arasından seçilip, onların her işini gören ve onları devlet önünde temsil eden Nakibü'l-çıraflığa atandı. Bu göreve atanan kimse ayrıca, padişah tahta çıktığı zaman kendisine kılıç kuşattı. İsimlerinin önünde "seyyid" sanı vardır.

1804-1805'te Rumeli kazaskeri, arkasından Salihzade Ahmed Esad Efendi'nin yerine Osmanlı Devleti'nde bir müddet Karaman'da kaldı. Orta Anadolu insanının

ti'nin 96. şeyhülislamı oldu (1807).

Sultan Mustafa (IV.Mustafa) şehzadeliği sırasında Nizam-ı Cedid düşmanları ile birleşti. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi gibi tutucu kişilerle beraber III.Selim'e karşı bir askeri isyan hazırlamaya başladılar. Rumelikavağı'nda Kabakçı Mustafa'nın yönetimindeki yeniçeri yamaklarını kışkırtıp isyanı genişlettiler. Ataullah Efendi'nin verdiği fetva ile 1807'de III.Selim'i tahttan indirip IV. Mustafa'yı padişah yaptılar.

IV. Mustafa, zorbaların ve Ataullah Efendi'nin hükmü altında bulunup kimseye söz geçiremiyordu. Müderris Seyyidâ Efendi'nin tezviri ile 18 Temmuz 1807'de, Ataullah Efendi görevinden alındı. Yerine Samanîzade Ömer Hulusi Efendi atandı. Fakat, zorbaların tehdidi ile bir gün sonra, Ataullah Efendi ikinci kez şeyhülislam oldu.

Alemdar Mustafa Paşa, ülkenin yönetimini düzeltmek için harekete geçip İstanbul'a geldi. Kabakçı Mustafa öldürüldü. Ataullah Efendi görevinden alınıp Kızanlık Kasabası'na sürüldü (1808). İki yıl burada kaldı, sonra arpalığı olan Güzelhisar'da (Aydın) ölünceye değin oturdu.

Ataullah Efendi'nin düzenlenmiş bir divanı ve Tefsir-i Beyzavi'ye bitiremediği Türkçe bir haşiyesi vardır.

- **YAPITLAR:** *Divan*; *Tefsir-i Beyzavi haşiyesi*.
- **KAYNAKLAR:** *İlmiye Salnâmesi*, 1914; Ahmed Rifat, *Devhatü'l-meşayih*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 1965; Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa*, 1912; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, II, 1940.
- **BAKINIZ:** ALEMDAR MUSTAFA PAŞA, MUSTAFA IV, SELİM III.

ATAY, Cahit (1925)

Türk oyun yazarı. Köy ve küçük kasaba sorunlarını ele alan oyunlar yazdı.

Çorum'da doğdu. Öğrenimini tamamlayamadan liseden ayrıldı. Çok gençken başladığı tiyatro oyunculuğunu yirmi beş yaşına değin sürdürdü, köy öğretmenliği, demiryolculuk, meteoroloji memurluğu gibi işlerde çalıştı. Ankara'daki desinatörlük görevinden emekli olunca İzmir'e yerleşti.

Cahit Atay tiyatroya çeşitli halkevlerindeki oyunlarda sahneye çıkarak başladı. Daha sonra arkadaşlarıyla kurduğu bir gezginci tiyatrodan çalıştı. Ankara Radyosu için yazdığı radyo oyunları ile oyun yazarlığına başladı. Oynanan ilk oyunu kendi kurdukları Yurt Tiyatrosu adlı toplulukça sahnelenen *Bu Şapka Kimin, Yaşasın Garsonluk*'tur. Devlet Tiyatroları'nda 1959'da oynanan *Pervaneler* ve 1961'de sahnelenen *Pusuda* adlı oyunları ile yazarlığını kabul ettirdi. Oyunlarında genellikle köy ve küçük kent insanlarını konu aldı, ağa baskısı, kan davası, köy kadınlarının

yaşamak zorunda bırakıldığı koşulları, ezilmesini, sömürülmesini toplumsal taşıma şeklinde, zorlamasız bir mizahla oyunlaştırdı. Özellikle güçlü, başkaldıran, halkın sağduyusunu simgeleyen kadın kahramanlar yarattı.

Cahit Atay köy ve köylülük sorunlarını işlerken, değindiği konuları genel bir halkçılık çerçevesi içinde ele aldı. Çözümleri eğitim, halkı sevmek, haksızlıklara karşı çıkmak gibi üstyapı kurumlarında ve ahlaki değerlerde aradı. Öğretmen, kaymakam gibi köyle ilişkide olan aydınlara önemli görevler yükledi. 1960'larda yaygınlık kazanan köy edebiyatı hareketinin tiyatrodaki temsilcisi oldu.

- **YAPITLAR:** *Pervaneler*, 1959; *Pusuda*, 1961; *Sahildeki Kanepe*, 1961; *Hamdi ve Hamdi*, 1962; *Karaların Memetleri*, 1962; *Ana Hanım Kız Hanım*, 1964; *Sultan Gelin*, 1965; *Kırlangıçlar*, 1966; *Gültepe Oyunları*, 1968.

ATAY, Falih Rıfkı (1894-1971)

Türk gazeteci ve yazar. Akşam ve Dünya gazetelerinin kurucusudur.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Rehber-i Tahsil Rüştiyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1911'de *Tecelli* dergisinde şiirleri ve *Servet-i Fünun* dergisinde yazıları yayımlanmaya başladı. 1913'te Dahiliye Nezareti'nde memurluğa başladı.

1914'te görevli olarak gittiği Bükreş'ten *Tanin* gazetesine röportaj yazıları yolladı. I.Dünya Savaşı'nda Suriye ve Filistin'de bulundu. 1918'de *Akşam* gazetesini kurdu ve Kuva-yı Milliye yanlısı yazılar yazmaya başladı. Bu nedenle idam istemiyle Divan-ı Harb'e verildi, ancak II.Inönü Zaferi'nden sonra serbest bırakıldı. 1922'den sonra milletvekili olarak siyasal hayata atılan Atay, *Hakimiyet-i Milliye*, *Milliyet* ve *Ulus* gazetelerinin başyazarlığını yaptı. 1952'de kurduğu *Dünya* gazetesinin sahipliğini ve başyazarlığını ölümüne değin sürdürdü.

Türkiye yazın hayatının önde gelen fıkra, deneme, söyleşi, anı ve gezi yazarlarından sayılan Atay, Atatürk ile ilgili anıları ile ün yapmıştır. Atay, fıkra, anı ve gezi notlarını yirminin üzerinde kitapta toplamıştır. Ayrıca *Atatürkçülük Nedir?* adlı bir inceleme kitabı ve *Roman* adlı bir röportaj/romanı da vardır.

- **YAPITLAR:** *Gezi: Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya*, 1930; *Deniz Aşırı*, 1931; *Yeni Rusya*, 1931; *Moskova-Roma*, 1932; *Bizim Akdeniz*, 1934; *Taymis Kiyıları*, 1934; *Tuna Kiyıları*, 1938; *Hind*, 1944; *Yolcu Defteri*, 1944. *Anı: Ateş ve Güneş*, 1918; *Zeytindağı*, 1932; *19 Mayıs*, 1944; *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, 1955; *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, 1955; *Çankaya*, 1961; *Batış Yılları*, 1963; *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*, 1965; *Atatürk Ne İdi*, 1968. *Fıkra: Eski Saat*, 1933; *Niçin Kurtulmamak?*, 1953; *Çile*, 1955; *Kurtuluş*, 1966 *Roman/Röportaj: Roman*, 1932. *Araştırma: Başveren İnkılapçı*, 1954. *Biyografi: Babanız Atatürk*, 1955. *Ma-kale: İnang*, 1965. *İnceleme: Atatürkçülük Nedir?*, 1966.

- **BAKINIZ:** B.F. AKIN.

ATAY, Oğuz (1934-1977)

Türk roman ve öykü yazarı. İlk romanıyla edebiyat dünyasında özgün bir yazar olarak tanındı.

Kastamonu'nun İnebolu İlçesi'nde doğdu. 1952'de Ankara Maarif Koleji'ni, 1957'de İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. 1960'ta Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu. Aralarında Karaköy vapur iskelesinin de bulunduğu çeşitli yapıların mimari projesini hazırladı. *Tutunamayanlar* adlı iki ciltlik romanıyla 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda Başarı Ödülü'nü kazandıktan sonra, öykü ve yazılarını *Yeni Dergi* ve *Soyut*'ta yayımladı. 13 Aralık 1977'de İstanbul'da öldü.

Tutunamayanlar adlı romanında alışılmışın dışında bir roman tekniği denedi. Rasgele seçilip, anlatıya serpiştirilmiş izlenimini veren ayrıntıları, yinlemeleri bilinçli bir kurguyla kullandı. Konu edindiği insanları ve yaşama biçimini, kendi yapısal gerçekliği içerisinde okura sunmaya çalıştı. Roman temelde toplumsal yaşamdaki başarı kavramını tartışmaktadır. Atay, ikinci romanı *Tehlikeli Oyunlar*'dan sonra öykülerini *Korkuyu Beklerken* adlı kitabında topladı. Ruhbilimsel öğeyi öne aldığı öykülerinde derinlemesine kişilik araştırmaları görülür. 1975'te yayımlanan *Bir Bilim Adamının Romanı*'nda ise Türkiye'de yaygın olmayan biyografik roman türünü denedi.

Atay roman ve öykülerinde Türk edebiyatındaki herhangi bir geleneğin izleyicisi olarak gözükmedi. Bireysel yanları ağır basan kişileri oluşturmakta yararlandığı ayrıntılı malzemeyi, toplumsal bir eleştiri amacıyla kullandı.

- **YAPITLAR: Roman:** *Tutunamayanlar*, 2 Cilt, 1971-72; *Tehlikeli Oyunlar*, 1973; *Bir Bilim Adamının Romanı*, 1975. **Öykü:** *Korkuyu Beklerken*, 1975.

ATGET, Eugène (1857-1927)

Fransız fotoğrafçı. Belgesel fotoğrafın öncüsü kabul edilir.

Jean-Eugène August Atget, 12 Şubat 1857'de Bordeaux yakınlarındaki Libourne'da doğdu. Çok küçük yaşta anne ve babası öldü; amcası tarafından büyütüldü. İlk gençlik yıllarında kamarot olarak gemilerde çalıştı. Birçok deniz yolculuğundan sonra tiyatro oyuncusu olmak üzere 1879'da konservatuvara girdi Ancak 1881'de okulu bırakarak gezici bir tiyatro grubunun turnelerine katıldı.

1889'da tiyatroyu bırakarak sadece resimle ilgilenmeye başladı. Doğa resimleri yapıyordu. Dönemin önemli ressamalarının ürünleri ve çalışma biçimleriyle ilgilendi. Onların bazen fotoğraftan yararlanmış ol-

"Corot Gölü", Ville d' Auray

maları ilgisini çekti. Parasal zorlukların da etkisiyle 1898'de fotoğrafçı olmaya karar verdi. Giderek fotoğrafçılıkta uzmanlaşmasına ve çok başarılı ürünler vermesine karşın yoksulluktan kurtulamadı, yapıtlarının satışı genellikle az oldu. Başlıca müşterileri müzeler ve tarih kurumlarıydı. Fotoğraflarından resim alanında yararlanan Braque, Utrillo gibi sanatçılardan da yardım ve ilgi gördü.

1921'de fahişelerle ilgili bir fotoğraf dizisi hazırlamak için sipariş aldı. Çeşitli zorluklarla karşılaştığı ve bir kez de müşteri sanılarak tutuklandığı bir çalışma süresi sonunda işi tamamladı. Üstelik ondan sadece fahişeleri basit bir biçimde görüntülemesi istenmiş olduğu halde, fotoğraflarında bunun çok ötesine geçmiş, konu edindiği insanların toplumsal ortamlarını, tavırlarını da yansıtmıştı.

1926'da ünlü ABD'li ressam ve fotoğrafçı Man Ray, yardımcısı Berenice Abbott'la birlikte atölyesinde ziyaret edip yapıtlarını çok beğendiği Atget'nin dört fotoğrafını önemli bir sanat yayını olan *La Révolution Surrealiste*'te bastırdı. Bu, onun yaşamı boyunca sanat çevrelerince tanınmasına yönelik tek olay olmuştur.

Atget başka besin maddelerinin zehirli olduğunu düşündüğü için 1900 dolaylarından başlayarak sadece ekmek, şeker ve sütle beslenmişti. Bir yandan da, yürüttüğü çalışma düzeninin yıpratıcılığına karşın, giderek bozulmasına yol açtı. Bu yüzden son yıllarında az ürün verebildi. 1926'da sevgilisinin ölümü de onu derinden sarstı. 4 Ağustos 1927'de öldü. Yaşamının son iki yılında ona parasal yardım yapmış olan Berenice Abbott, sayıları on bine varan çalışmalarını koruyup düzenlemiş, 1968'de bunları New York Modern Sanatlar Müzesi'ne devrederek bugüne ulaşmasını sağlamıştır.

Atget'nin döneminde fotoğrafçılar genellikle stüdyo çalışmalarını ve flu resimleri yeğliyorlardı. Buna karşılık Atget, sokaklarda dolaşarak saptamaya değer gördüğü her şeyi fotoğraflamış, kamerasının özellikleri ve kullandığı teknikler nedeniyle net bir görüntü elde etmiştir. Böylece, belgesel fotoğrafın öncüsü olmuştur. Ancak onun çabası, çevreyi ve olup biteni görüntülemekle sınırlı değildir. Çalışmaları, Paris halkının yaşamına duyduğu yakın ve sıcak ilgiyi yansıtır. Üstelik bu, sadece konu seçiminde belirmez; Atget, resmini çektiği insanların içinde bulundukları ortamı, koşulları ve havayı da olanca canlılığıyla aktarabilmiştir. Hatta sabahın çok erken saatlerindeki bomboş sokakları ya da dükkân vitrinlerini görüntülediği, insan figürlerine yer vermediği pek çok fotoğrafında bile Paris yaşantısını duyumsamak olasıdır.

Onun fotoğraflarında ayrıntılar—teknik olanakların sınırı içinde—açık seçik verilmiştir. Ama bu durumun bir sonucu olarak, Atget'in fotoğrafçılık biçimi, genellikle, konugiderek bozulmasına yol açtı. Bu yüzden son yıllarında az ürün verebildi. 1926'da sevgilisinin ölümü de onu derinden sarstı. 4 Ağustos 1927'de öldü. Yaşamının son iki yılında ona parasal yardım yapmış olan Berenice Abbott, sayıları on bine varan çalışmalarını koruyup düzenlemiş, 1968'de bunları New York Modern Sanatlar Müzesi'ne devrederek bugüne ulaşmasını sağlamıştır.

Onun fotoğraflarında ayrıntılar—teknik olanakların sınırı içinde—açık seçik verilmiştir. Ama bu durumun bir sonucu olarak, Atget'in fotoğrafçılık biçimi, genellikle, konu-

"Ağaç"

nun işlenişini destekleyen etkileyici görsel öğelerle de bezenmiştir. Sokaktaki nesnelerin camdaki yansımalarıyla manken ve giysi görüntülerinin iç içe geçtiği alışılmamış kompozisyonlarında, dünyayı olduğu gibi saptamakla yetinmeme eğilimi açıkça görülür. Belgesel fotoğraflarında yalın, ama ayrıntılara dek varan etkileyici biçim özellikleri, konuyla uyumlu bir bütün oluşturur. Anlatımındaki dolaysızlık kolay kolay tekdüzeliğe dönüşmez; yapıtlarının duygusal ya da şiirsel yanı izleyiciye ulaşır.

Yaşamı sırasında çok ilgi çekmeyen Atget'nin kendinden sonraki kuşaklar üzerinde önemli ve kalıcı etkileri olmuştur. Resim karşısında fotoğrafın bağımsız bir sanat olarak gelişmesine çalışıldığı bir dönemde, belgesel çalışmaların da sanatsal nitelikleri olabileceğini kanıtlayan yapıtlarıyla Atget, bu arayışlara yeni bir yön kazandırmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Fırıncı*, 1898; *Eskici*, 1898; *Org Çalan Adam*, 1898; *Dükkân Penceresi: Terzi Mankenleri*, 1910; *Abajur Satıcısı*, 1910; *Dükkân Penceresi*, 1914; *Café 'La Rotonde' Boulevard Montparnasse Paris*, 1920; *Fahişe*, 1921.

• **KAYNAKLAR**: B.Abbott, *The World of Atget*, 1964, ("Atget'nin Dünyası"); J.Szarkowski, M.M.Hambourg, *The Work of Atget*, 1981.

• **BAKINIZ**: CARTIER-BRESSON, D.LANGE, M.RAY, STIEGLITZ.

ATHENAGORAS, Aristoklis (1886-1972)

İstanbul Ortodoks Patriği. Kiliselerin birleşmesi için çalışmış, Papa VI. Paulus ile görüşmeler düzenleyerek Fener ile Vatikan arasında uzlaşma yolları aramıştır.

Yanya'da doğdu, İstanbul'da öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra İstanbul'a gidip Heybeliada Ruhban Okulu'nu bitirdi. Dinler Tarihi, Kiliseler Tarihi konularında uzun süreli çalışmalar yaptı. Bir süre Korfú metropoliti oldu (1923), Amerika'ya gitti. Kuzey ve Güney Amerika Rum Aksarhosu (1931) gibi görevlerde bulundu. İstanbul Rum Ortodoks Patrikliğine atandı (1948).

Athenagoras, görevinin uluslararası öneminden yararlanarak, barışseverlik görünümü altında politika karıştı. Moskova'nın etkisi dışında evrensel bir kiliseler birliği kurma düşüncesiyle yoğun çalışmalara koyuldu, Vatikan ile Fener Patrikhanesi arasında uzlaşma yolları aradı. Bu nedenle biri Kudüs'te (1964), öteki İstanbul'da (1967) olmak üzere Papa VI.Paulus ile iki görüşme düzenledi. İki kilise arasında XI. yy'dan beri süregelen kırılganlığın kaynağı olan, karşılıklı "afroz"un kaldırılmasını sağladı. Piskoposlar toplantısına katılmak üzere gittiği Roma'da (1967) uluslararası barışın sağlanması konusunda bütün dünya yöneticilerine çağrıda bulundu.

Athenagoras, barışsever ve insanîcil görünümüne karşılık Kıbrıs olaylarında Makarios ile Grivas'ın birlikte giriştikleri kıyıma sesini çıkarmadı, barışseverliği inançların dışında bir uygarlık anlayışı olarak görmekten çok, kendi dininden olanları koruma eğilimini sürdürdü. Bu nedenle de oldukça yoğun olayların geçtiği bir dönemde, görevli bulunduğu Türkiye'de "istenmeyen" bir kimse oldu. II.Mahmud döneminde devleti bölücü etkinliklerinden ötürü asılan, Patrik V. Gregorius'tan beri önemli bir sorun olan "Orta Kapı'yı açmama geleneğini sürdürdü. V.Gregorius 1821'de bu kapının önünde asılmıştı ve o tarihten beri patrikler "Orta Kapı'yı kapalı tutuyorlardı.

ATHENİON (İÖ 2.yy)

Sicilyalı köle. Roma'ya karşı düzenlenen bir köle ayaklanmasının önderidir.

İÖ 104'ten önceki yaşamı üstüne hiçbir şey bilinmiyor. Egesta ve Lilybasum bölgelerinde bulunduğu sırada ikinci büyük Sicilya köle ayaklanmasının önderlerinden biri oldu.

İÖ 104'te başlayan köle ayaklanmasının bir önderi de Salvius Tryphon'du. Salvius ile birlikte hareket eden Athenion, askerler ve işçiler arasında krallık olacağı ve taç giyeceği yolunda bir

kehanet olduğunu yaydı. Salvius ile Athenion'un önderlik ettiği köleler ordusu, Triokala'yı ele geçirdi, ancak İÖ 103'te Licinius Lucullus'a, Skirthaia'da yenik düştü.

Salvius'un ölümünden sonra tek önder olan Athenion, İÖ 103-101 yılları arasında çeşitli başarılar kazandı, Makella ve Messana'yı ele geçirdi. En sonunda ayaklanmanın ciddi bir tehlike oluşturduğunu fark eden Roma, Athenion'un üzerine Konsül Aquilius'u yolladı. İÖ 101'de Aquilius ile karşılaşan Athenion, savaşta Aquilius tarafından öldürüldü. Athenion'un başlattığı ayaklanma, İÖ 100'e kadar sürdü.

"Delikan" filminden

ATIF YILMAZ

(1925)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasında 1950'lerden sonra beliren "sinemacılar" kuşağının en önemli yönetmenlerinden biridir. Özellikle "köy" filmleri ve toplumsal yergiye yönelen yapıtlarıyla önem kazanmıştır.

Atıf Yılmaz Batıbeki, 9 Ocak 1925'te, Mersin'de doğdu. İstanbul Şişli Terakki Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi, bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi'nin Resim Bölümü'ne devam etti. 1947'de Tavanarası Ressamları grubuna katıldı, aynı yıllarda *Beş Sanat* dergisinde sinema eleştirileri yazmaya başladı. Sinemaya olan ilgisi arttıkça film afişleri yapıyor, senaryo denemeleri yazıyordu. 1950'de yönetmen arkadaşı Semih Evin'in asistanlığını yapmaya başladı. Bir yıl sonra başladığı *Kanlı Feryat* adlı filmle yönetmenliğe geçti. 1960'ta Orhan Günşiray ile Yerli Film adlı bir yapımevi kurdu. Çeşitli sinema derneklerinde ve sendikalarında görev aldı. Bir ara kendi adına bir yapımevi kurduysa da, kısa bir süre sonra kapattı. 1980'de Ömer Kavur ve Yavuz Özkan'la birlikte ADAF adlı yapımevini kurdu. Bu ortaklığın dağılmasından sonra kendi filmlerinin yapımcılığını üstlenmeye başladı. Atıf Yılmaz 1965, 1972, 1976 ve 1978 yıllarında Antalya Film Şenliği "en iyi yönetmen" ödülünü alırken, filmlerinden *Zulüm* 1972'de, *Deli Yusuf* da 1976'da aynı şenliğin "en iyi film" ödüllerini kazandı.

1950'lerde, Muhsin Ertuğrul'un "tiyatrocü sinemacılar" kuşağını izleyen "sinemacılar" kuşağından bir yönetmen olan Atıf Yılmaz, sinemaya ilk adımlarını en koyu melodramlarla en sıradan komedileri aynı zamanda çevirerek attı. 1953-1957 yılları arasında Kerime Nadir, Oğuz Özdeş, Esat Mahmut Karakurt gibi yazarların romanlarından uyarlanan filmlerin yönetmenliğini yaptı. Bu filmler "piyasa romanları adaptasyonu" gibi bir geleneğin Türk sinemasında yaygınlaşmasına yol açtıysa da, Atıf Yılmaz'a sinema dilini öğrenmesi, tekniğini geliştirmesi açılarından yararlı oldu. Bunlarda ayrıca, "tiyatrocü sinemacıların" teknik özellikleri de göze çarpıyordu. 1957'de Kemal Bilbaşar'ın iki öyküsünden hareketle senaryo

sunu yazdığı *Gelinin Muradı* adlı filmle ilk dönemindekinden değişik bir alana kaydı. Birçok sahnesinde komediden çok vodvile yaklaşan bu film, küçük bir kasabayı canlı olarak çizmesi, başarılı tiplmesi ile ilgi çekici bir film oldu. 1959'da *Bu Vatanın Çocukları* adlı filmde Kurtuluş Savaşı'nı o güne değin alışılmamış bir biçimde ele alarak, alışılmış kahramanlık görüntülerinin yerine, iki küçük çocuğun önemli birtakım belgeleri Ankara'ya ulaştırma çabalarını anlattı. Doğa unsuru güçlü bir şekilde filmde etkisini duyuruyor, birtakım simgeleri üstleniyordu. Aynı yıl çektiği ve Yaşar Kemal'in senaryolarına dayanan *Alageyik* ve *Karacaoğlan'ın Karasevdası* filmleri Atıf Yılmaz'ın folklor öğelerini başarılı bir biçimde kullandığını kanıtladı.

Atıf Yılmaz 1960-1965 yılları arasında, Türk sinema piyasasında görülen dalgalanmalar sonucu yeniden "iş filmlerine" dönüş yaptı. Bunlar arasında ilki görülmemiş bir gişe başarısı kazanan "Ayşecik" dizisinden *Ayşecik Şeytan Çekici* ve Ümid Deniz'in gazeteci kahramanı Murat Davman'ın poliseye serüvenlerini aktaran *Ölüm Perdesi* de bulunuyordu. 1961'de kendi film şirketleri için çektiği *Dolandırıcılar Şahı*, yine küçük bir kasaba çerçevesinde, Gogol'un *Müfettiş* adlı oyunundan esinlenen "pembe" bir komedi idi.

Atıf Yılmaz 1965'ten sonra kendisine o dönem "köy filmlerinin en ünlü yönetmeni" sanını kazandıracak olan bir dizi köy filmi çalışmasına girdi. *Murat'ın Türküğü*, *Toprağın Kanı*, *Pembe Kadın*, *Ölüm Tarlası* ve *Kozanoğlu* gibi filmlerinde ulusal malzemeye dayanan, Batı'nın kurallarından, etkilerinden uzak bir sinemaya varmak isteyen bir çaba içinde görüldü. Büyük bir çoğunluğu edebiyat ve tiyatro ürünlerinin sinemaya uyarlanması olan bu gibi filmlerinde belirgin bir gerçekçi tutumla, 1960'lar Türkiye'si'nin gündeminde olan siyasal ve ekonomik tartışmalara koşut çözümlemeler yapmaya çalıştı.

Atıf Yılmaz 1970'ten sonra belirgin bir biçimde toplumsal yergiyi amaçlayan yeni bir yöneliş gösterdi. 1975'te çektiği *Deli Yusuf* Köröğlu Destanı'nın günümüz koşullarına güçlü bir mizah anlayışıyla uyarlanmasıydı. Son yılların *Salako*, *Hasip ile Nasip* ve *Dolap Beygiri* gibi filmlerinde ise Türk sinemasında kendilerine yer edinen yeni güldürü oyuncularıyla çalıştı. Bunların yanı sıra, dram öğesinin ağır bastığı *Adak*, *Delikan* gibi töre filmleri de çekti.

Atıf Yılmaz piyasası işi filmlerinde bile belirli bir

biçimsel olgunluk ile rahat ve usta bir sinema anlatımına sahip bir yönetmendir. Değişik türlerdeki çok sayıda filminin yanı sıra, kasaba yaşamına gösterdiği ilgi ve vardığı boyut, folklor ve mahalli malzemelere verdiği önem, Türk edebiyatçıların sinemaya yakınlaştırmakta gösterdiği çaba belirgin özelliklerindendir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kanlı Feryat*, 1952; *Hıçkırık*, 1953; *Kadın Severse*, 1955; *Dağları Bekleyen Kız*, 1956; *Gelinin Muradı*, 1957; *Bir Şoförün Gizli Defteri*, 1958; *Kumpanya*, 1958; *Bu Vatanın Çocukları*, 1959; *Alageyik*, 1959; *Karacaoğlu'nın Karasevdası*, 1959; *Ayşecik Şeytan Çekici*, 1960; *Ölüm Perdesi*, 1960; *Dolandırıcılar Şahı*, 1961; *Beş Kardeşiler*, 1962; *Yarın Bizimdir*, 1963; *Erkek Ali*, 1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1965; *Murat'ın Türküsü*, 1965; *Toprağın Kanı*, 1966; *Pembe Kadın*, 1966; *Ölüm Tarlası*, 1966; *Kozanoğlu*, 1967; *Koroğlu*, 1968; *Zeyno*, 1970; *Zulüm*, 1971; *Günahsızlar*, 1972; *Cemo*, 1972; *Kambur*, 1973; *Salako*, 1974; *Deli Yusuf*, 1975; *Hasip ile Nasip*, 1976; *Mağlup Edilemeyenler*, 1976; *Adak*, 1979; *Talihli Amele*, 1980; *Delikan*, 1981; *Dolap Beygiri*, 1982; *Mine*, 1982.

• **KAYNAKLAR:** G.Scognamillo, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*, 1973.

• **BAKINIZ:** AKAD.

ATILGAN, Yusuf (1921)

Türk öykü ve roman yazarı. Büyük kent ve kasaba insanının yabancılaşmasını ele alan iki önemli romanı vardır.

Manisa'da doğdu. 1922 Eylülü'nde Yunanlılar'ın Manisa'dan çekilirken kenti yakmaları üzerine kol memuru olan babası görevinden ayrılıp Hacırahmanlı köyüne yerleşti. İlk ve ortaöğrenimini köyde ve Manisa'da yaptı. 1939'da Balıkesir Lisesi'ni bitirip İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'ne girdi. 1944'te mezun olup Akşehir'de Maltepe Askeri Lisesi'ne edebiyat öğretmenisi olarak atandı. 1945'te fakülte yıllarında bazı öğrenci etkinliklerine katılması yüzünden yargılanıp altı ay hapis cezası aldı. Cezaevinden çıkınca Hacırahmanlı köyüne yerleşip çiftçilik yapmaya başladı. Yazarlığını uzun bir süre köyünde sürdürdükten sonra 1976'da İstanbul'a yerleşti. Yayınevlerinde redaktör olarak çalışmaya başladı.

Atılgan edebiyata 1952 yılında öyküler yazarak başladı. 1954'te "Evdeki" adlı öyküsü *Tercüman* gazetesinin öykü yarışmasında birinci oldu. Adını *Aylak Adam* adlı romanının 1958 Yunus Nadi Roman Yarışması'nda ikinci olması ve ertesi yıl kitabının yayımlanmasıyla duyurdu. *Aylak Adam* 1950'lerde Türk toplumunun ve edebiyatının gündemine ağırlıklı giren bireyselleşme sorununu, sıradan insanlardan biri olmayı reddeden genç bir aydının yalnızlığı çerçevesinde işliyordu. Toplumun yerleşmiş mekanizmalarının bir parçası olmayı yadsıyan roman kahramanı, çevresinde örülü olan ilerisizlik, emberini kırma arayışını roman boyu sürdürür. Yusuf

Atılgan 1961'de yayımladığı *Bodur Minareden Öte* adlı öykü kitabından sonra uzun bir süre sessiz kaldı. İkinci romanı *Anayurt Otel*i 1973'te yayımlandı. Romanda küçük bir kasaba otelinin kâtipi olan roman başkışısının cinsel yönü ağırlık taşıyan yabancılaşmasının ve kimlik arayışının neredeyse hastalıklı boyutlara varan sonuçları sergilenir.

• **YAPITLAR:** Roman: *Aylak Adam*, 1959; *Anayurt Otel*i, 1973. Öykü: *Bodur Minareden Öte*, 1961; *Ekmek Elden Süt Memeden*, çocuk öyküleri, 1981.

ATİK, Celâl (1918-1979)

Türk güreşçi. Olimpiyat, Dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Günden köyünde doğdu. Güreşe köyünde karakucak ile başladı. 1936'da Ankara'da askerliğini yaparken mindere çıktı. Ertesi yıl sıkletinin (67 kg) Türkiye birincisi olarak milli takıma girdi. Her iki stilde de (serbest ve greko-romen) başarı gösterdi. 1946 Avrupa (67 kg), 1948 Olimpiyat (67 kg), 1949 Avrupa (73 kg) ve 1951 Dünya (73 kg) serbest güreş şampiyonluklarını kazandı. 1940'ta Balkan (72 kg) greko-romen ikincisi, 1947'de Avrupa (67 kg) greko-romen üçüncüsü oldu. Güreşi bıraktıktan sonra uzun yıllar Türk milli güreş takımının antrenörlüğünü yaptı. Ankara'da öldü.

ATİK, Muharrem (1938)

Türk güreş antrenörü. Uzun süre milli güreş takımının antrenörlüğünü yapmıştır.

Bulgaristan sınırları içinde bulunan Razgrad'ın Caferler köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünde yaptıktan sonra ortaokulu tamamladı, Kırcalı Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Güreşe küçük yaşta köyünde başladı, minder güreşinde başarı gösterdi. Bulgaristan milli güreş takımına çağrıldıysa da sıkletinde Avrupa ve Olimpiyat şampiyonu Kolev gibi bir güreşçinin bulunması nedeniyle milli takımda yer alamadı. Bulgaristan Yüksek Spor Akademisi'nde güreş öğrenimi gördü ve burayı diplomalı antrenör olarak bitirdi. 1971'de Türkiye'ye geldi. Aynı yıl Akdeniz Oyunları'na hazırlanan Türk milli güreş takımının antrenörlüğüne getirildi. Bundan sonra zaman zaman Türk milli serbest güreş takımını çalıştırdı. Çeşitli kulüp takımlarında görev aldı. Tofaş Sas takımının Avrupa Güreş Şampiyon Kulüpler şampiyonluğunu kazanmasını sağladı. Tekel kulübünde de başarılı bir antrenör olarak adını duyurdu. 1983'te Macaristan'a giderek oradaki spor akademisinde güreş ihtisasını yeniledi. Vefa Simtel kulübünün güreş takımının antrenörlüğünü yaptı ve bunun yanı sıra Türk milli güreş takımı antrenörlüğü görevini de sürdürdü.

ATLI, İsmet (1931)

Türk güreşçi. Olimpiyat ve Dünya şampiyonu olmuştur.

Adana'nın Kozan ilçesinde doğdu. Güreşe, eski bir pehlivan olan babasının yüreklendirmesiyle küçük yaşta başladı. 1951'de minder güreşine çıktı, o yıl milli takıma seçildi. İskenderiye'de yapılan 1951 Akdeniz Oyunları'nda 79 kilo şampiyonluğunu kazandı. On iki yıllık güreş hayatında Türkiye şampiyonluklarının yanı sıra 1954'te Dünya ikincisi (79 kg), 1956'da Dünya Kupası şampiyonu (79 kg), 1957'de Dünya üçüncüsü (87 kg), 1960'ta Olimpiyat şampiyonu (87 kg) ve 1962'de Dünya greko-romen üçüncüsü (97 kg) oldu. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre Adana'daki çiftliğinde yarış atları yetiştirdi, daha sonra spor yazarlığı yapmaya başladı.

ATLI, Lem'i (1870-1945)

Türk besteci. Türk Musikisi'nin önde gelen şarkı bestecilerinden biridir.

İstanbul'da doğdu. Çok küçük yaşta annesini, babasını kaybetti, ablasının yanında büyüdü. Bir süre Fatih Askeri Rüştiyesi'nde okudu (1882), Soğukçeşme Rüştiyesi'ni bitirdi (1887), daha sonra da Mülkiye'ye devam etti. 1888'de Dahiliye Nezareti Özel Kalem'i'nde çalışmaya başladı, aynı zamanda *Takvimi Vekayi* (Resmî Gazete) yazarlığı da yapıyordu. 1894'te Zaptiye Nezareti Özel Kalem'i'ne atandı. 1907'de, otuz yedi yaşında, memuriyetten çekildi. Memuriyet hayatıyla uyum sağlayamayan Atlı'nın özel hayatı acılarla doludur; dört kez evlenip boşandı, geçim sıkıntısı çekti. Bütün uğraşı musiki olan bir bestecidir.

Musikiye on iki yaşında, Hafız Yusuf Efendi'den ders alarak başladı. Olağanüstü derecede güzel bir sesi vardı. Ablasıyla eniştesi musikiyi çok seviyorlar, sık sık evlerinde o dönemin tanınmış sanatçılarının katıldığı musiki toplantıları düzenliyorlardı. Bu toplantılarda başta Hacı Arif Bey olmak üzere, birçok sanatçıyla tanıştı, hepsinden ayrı ayrı yararlandı. Musiki zevki bu toplantılarda gelişti. On sekiz yaşında ilk şarkısını besteledi; "Hüsnüne etvar-ı nâzın şan senin" mısrasıyla başlayan bu güzel karcıgar şarkı musiki çevrelerinde çok beğenildi. Kısa bir süre sonra, ikinci şarkısı, hicazkârdan "Pembelikle imtîzaç etmiş tenin" ile bestecilik gücünü iyice kanıtladı. Ama tam bir musiki eğitimi görmedi, sağlam bir kulağı ve belleği olduğu için de nota öğrenme gereğini duymadı. Büyük yeteneği ve zevkiyle çok güzel şarkılar besteledi. Eserlerini başkaları notaya aldı; beş yüz şarkı bestelediğini söylemişse de, iki yüz kadarı günümüze kaldı. Atlı, aynı zamanda çok titiz, başarılı bir okuyucuydu; bu yanıyla da musiki çevrelerinin saygısını kazanmıştı.

Lem'i Atlı XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp Cumhuriyet'ten sonra da süren şarkı besteciliği döneminin bellibaşlı temsilcilerinden biridir. Bu dönemin bütün içli romantizmi, duygusallığı onun eserlerinde görülebilir. Şarkı anlayışında Hacı Arif Bey'den etkilenmiştir; bu bestecinin başlattığı şarkı geleneğine genel olarak bağlı kalmakla birlikte, eskiyi tekrarlamaktan kaçınmış, makamın, usulün kullanılışında türlü yenilikler denemiş, arayışlarını, yeniliklerini geleneksel zevkin yadırgamayacağı bir biçimde musikisine yerleştirmiştir. Eserlerinin en çok dikkati çeken yönü, güfte ile besteyi bağdaştırmakta gösterdiği ustalıktır. Şarkılarında söz ile musikinin anlamca birbirinden ayrılmadığı bir bütünlük vardır. Prozodiyeye de önem vermiştir; güftedeki bir mısra kesik kesik söyleniyorsa, bu durum o eserin bestesinde de görülür.

Atlı, Klasik Türk Musikisi programlarında eserlerine sık sık yer verilen bir bestecidir. Yaşadığı dönemde musiki yayınlarının yaygınlaşması, şarkılarının radyolarda, konserlerde, sahnelerde okunması, plağa alınması, filmlerde kullanılması onun geniş bir kitle tarafından da tanınmasını sağladı. Seçkin parçalarının yanında, ortalama zevke seslenen, hatta belli bir düzeyin altına düşen, başarısız şarkıları da vardır. Bu durum, biraz da, bestecilerin kendilerini şarkı besteciliğiyle sınırlandırıp bu türe bağlı imkânları yavaş yavaş tüketmelerinin bir sonucudur. Nitekim, Atlı şarkı geleneğinin son birkaç bestecisinden biri sayılmıştır. 20-25 kadar parçası şarkı repertuarının vazgeçilmez eserleri arasındadır. Bu şarkıları, Lem'i Atlı'nın değerini gelecekte de koruyabilecek nitelikte eserlerdir.

• **YAPITLAR:** *İydiğini tebrik için ey gülizâr; Aman sakı lutfuna âmedeyim; Lerzan ediyor ruhumu çeşmindeki efsun; Gezdim yürüdüm dün gece bircanımı yendim; Günler geçiyor gönlümün ezvâkı tükendi; Zaman olur ki anın hacle-i visalinde; Bekasız büsnün anına; Bu zevk-u sefa sahn-i çemenzare de kalmaz; Bin gül çıkarırdım sana kalbimdeki külden; Dinlendi başım dün gece bir parça dizinde; Siyah ebrulerin duruben çatma.*

• **KAYNAKLAR:** S.Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, 1953; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, (A.Aktunç tarafından 1958'de tamamlanmıştır).

• **BAKINIZ:** ARIF BEY, [Hacı].

ATLIĞ, Nevzat (1925)

Türk koro şefi. Türk Musikisi'nin başarılı koro şeflerinden biridir.

Denizli'nin Sarayköy ilçesinde doğdu. Edirneli bir ailedendir. 1949'da İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi, radyoloji ihtisası yaparak röntgen teşhis hekimisi oldu. Keman çalan babasının etkisiyle müziğe ilgi duydu, keman öğrendi. İstanbul'da öğrenciliği sırasında, Üniversite Korosu'na girdi; koronun "nazariyat" ile solfej derslerini de kapsayan çalışmalarıyla Türk Musikisi bilgileri öğrendi.ERCÜMENT BERKER yönetimindeki bu koroda keman çaldı (1943-46),

Berker'den sonra da aynı koroyu uzun bir süre yönetti (1947-58). Daha sonra, İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti şefi (1952-54), İstanbul Radyosu Müzik Yayınları şefi (1954), İstanbul Radyosu müdürü oldu (1955-58). Müdür olduğu yıllarda aynı zamanda Küçük Koro'yu yönetiyordu. Mesut Cemil'in ölümünden sonra (1963), Klasik Koro şefliğine getirildi. 1975'e değin bu koroyu yönetti. Bu süre içinde, ayrıca, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda Türk Musiki solfeji ve repertuarı dersleri verdi (1955-75). 1975'te, Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nun şefi oldu.

Atlı, Türk müziğine koro anlayışını getiren, klasik eserleri nüanslayarak okutan Mesut Cemil'in koro yöneticiliğinden etkilendi. Onun icra anlayışını yerleştirdi. Eserlerin seçilmesinde ve yorumlanmasındaki titizliğiyle tanınır. Mesut Cemil'den sonraki şefler arasında, Ercüment Berker'le birlikte en önemli iki şeften biridir. 1978'den sonra Atlı'nın yönetiminde iki haftada bir konserler veren Devlet Klasik Türk Müziği Korosu, günümüzde Türk müziğini en iyi seslendiren topluluklardan biri olarak kabul edilmektedir.

• BAKINIZ: MESUD CEMİL.

ATSIZ, Nihal

(1905-1975)

Türk düşünce adamı, yazar. Cumhuriyet döneminde Turancılık akımının önde gelen kişilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Bahriye binbaşı Mehmed Nail Bey'in oğludur. 1922'de girdiği Askeri Tıbbiye'den 1925'te ayrıldı. Bir süre Kabataş Lisesi'nde öğretmenlik, ardından Deniz Yolları'nda kâtiplik yaptı. 1930'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Bir yıl sonra Edebiyat Fakültesi'nde asistan oldu. Mayıs 1931'de aylık *Atsız Mecmua*'sını çıkarmaya başladı. Eylül 1932'ye değin 17 sayı çıkan bu derginin amacı Anadolu köylüsünün sorunlarına çözümler getirmektir. Ama giderek Turancılık konusu ağırlık kazandı. Bunun yanı sıra dil, edebiyat ve folklor konularındaki yazılar da yayımlandı. Nihal Atsız, bu dergide savunduğu Turancı görüşleri nedeniyle Mart 1933'te Malatya Ortaokulu Türkçe öğretmenliğine sürüldü. Aynı yıl Edirne Lisesi Edebiyat öğretmenliğine atandı. Kasım 1933'te aylık *Orhun* dergisini yayımlamaya başladı. Temmuz 1934'e değin çıkarttığı bu dergide lise tarih kitaplarına ilişkin yazdığı bir eleştiri nedeniyle bakanlık emrine alındı. 1934'ten 1938'e değin Denizli'de öğretmenlik yaptı. 1939'da İstanbul'daki Boğaziçi Lisesi'ne geçti. Ekim 1943'te *Orhun*'u yeniden çıkartmaya başladı. 1944'te bu dergide yazdığı bir yazı üzerine yargılanması büyük olaylara neden oldu. Bir süre işsiz kaldı. 1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışmaya başladı. 1950'de, Haydarpaşa Lisesi Edebiyat öğretmeni oldu. 1952'de, öğretmenlikten

alınarak yeniden Süleymaniye Kütüphanesi'nde görevlendirildi. Ocak 1964'te *Ötügen* dergisini çıkarmaya başladı. 1967'de bu dergide yazdığı bir yazı nedeniyle 1973'te hüküm giydiyse de 1974'te cumhurbaşkanı tarafından affedildi.

Yaşamı boyunca Turancı görüşleri savunan Atsız'a göre, Orta Asya'dan beri süregelen ve ara sıra iktidar değişikliklerine uğrayan bir tek Türk Devleti vardır. Onun milliyetçiliğinde İslamiyet unsurunun yeri yoktur.

Atsız, Türk tarihi ve edebiyatı üzerine araştırmalar yapmıştır. Tarih alanındaki bibliyografya çalışmalarının yanı sıra Osmanlıca eserleri günümüz Türkçesine kazandırmıştır. Ayrıca tarihi kişileri konu alan romanlar; başlangıçta hece daha sonra da aruz vezniyle şiirler yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Roman: Bozkurtların Ölümü*, 1946; *Bozkurtlar Diriliyor*, 1949; *Ruh Adam*, 1972. *Tarih: Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, 1935; *Osmanlı Tarihleri*, I, 1949. *Türk Tarihinde Meseleler*, 1966. *Şiir: Yolların Sonu*, 1946. *Gezi Notları: Çanakkale'ye Yürüyüş*, 1933.

• BAKINIZ: TÜRKÇEŞ.

ATTAR

(1119-1193)

İranlı tasavvuf ozanı. Varlık birliği görüşünü savunarak, insanla Tanrı özdeşliğini ileri sürdü.

Ferideddin Attar, Nişabur'da doğdu, orada öldü. Gerçek adı Muhammed Ferideddin'dir. Ailesi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Değişik kaynakların bildirdiğine göre gençlik döneminde, İran'ın en etkili mutasavvıflarından, Kutbeddin Haydar'dan ilk tasavvuf bilgilerini edindi, sonra kendini bilimsel çalışmalara verdi. Tıp ve eczacılık öğrenimi gördü, takma adı olan ve "eczacı" anlamına gelen "attar" sözcüğünü bu nedenle benimsedi. Çağının öğrenim geleneğine uyarak İslam bilimleri, hekimlik, gökbilim ve tasavvuf konularında uzun süren çalışmalara girişti, bitkilerden ilaç yapmayı öğrendi.

Attar, tasavvuf konularını işleyen bir ozan olması nedeniyle yazın alanında etkili oldu. Çevresinde ozanlardan, mutasavvıflardan, bilginlerden, yazarlardan oluşan büyük bir kalabalığın toplanmasını sağladı. O dönemde İran'da egemen olan yönetimin Sünnî inançlarına bağlılığı nedeniyle gerçek düşüncelerini gizledi, Sünniliği benimsemiş göründü. İşlediği tasavvuf konularında da, gerçek görüşlerini dolaylı bir söyleyişle, değişik yorumlara elverişli bir içerikle dile getirdi. Bir süre sonra düşüncelerinin özü, yazılarında yoğunlaşan inanç anlaşıldı, koyu bir Şii olduğu, tasavvuf konularına Şii'lik açısından baktığı ortaya çıktı. Özellikle *Mazharü'l-Acaib* adlı yapıtının elden ele dolaşması inançlarının yayılmasına yol açtı. Dönemin yönetimini öfkeliendiren bu yapıtı yakıldı, evi basıldı, nesi var nesi yok ılgarlandı, kendisi de dinsizlikle, eski İran'da yaygın olan çoktanrı inanç-

ları sürdürmekle suçlandı. Ölümle karşı karşıya geldiğini anlayan Attar, gizlice Mekke'ye gitti, bir süre dolaştı, edindiği bilgilere dayanarak *Tezkiretü'l-Evliya* adlı, ermişlerin, mutasavvıfların yaşamöykülerini içeren yapıtını yazdı. Sonra İran'a döndü. Nişabur İli'ne yerleşti. Yönetimin el değiştirmesi sonucu baskı azalınca tasavvufu ilgili görüşlerini yaymayı sürdürdü, çevresinde toplananları aydınlatmaya başladı.

Attar, düşüncelerini biri düzyazı, öteki şiir olmak üzere iki yazı türüyle sergiledi. Şiirlerinde derinliği sağlayan, söyleyiş gücünden çok, işlediği konuların etkisidir. Tasavvufun en güç anlaşılan, açıklamayı gerektiren sorunlarını çok kolay bir şiir diliyle ortaya koyarken yazın sanatının bütün türlerinden başarıyla yararlanmış, şiirle düşünceyi bir bütünlük içinde yoğurmuştur. Özellikle *Manıku't-Tayr* adlı yapıtında kuşları, kimi canlıları insan gibi konuşturarak görüşlerini sergiledi. Attar'ın işlediği tasavvuf konularının kaynağı, İslam Orta Çağı'nda çok geniş bir alana yayılan, ilgi uyandıran Yeni-Platonculuk akımıdır. Evren-Tanrı birliği görüşünden yola çıkan, yaratılış olayını Tanrı özünden fışkıрма, dışa taşma diye anlayan bu görüş Attar'ın yazılarında İslam düşüncesiyle karışıp kaynaştırılmıştır. Yeni-Platonculuk'un üzerinde durduğu başlıca konular Tanrı, evren, insan, yaratılış, ruh ve ölümdür. Bütün İslam tasavvufçularında olduğu gibi Attar'da da bu konuların işlendiği görülür.

Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır, yaratılmamıştır, yalnız kendi kendisiyle vardır, özü kendinden başka bir varlığı gerektirmez. Tanrı, varlık kavramı altında toplanan nesnelere benzemez, o bütün nitelermelerin, tanımlamaların üstünde olan yüce bir ışıktır (nur). Tanrı salt ustur, salt istençtir, salt güçtür, salt tindir. Bütün bu salt olarak nitelenen varlık türleri Tanrı özünde ışık (nur) biçimindedir. Tanrı bütün oluşların, varlıkların ilk kaynağıdır. Oluş Tanrı'dan çıkıştır, Tanrı'ya dönüştür. Tanrı ile evren, evrenin içerdiği varlık türleri arasında birlik vardır, ayrılık yalnız görünüştedir.

Varolmak Tanrı özünden fışkırmak, görünüş alanına çıkmaktır. Tanrı, bir ışık olarak, değişik aşamalarda en yüceden en aşağı katta olana doğru, basamak basamak görünüş alanına çıkar. Bu görünüşün aşamaları varlık katlarını, gene bu görünüşün değişik nitelikleri varlık türlerini oluşturur. Oluş, varoluş yoktan yaratılış anlamına gelmez, Tanrı özünden, görünmeyenden, görünüş alanına çıkış, görünen durumuna geliş anlamını içerir. Bu nedenle varolmak "görünmek"tir, Tanrı özünden "fışkırmak"tır. Fışkıрма (*emanatio/sudur*) Tanrı özünde bulunan ve görünmez olanın görünmesidir. Yaratılış denen olay da bu görünüş alanına çıkıştır. Görünmeyen Tanrı özünün görünür duruma gelmesi olayı yaratılıştır, Tanrı özünde görünmezken görünür duruma gelme ise varoluştur. Varlık türleri kendi yapılarına, bulundukları varlık aşamalarına göre, tanrısal özü yansıtlar. Tanrı bütün varlık türlerinde, değişik nitelikte vardır. Varolmak yalnız Tanrı için söz konusudur. Tanrı'dan başka varlık yoktur.

İnsan tanrısal bir varlıktır, Tanrı ile özdeşdir. Tanrı insanda dile gelir, özel bir biçim kazanır, somutlaşır, görünüş alanına çıkar. Varoluş Tanrı'nın

Varlık Birliği

İslam ülkelerinde "Vahdet-i Vücut" kavramıyla dile getirilen, gerçekte Yeni Platonculuk'tan kaynaklanan görüşün özünü Tanrı ile evrenin birliği, özdeşliği oluşturur. Bu anlayışa göre, gerçek varlık Tanrı'dır, evren, evreni dolduran varlık türleri birer "görünüş"tür, Tanrı varlığının yansımasıdır. Evrende bulunan insan, hayvan, bitki, öteki diri olmayan nesneler gerçekte bir, görünüşte ayrıdır. Varlık türleri hayvanat (bütün diriler) nebatat (bitkiler), cemadad (taşlar, madenler) gibi bölümler altında toplanır. Bu türlenme tanrısal varlığın özüne aykırıdır, insanın kavrayış yeteneğine göre ve dışa dönüktür. Tanrısal öz, varlık türlerinin oluş aşamalarına göre, değişik basamaklarda görünüş alanına çıkar. Bu nedenle, Tanrı, insanda "insan", bitkide "bitki", madende "maden" niteliğinde görünür. Görünüş "çokluk"tur, gerçek olan ise "birlik"tir, o da Tanrı özündedir.

Bütün evren Tanrı'da, Tanrı bütün evrende olduğundan, evreni seven Tanrı'ya, Tanrı'ya seven onun bir görünüşü olan, evreni sever. İnsan, taşıdığı öz nedeniyle, Tanrı'ya en yakın olan varlıktır, onun ruhu tanrısal bir kaynaktan gelir. Bu öz (ruh) gövdede bulunduğu sürece birtakım olgunlaşma aşamalarından geçerek insanın yücelmesini sağlar, insan ile Tanrı yakınlığını "birlik"e çevirir. Böylece Tanrı, insanda, dile gelir, insan "konuşan Tanrı", Tanrı "konuşan insan" biçiminde görünüş alanına çıkar. İnsanın kendini sevmesi Tanrı'ya sevmesine, Tanrı'ya sevmesi kendini sevmesine dönüşür. Görünüşte ayrı, özde bir olan bu durumlar "Varlık Birliği"nin doğal sonuçlarıdır.

Attar, Yeni-Platonculuk'tan esinlenen İslam aydınlarının yazılarından edindiği bu görüşleri, yeni bir yorumdan geçirerek tasavvufun önemli sorunlarından biri durumuna getirdi. Varlık Birliği görüşü, us ilkelerine dayanan felsefenin karşısında ayrı bir çizir olarak gelişti. "Varlık" kavramı altında toplanan bütün nesnelerin tanrısalı içinde yaşanan evrene yeni bir değer kazandırdı, böylece Tanrı-Evren-İnsan üçlüsünden oluşan bir "birlik" ortaya çıktı. İslam dininin temel ilkelerine, özüne aykırı gelen bu görüş evrenin, insanın, öteki varlık türlerinin "yaratılmışlığı" inancını sarstı. Tanrı'nın bir görünüşü olan evrenle insanın, taşıdıkları tanrısal öz dolayısıyla, ölümsüz oldukları düşüncesi doğdu.

Varlık Birliği inancına göre ölüm yokluk değildir, görünen varlığın daha yüce bir varlık olan Tanrı'ya, tanrısal olana dönüşmesidir. Kimine göre ise ölüm Tanrı'ya kavuşmadır. Attar'ın bu görüşlerini, yeniden ele alan, şiirleştiren Yunus Emre ve Mevlânâ Celaleddin daha da geliştirdiler, çok geniş bir alana yaydılar. 13.yy'dan sonra, özellikle Anadolu'da, Varlık Birliği inancı, Ali'ye bağlanan kuruluşların (tarikatların) ortak görüşü durumuna geldi.

Yeni-Platonculuk

Varoluş

içinde usu, istenci, yetenekleri, özü, ruhu bakımından Tanrı'ya en yakın olan insandır. İnsan konuşan bir Tanrı niteliği taşır. Bu nedenle kişinin "ben yaptım", "ben söyledim", "ben başardım" demesi anlamsızdır. Gerçekte yapan, söyleyen, başaran yalnız Tanrı'dır. İnsan taşıdığı tanrısal nitelikler dolayısıyla Varlık Birliği'nin (Vahdet-i vücüd) odağı durumundadır. İnsanda tanrısal tin, "tikel tin" olarak (cüz'i ruh) vardır. Tikel istenç de (cüz'i irade) tanrısal istencin (külli irade'nin) bir bölümüdür.

Tin ölümsüzdür, Tanrı'dan gelmiştir, sonunda gene Tanrı'ya, geldiği kaynağa dönecektir. Bu nedenle tinin varlığı, gövdeye giriş olayına göre, öncedir. Varoluş aşaması bakımından, tanrısal özden çıkış sırasına göre, tin öncedir özdek sonradır. Varlık türlerinin en üstünü tin, en aşağıda bulunanı özdektir, ancak hepsi de tanrısaldir. Tin, gövdede bulunduğu sürece geldiği kaynağı, Tanrı'yı özler, ona kavuşmak ister. Bizim cansız dediğimiz, tinleri olmadığını ileri sürdüğümüz varlık türleri de kendi durumları gereği özel bir dille, kişinin dilinden başka bir dil (hal dili ile) Tanrı'yı anarlar, tanrısal kaynağa dönmenin özlemini çekerler.

Ölüm üzülmeye değer bir olay değildir, tinin geldiği kaynağa, Tanrı'ya dönmesidir. Gövdeden ayrılan tin kaynağına dönerken mutluluk içindedir, ölümsüzlüğe kavuşmanın sevincini duymaktadır. Tinin gövdede durması, Tanrı'ya duyduğu özlem nedeniyle, ayrılıktır. Ölüm bu ayrılığı ortadan kaldırır, birliği, bütünlüğü sağlar. Ölüm yok olmak anlamına gelmez.

Evren, Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı'nın dışında bağımsız bir varlık değildir. Tanrısal kaynaktan, ışıktan fışkırma belli aşamalara göre gerçekleştiğinden, evren bu aşamalardan oluşan bir bütündür. Evrende bulunan varlık katları (gökler, yeryüzü, bitkiler, diriler, diri olmayan nesneler) fışkırmanın, Tanrı özünden görünüş alanına çıkmanın, ayrı ayrı basamaklarıdır. Bu nedenle bütün varlık türleri de "bir"dir.

Bilgi

Bilgi Tanrı'yı bilmektir, bilmenin yolu kişinin özünden geçer, en kesin, en açık bilgi kişinin kendini bilmesidir. Kendini bilen Tanrı'yı, öteki varlık türlerini de bilir. Kendini bilmeyen kimse Tanrı'yı da bilemez. Bu nedenle, kişi kendini içine kapanarak bütün kuşku uyandıran nesnelerden yüz çevirerek bilebilir. Özünü bilmekle adım adım, özün, "ben" in dışında kalan nesneler de bilinir. Bilgi, bilgiyi sağlayan bilme olayı geliştikçe, derinleştikçe kişide evrene açılma, Tanrı'yı kavrama eylemi başlar. Bu eylem bir düşünme akışıdır. Tanrı'yı bilen kişi gerçeği kavrar, gerçeği kavrayan kişi Tanrı'yı bilir. Bu olay, tek gerçek olan Tanrı'dır anlamına gelir. Kişi kendini Tanrı'ya adayınca, içine kapanınca Tanrı kayrasından kaynaklanan sezgi başlar, bu sezgi kesin bilgiyi sağlayan, kişiyi Tanrı ile karşı karşıya getiren güçlü bir duyustur, içe doğustur. Sezgi ile bilgi, bilme birbirini gerektirir, biri olmadan öteki de olamaz. Sevginin özü sevgidir.

Sevgi

Sevgi, kişinin özünde Tanrı'ya duyulan kavuşma eğiliminden, Tanrı varlığıyla buluşma özleminin kaynaklanı. Tanrı'dan başka varlık olmadığından, sevgi de tanrısal olana eğilim duyma, yönelme anlamına gelir. Sevginin ilk çıkış yeri kişinin kendi özünde

duyduğu yakınlıktır. Bu nedenle kendini seven Tanrı'yı sever, Tanrı'yı seven kendini sever. Sevgi bütün varlık türlerinde, kendi yapılarına göre bir eğilim olarak vardır. Bütün oluşların kaynağı sevgidir. Tanrı, görünmeyen tanrısal evrendeyken, özü gereği kendine eğilim duydu, görünmek istedi. Bu istek Tanrı'nın kendisine olan sevgisi yüzündendir. İşte bu istek, bu sevgi sonucu Tanrı özünde bir görünüş alanına çıkma, fışkırma olayı biçiminde gerçekleşti, evren ile öteki varlık türleri oluştu. Sevgi bu oluşun kaynağıdır, ilk nedenidir. Varlık birliğinin anlamını kavrayacak olgunluğa ulaşan bir kimse için, varlık türlerinden birini sevmek de Tanrı'yı sevmektir. Sevgilisini seven Tanrı'yı sever, bitkiyi seven Tanrı'yı sever, evreni seven Tanrı'yı sever. Bilgisiz kimsenin gözünde bu olay Tanrı'dan yüzçevirme anlamına gelirse de doğru değildir. Tanrı'dan başka bir varlık olmadığından sevilmesi de düşünülemez. Sevginin başka bir etkisi de kişiyi olgunlaştırması, çevresini tanınmasına olanak sağlamasıdır. Tanrı bütün güzellikleri özünde taşıdığından güzeli sevmek Tanrı'yı sevmektir, güzellik ise Tanrı'nın başka bir nitelikte görünüşüdür.

Attar, Yeni-Platonculuk'la ilgili bilgileri, doğrudan doğruya Plotinos'un yazılarını okuyarak öğrenmedi, Orta Çağ İslam geleneğine göre aktarılan kaynaklardan edindi. Bu nedenle düşüncelerinde yeni yorumlar, Yeni-Platonculuk'la pek bağdaşmayan öğeler vardır. Bu durum İslam tasavvufunun özelliği gereğidir. Kendinden önce gelen mutasavvıflardan etkilenen Attar, başta Mevlânâ Celeddin olmak üzere, kendinden sonraki bütün İslam mutasavvıflarını etkilemiş, onların düşüncelerine yön vermiş, kendilerine esin kaynağı olmuştur. Onun *Mantuku't-Tayr*'ı bütün İslam ülkelerinde, özellikle tasavvufla ilgilenenlerce başvuru tek kaynak olmuş, Türkçe'ye, Arapça'ya çevrilmiş, birçok yeni yapıtın ortaya konmasında örnek alınmıştır.

• **YAPITLAR:** *Mantuku't-Tayr*; *İlahinâme*; *Esrarnâme*; *Mazharü'l-Acaib*; *Tezkiretü'l-Evliya*; *Hüsrevnâme*; *Bülbül-nâme*; *Miracnâme*; *Musibetnâme*; *Pendnâme*.

• **KAYNAKLAR:** A.Gölpınarlı, *Mantuku't-Tayr çevirisi*, 1944; İ.Z.Eyuboğlu, "İran Edebiyatı Tarihi" (yayınlanmamış çalışma); J.Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, 1959.

• **BAKINIZ:** CELALEDİN RUMÎ [Mevlânâ]

ATTİLA (400-453)

Batı Hun hükümdarı. Orta ve Batı Avrupa'yı ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurmuş, Orta Çağ Avrupa tarihinde derin izler bırakmıştır.

Yaklaşık 400'de doğduğu sanılan Attila'nın babasının adı Muncuk idi. Babası ile amcaları Rua, Aybars ve Oktar, özellikle 422 öncesinde ülkeyi birlikte yönetiyorlardı. Muncuk'un erken ölümü üzerine, Attila'nın yetişmesinde önemli bir rol oynamış olan amcası Rua, "kanat beyleri" olan kardeşleri ile birlikte

Attila (Beyaz Devlet Kalesi)

etkin bir politika yürütmeye başladı. Rua'nın da 434'te ölümü üzerine Attila ile ağabeyi Buda (Bleda) yönetimi devraldılar. Bu dönemde, doğu ve batı kanatlarının beyleri olan amcaları eski işlevlerini sürdürüyorlardı. Buda'nın 445'te ölümüne değin bu "çifte krallık" biçimindeki yönetim başarı ile sürdü. Ancak gerek askeri gerekse diplomatik ilişkilerde ağabeyi Buda'nın ölümünden önce de etkin kişi Attila idi. İki kardeşin birlikte giriştikleri ilk harekât, 435'te Bizans ile yapılan antlaşma idi. Tuna ile Morova ırmaklarının birleştiği yerde, Margos Kalesi dışında yapılması dolayısıyla adını bu kaleden alan antlaşma ile, Bizans'ın önceden beri ödemekle yükümlü olduğu vergi iki katına çıkarılıyor ve Bizans yıllık 700 libre altın vermeyi kabul ediyordu. Antlaşmanın öbür koşulları kaçak ve tutsakların geri verilmesi ile ticarette kolaylık ve eşitlik konularını içeriyordu. Bizans İmparatoru II. Theodosios, kaçakları geri verince Attila'nın bunları hemen daha Bizans ülkesi içinde astırması, adının çevreye korku salmasına yol açmıştır. Bundan sonra, 435-440 tarihleri arasında, Attila'nın neler yaptığı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak bu dönemde siyasi birlik kurma çabalarının önemli bir rol oynamış olduğu da bir gerçektir. Bu yıllarda, Attila, Karadeniz'den Ren Irmağı'na kadar uzanan ve Güney Rusya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Avusturya, Kuzey Yugoslavya ile Güney ve Orta Almanya'yı içeren geniş bölgede yaşayan, çeşitli diller konuşan ve çeşitli soylardan olan kabileler arasında siyasi birlik sağlanmıştır. Hatta Almanlar'ın meşhur Nibelungen Destanı'nın esin kaynağı olan Burgund kralının ölümü de bu yıllara rastlar. Böylece de, oluşturulan siyasi birliğin batı sınırlarının bu dönemde Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına kadar uzadığı anlaşılır.

Attila, 440'ların başında Margos antlaşması şartlarını tam olarak yerine getiremeyen ve yıllık haracı ödemekte yavaş davranan Bizans üzerindeki baskıyı arttırdı. 441-442'de aniden Tuna üzerinden Bizans topraklarına yürüyerek Belgrad ve Niş'i (Naissus) ele geçirdi. Ancak, Batı Roma ileri gelenlerinden Attila'nın dostu Aetius'un araya girmesiyle yeni bir antlaşma yapıldı. Aetius, Bizanslılar'ın vergiyi ödeyecekleri konusunda güvence olarak kendi oğlunu Attila'nın yanına rehin gönderdi.

Bu arada, ağabeyi Buda'nın ölümü (445) üzerine ülkesinin tek hakimi olan Attila, Bizanslılar'ın gerek kaçaklar gerekse vergiler konusundaki gevşek tutumlarından dolayı ikinci Balkan seferine çıktı. Sofya, Filibe, Lüleburgaz gibi yerlerin ele geçirilmesinden sonra Büyükçekmece'ye ulaşması üzerine, Theodosios hemen ileri gelenlerden Anatolios'u barış koşullarını görüşmek üzere gönderdi ve 447'de Anatolios Barışı yapıldı. Attila'nın ileri sürdüğü ve Bizans'ın kabul etmek zorunda olduğu koşullar oldukça ağırdı. Bu antlaşma, eskisi gibi tutsaklar, kaçaklar ve ticaret konularını içerdiği gibi, o döneme kadar ödenmemiş vergilerin karşılığı ve savaş tazminatı olarak 6000 libre altın, yıllık vergi olarak da 2100 altın verilmesini öngörüyordu. Ağır vergiler, Bizans açısından içinden çıkılamayacak bir durum yaratıyordu. Bu çerçevede, özellikle Bizans zenginleri sıkıştırılıyor ve hoşnutsuzluk giderek artıyordu. Sonunda, geciken vergilerle ilgili olarak gelen Attila'nın elçilerinden birini elde ederek Attila'yı öldürtmek için planlar yapıldı ve bu planı gerçekleştirmek üzere Bizans'ın ileri gelen kişileri elçi olarak Attila'ya gönderildi (448). Gerek Hun ülkesi gerekse Attila hakkında ayrıntılı bilgilerini bu elçilik heyetine katılan kâtip Priskos'a borçluyuz. Bu arada Attila elçilik heyetinin planlarından haberdar olmuştu. Bu nedenle onları huzuruna kabul etmedi ve kendilerine epeyce güçlük çıkardı. Kabul ettiği zaman, alayla, II. Theodosios'un elçiler aracılığıyla hatırını sormasından kıvanç duyduğunu ve dileklerini aynen iade ettiğini söylediye de elçilik heyetindekiler durumu anlamadılar. Böylece elçilik heyeti görevini yerine getiremeden geri dönerken Attila, Bizans imparatorunu kınadığını bildiren bir mesaj da göndermeyi ihmal etmedi. Durumu düzeltmek için 450'de gönderilen Anatolios gibi çok yüksek rütbeli elçiler güçlüklerle karşılaşacaklarını sanarlarken çok yumuşak karşılandılar ve hem bu sayede ve hem de kendi becerikli diplomasileriyle 447 antlaşmasının koşullarını yumuşatmayı başardılar.

Attila, bu tarihten 453'teki ölümüne değin artık Bizans ile değil de Batı Roma ile ilgilendi. Bizans'a yumuşak davranması da bu bağlamda anlaşılmalıdır. Ancak Attila'nın Batı politikası Doğu politikasından çok farklıydı. Bu çerçevede kendisine evlenme teklif etmiş olan Batı Roma İmparatoru'nun kızkardeşi Honoria ile evleneceğini ve Roma İmparatorluğu'ndan payını istediğini bildirdi. 451'deki Galya seferi, her iki tarafın da çok ağır kayıplara uğradığı aynı tarihteki Catalan Savaşı, 452'deki Papa II. Leo'nun ricası üzerine antlaşma ile son bulan İtalya seferi, genel olarak daha önceki dönemlerde uyguladığı politikadan ayrılıklar gösterir. 453'te Doğu Roma ya da İran üzerine bir sefer düşünürken, Attila evlendiğinin ertesi günü ölü olarak bulundu. Oğullarının genellikle onun yerini tutamadıkları görüşü egemense de, olayların gidişine bakıldığında, Attila'nın hükümdarlığının son yıllarında da bazı sorunların başgöstermiş olduğu anlaşılır. Bu durum, Doğu ve Batı politikaları karşılaştırıldığında açıkça görülür.

Doğuda izlenen politika genellikle belirli ve somut isteklerle desteklenmişken, Batı seferleri daha çok ganimet toplamak ve çevreye korku salma biçimindeydi. 451-453 arasındaki bu yoğun akınlar ve yağmacılık olayları çerçevesinde, Avrupa edebiyatın-

Anatolios
Barışı

Batı
politikası

Siyasi birlik

da “barbar” Attila görüşü gelişmiştir. Attila’yı ele alan yazılarda Bizans ve Roma ile pazarlığa girebilen bu “barbar” hükümdarın, politikası gibi kendisinin de kırıcı ve amansız olduğu dile getirilir. Sonraları özellikle Cengiz istilalarının bıraktığı izlerle, Attila’nın bütün bozkırlılar gibi, yıkıcılığına ve kısa ömürlü bir siyasi birlik kurmuş olması üzerine dikkat çekilir. Bazen bu değerlendirmeler kişilik üzerinde toplanır: Attila ya “barbar” ya da kahramandır.

Kavimler göçü

5.yy Avrupası “kavimler göçü” diye bilinen hareketlerle dalgalanmaktaydı. Kavimler göçünde özellikle Germen aslından olan kavimler önemli bir yer tutar. Bugünkü Fransa’ya yerleşen Franklar’ın ilk hükümdarı Clovis (484-507) Doğu Got kralı olarak İtalya’ya egemen olan Theodoric (493-526) gibi hükümdarlar, her biri sonraki batı edebiyatında özellikle destanlarda rol oynayan kahramanlardır. Bu “barbar” kahramanlar, çocuk kitaplarından Wagner’in operalarına kadar Batı kültürünün her alanında görülürler. Aynı çerçeve içinde Attila’ya da rastlamaktayız. Bu

efsane ve destanlar daha sonraki dönemlerin değerlerini de taşıdıkları için, aynı zamanda Attila’nın Batı kültürü ve edebiyatında nasıl görüldüğüne ilişkin önemli ipuçları da sağlarlar. Attila’ya ve onun içinde bulunduğu olaylara “Hristiyanlık dışı (Pagan)”, günahlara dalmış Hristiyanları cezalandırmak için gönderilmiş “Tanrı’nın kırbağı”, “barbar” gibi görüşlerle yaklaşmak, hep sonradan yakıştırılmış değerlerdir. O dönemdeki kavimler göçü çerçevesinde Hristiyanlık’ı kabul etmeden “barbar” kalmış tek kitle sonradan diğer gruplar içinde erimiş olan Hunlar’dır. Hristiyanlaşmamış “barbar”ların simgesi olarak Attila ve onun yönetimindeki Hunlar, kilise edebiyatında, zalim, hunhar olarak anılmışlardır. Sonradan Hristiyanlığı kabul eden “barbar”ların destanlarında ise Attila sadece bir kahramandır ve kahramanlara özgü karakteristiklere sahiptir. Mesela Nibelungen Destanı’nda Attila iyiliksever ve babacan bir hükümdar olarak canlandırılmıştır.

Avrupa edebiyatının 11. yy’a değin kilisenin

Priskos’un Gözüyle Hunlar

448’te Bizans’tan Attila’ya giden elçilik heyetinde bulunan ve gördüklerini kaydeden Priskos, Hunlar arasında bir tüccarla yaptığı konuşmayı şöyle anlatıyor:

“(Attila’nın karargâhının yakınlarında) evlerin etrafındaki çitlerin önünde bir aşağı bir yukarı dolanırken, elbiselerinden kendisini İskit (Hun) sandığım bir adam gözüktü ve yanıma gelerek beni Rumca selamladı. Ben onun Rumca konuştuğunu duyunca çok şaşırdım. Aslında etrafta bir sürü insan vardı ve bunlar, yöredeki “barbar” dillerinden olan, Hunca veya Gotça konuşuyorlardı. İnsan Romalılar’la karşılaşınca da Latince duyuyordu. Öte yandan, Trakyalı veya İlliryalı esirler dışında kimse Rumca konuşmuyordu. Onları da yırtık pırtık giysilerinden ve kir içindeki yüzlerinden tanıy vermek çok kolaydı. Halbuki bu adam hali vakti yerinde bir Hun’a benziyordu. Ayrıca çok iyi giyinmişti ve saçını da Hunlar gibi kesmişti. Ben de selamına karşılık buraya nasıl geldiğini ve neden bir Hun gibi yaşadığını sordum. Bunu neden bilmek istediğimi sordu. Ben de Rumca konuşmasından dolayı merakımı uyandırdığını söyledim. Bunun üzerine güldü ve aslen Rum olduğunu söyledi. Bir zamanlar Moesia’da bulunan (Tuna boyunda) Viminacium kentine ticaretle uğraşmak üzere gelmiş; zengin bir hanımla evlendikten sonra da orada uzun yıllar kalmış. Ne var ki, kent Hunlar’ın istilasına uğrayınca rahatlık da sona ermiş. Çok varlıklı olduğu için, ganimet taksimi sırasında Attila’nın en ileri gelen adamlarından Onegesius’un payına düşmüş. Zira zengin esirleri, Attila başta olmak üzere, büyüklere vermek âdetmiş. Çünkü zengin esirler çok fide getirir. Bunun üzerine bu adam Hun-

lar safında Bizanslılar’a ve Ağaçeriler’e karşı yapılan savaşlara katılmış ve yararlık göstermiş. Hun adetine göre de, savaşta elde ettiği bütün ganimeti beyine vererek hürriyetine kavuşmuş. Şimdi ise bir Hun (barbar) kadını ile evli imiş, çocukları da varmış. Onegesius’un sofrasında oturma şansına sahip bir kişi olarak bugünkü hayatı evvelki hayatından çok daha fazla hoşuna gidiyormuş. Zaten Hunlar arasında insan hayatı oldukça rahatmış. Savaş bittikten sonra herkes kendi başına neyi varsa onunla geçirirmiş ve kimse kimseyi rahatsız etmemiş ya da böyle şeyler ender olurmuş. Yani kimse kimseye yük olmamış. Halbuki insan Bizans’ta bir kez bile savaşa girse, öldü demektir. Her şeyden önce, orada herkesin silah taşımaya izin verilmez. Öte yandan, silah taşıma izni olanların durumu daha da kötüdür; zira savaşmayı bilmeyen komutanların yönetiminde onların da hayatından pek umut yok demektir. Barış zamanlarında ise durum savaşta olduğundan daha da kötü; insafsız vergiler ve kötü niyetli kimselerin verdiği zararlar insanın canına okur. Yasalar herkese eşit biçimde uygulanmadığı için, suç işleseler bile zenginlerin cezadan kurtulmaları çok kolaydır. Oysa insan fakirse, hukuki işlerden anlamadığı için, yasada öngörülen cezayı çekmek zorunda kalır. Mahkeme sonuçlanıncaya kadar ölürse cezadan kurtulur. Tabii ki bu arada yıllar geçmiş ve dünyanın parası ödenmiştir. İşin en kötüsü, insanın hakkını arayabilmek için para vermek zorunda kalmasıdır. Paranız yoksa, hakkınız da yoktur. Eğer insan hakim ve yardımcılara belli bir ücret ödememişse, zarar görmüş olmasına karşın, mahkeme kapılarının yüzüne kapandığını görür”.

egemenliği altında kalmış olduğu gözönüne alınınca, Attila'nın değerlendirilmesinde kilisenin ne denli etkin olduğu anlaşılır. Attila ve Hunlar, Papa'yı bile zor durumda bırakabilen Hristiyanlık dışı "barbar" toplulukları, yalnız siyasi bir birlik olarak değil, aynı zamanda etkin bir dünya görüşü ile ortaya çıktıkları zamanın simgesidir. O açıdan da kilisenin Attila'ya karşı olumsuz tutumunu gerek edebiyatta, gerek tarihte ve gerekse resimde görmek mümkündür. Halbuki onu kahramanlardan biri olarak ele alan destanlara ve destanların meydana geldiği dönemlere bakarak Attila'yı değerlendirirsek, onun diğer Barbarlar'ın devletlerinden yapısal olarak çok farklı olmayan bir siyasi birlik meydana getirmiş olduğunu görürüz. Aradaki fark, siyasi birliklerin kapladıkları alanın büyüklüğündedir. Bunların hepsi, ordu örgütünden öte güçlü bir bürokrasi geliştirememişlerdir. ▶ Güçlü bir bürokrasi gelişmediği gibi, ister o dönemdeki Ağaçeriler gibi ormancı olsunlar, ister bazı Germenler gibi tarımla uğraşsınlar, isterse de Hunlar gibi daha çok göçebe hayvancı olsunlar, halk ile yönetici kesim arasında belirli ve kesin ilişkilerin kurulamamış olduğu siyasi birliklerdir. Öbür yandan herkesin her an yer değiştirdiği bu dönemlerde halkın yaşayış biçimi üstüne bilgimiz de çok yetersizdir. Ancak yaşayış biçimleri ve dilleri ne olursa olsun kabile hayatı yaşayan bu "barbar" kitleleri birleştiren iki önemli öge vardır. Bunlar, kahramanlık, kahramanlık yoluyla elde edilen ve savaşçı zümreler arasında paylaşılan ganimet ve barışçıl yollardan yapılan ticaret ve ticaretin denetimidir. Bu açıdan bakıldığında zaman Attila'nın Doğu Roma siyaseti de kolaylıkla anlaşılır. Her anlamda söz konusu olan yıllık haraç ve bunun yükseltilmesi, Attila için belirli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Bu konu Bizans açısından yerine getirilmesi en zor şart olmasına karşın, Attila açısından başka şartlar da önemliydi. Bunlar kaçaklar ve tutsaklar sorunu ile ticaret anabашlıkları altında toplanabilir. Bu konular Attila'nın Batı seferleri dışındaki bütün eylemlerinde baş sırayı alır. Hun siyasi birliği sağlanmadan önce, birçok genç Hun Roma ordularında ücretli asker olarak çalışıyordu. Siyasi birlik sağlandıktan sonra ise, bu genç Hunlar diplomatik ilişkiler sonucu "Hunlar'dan gönderilen yardım kuvvetleri" biçimini almıştı. 425'te sonradan Attila'nın rakibi olan Romalı komutan Aetius yönetiminde Roma'ya altmış bin kişilik bir yardımcı Hun ordusu gönderilmişti. Hunlar, 432'de de aynı biçimde Romalılar'ın iç mücadelelerinde Aetius'a yardımcı olmuşlar ve bu yardım karşılığında bugünkü Macaristan topraklarının bir bölümünü elde etmişlerdi. Bu açıdan da, gerek Batı Roma'nın gerek Doğu Roma'nın Hun askerleri kullanmasına engel olmak istemeleri siyasi birliğin devamı için gerekli idi. Hatta Rua, 422'de o zamana değin alışlagelen Bizanslılar'ın Hun İmparatorluğu'ndaki yabancılardan ücretli asker toplamalarını yasak etmişti. Gelişmelerden hoşnut olmayan Attila da, Margos Antlaşması'na (435), bu konuda Bizans'ı zorlayıcı şartlar koymuştu. Böylece Bizanslılar artık hiçbir Hun kaçağını kabul etmeyecekler ve şimdiye kadar kendilerine sığınmış olanları geri vereceklerdi. Hatta Hunlar'a tutsak düşmüş olan Bizanslılar da, ya geri verilecek ya da her biri için 8 altın fideye ödenecekti. Anatolios Antlaşması'nda

(447) ise, bazı kimselerin Hunlar'dan kaçmakta devam etmeleri karşısında, Tuna'nın güneyinde, 5 günlük uzaklıktaki alanların terkedilmesi ve bu arazinin boşaltılması şart koşulmuştu. 448'de Priskos'un da katıldığı elçilik heyeti Attila'nın huzurunda iken, Attila, bütün kaçakları geri vermedikçe Bizanslılar'ın elçi göndermemelerini söylemişti. Hatta Bizanslılar'ın "bütün kaçakları iade ettik", demeleri üzerine de Attila kızmış ve kâtibine üzerinde kaçakların adları yazılı uzun bir liste okutmuştu. Arkasından da, 440 yıllarından beri Bizans'a iltica eden kaçakların geri verilmesi için derhal harekete geçilmesini söylemişti. Attila kendi adamlarına karşı savaşmak istemediğini bu nedenle de, kaçakları geri vermelerini istemişti. Attila'nın kendi adamlarına karşı savaşmak istememesini söylemesinden, bu kaçakların savaşta katılacak yaş ve güçte kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Siyasi birliğin belkemiğini oluşturan ordu üzerindeki denetimi sarsıcı her olasılık dikkatle değerlendiriyordu. Attila, iki yıl sonra, Batı seferine çıkarken bu konudaki bütün isteklerinden artık vazgeçmişti. Ağırlıklı olarak Doğu sınırını güven altına almak istemekteydi. Güçlüklerle karşılaşacaklarını sanan Anatolios başkanlığındaki elçilik heyetinin isteklerini kabul etti ve kaçaklar hakkında artık yeni bir istekte bulunmayacağını bildirdi. Artık, o zamana değin ittifak içinde olduğu Batı Roma sınırı önem kazanmıştı. Ganimet açısından yepyeni bir alanla karşı karşıya bulunmanın askeri güçler açısından önemini bilen Attila, Galya ve İtalya seferleri süresince, ne yıllık haraç istemiş ne de ticaretle ilişkili herhangi bir talepte bulunmuştur, sadece çevreye korku salma ve yağma sürdürülmüştür.

Halbuki, 451 öncesi dönemde, ticaretin yapılış biçimi önemli bir yer tutuyordu. Daha 422'de, Rua, Bizanslı tacirlerin Hun topraklarında ticaret yapmalarını yasak etmişti. Gene aynı şartlara göre, Hun topraklarında hiçbir Grek serbestçe dolaşamayacak ve ticaret yalnızca belirli sınır kasabalarında yapılacaktı. Dış ticaret ancak bu yolla denetim altında tutulabiliyor ve siyasi birliği yönetenler birliğin devamını sağlayacak ekonomik şartları da yaratmış oluyordular. Böylece, o zamana değin ticaret Hun ülkesi içerisinde çoğunlukla Bizanslı tüccarlarca yapılırken, 422'den sonra ancak Hun hükümdarının onayını almış kişiler tarafından yapılabilirdi. 435 Margos Antlaşması'nda da, bu sınır kasabalarında yapılan ticaretin sürmesine önem verilmiş ve Hun tüccarlarına Bizans tüccarlarıyla eşit hak tanınması talebinin yanı sıra, ticaret güvenliği de istenmişti. 447 Anatolios Antlaşması ile de, ticaret yapılan eski sınır kasabalarının da bulunduğu ve geniş bir alanın her türlü yerleşimden arındırılması isteniyor ve böylece bu bölgedeki pazarlar da ortadan kaldırılmış oluyordu. Attila'nın bu anlamda elde etmek istediği, eski pazarlar yerine Niş (Niassus) kentinde yeni ve ortak bir pazar kurulması idi. Böylece de Bizanslı tüccarların ticaret yapamayacakları alanlar Niş'e kadar uzanmış oluyordu. Ticaret ve alışverişin denetim altında tutulmasına ne denli önem verildiğini ve bu politikanın ne denli ciddiyle uygulandığını 448'de gönderilen elçilik heyetinin sözlerinden de anlıyoruz. Attila'yı öldürecek kişiye vermek üzere 50 altın getiren elçilere Bizans savaş tutsağı, 1 Hun tutsağı ve at satın almalari-

◀
**Hun
Devleti'nin
yapısı**

**Ticaretin
önemi**

nın yasaklandığı bildirilmişti. Ticaret, Hun siyasi birliğini ticaret konusunda da söz sahibi kabul eden ve onlar adına ticaret yapmak isteyen, her dil ve ırktan kişiye açtı. Ekonomide ticaretin teşviki ve denetimi kadar, ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmak da rol oynuyordu. Rua ve Attila'nın, Hunlar'ı Tuna ve Tisa Irmağı kıyılarına kaydırmak kararlarında, bu bölgeden geçen yolların da etkisi olmuştur. Zira Tisa Irmağı kıyılarından ve Morova Irmağı Vadisi'nden Bizans'a, Drava geçidinden İtalya'ya ve Tuna kıyılarından Ren Irmağı'na ve Galya'ya doğru giden bütün yollar hep buradan geçirdi.

Attila amcasından miras aldığı ekonomi politikasını sürdürerek gelişmesini sağlamış ve bu çerçevede o dönemin "barbar"ları sayılan kırkbeşi aşkın farklı dil ve soydan çeşitli kavimleri kendi siyasi birliği altında toplamayı ve bu birliğin devamını sağlamayı başarmıştır. Attila'nın batı seferleri sonrasında bir de İran seferi düşündüğü söylenmektedir. Ancak, ölüm bu planları bozmuştur. Gelişmelerin de gösterdiği gibi, örgütlenme açısından çok köklü temellere dayanmayan bu siyasi birliğin, her dönemin gereksinimini ayrı biçimde değerlendirebilen ve ordusunu başarılı seferlere götürebilen bir liderden yoksun kalmasıyla varlığını sürdürmemiş olması doğaldır.

- KAYNAKLAR: F. Altheim, *Attila und die Hunnen*, 1951; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 4 Cilt, 1962; H. De Boor, *Tarihte, Efsane ve Kahramanlık Destanlarında Attila*, 1981; I.A. Fessler, *Attila, König der Hunnen*, 1809; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 1977; G. Nemeth, *Attila ve Hunları*, 1962; H.N. (Orkun), *Attila ve Oğulları*, 1933; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 1971.

ATTLEE, Clement Richard (1883-1967)

İngiltere başbakanı. 1945-1951 arasında birçok toplumsal reform gerçekleştirdi.

Londra yakınındaki Putney'de doğdu, Westminster'de öldü. Babası tanınmış bir hukukçu, annesi kültürlü bir kadındı. Attlee, Oxford Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra, bir süre avukatlık yaptı, 1913-1923 arasında London School of Economics'de ders verdi. Askerde bulunduğu I. Dünya Savaşı dönemi dışında, 1907'den 1922'ye değin Londra'nın yoksul East End bölgesinde oturdu. 1907'de sosyalist bir topluluk olan Fabian Society'ye, 1908'de Bağımsız İşçi Partisi'ne üye oldu. 1919'da Stepney ilçesinin ilk İşçi Partili belediye başkanı oldu. 1922'de Limehouse'dan milletvekili seçildi.

Haziran 1924'te Ramsay Mac Donald başkanlığında kurulan ve Kasım'a kadar süren ilk işçi Partisi hükümetinde müsteşarlık 1929-1931 arasındaki ikinci Mac Donald hükümetinde de bakanlık yaptı.

Ekim 1931'de Mac Donald, Muhafazakârlar ile Liberaller'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurunca İşçi Partisi'nin çoğunluğu buna karşı çıktı. Attlee hükümetten ayrıldı. Koalisyon yanlıları İşçi Partisi'nden çıkarıldılar. Attlee, George Lansbury başkanlı-

ğındaki İşçi Partisi'nin Meclis Grup Başkanı oldu. 1935'te Lansbury'nin yerine başkanlığa seçildi.

Attlee, 1939'da İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini onaylamakla birlikte, Neville Chamberlain hükümetinde görev almayı reddetti. 1940'ta İşçi Partisi'ne destek vermemesi yüzünden Chamberlain başbakanlığı Winston Churchill'e bıraktı. Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi'nden oluşan, Churchill başkanlığındaki koalisyon hükümetinde Attlee, Savunma Bakanlığı'nı üstlendi ve 1942'de Başbakan Yardımcısı oldu.

1945'te, İşçi Partisi koalisyondan çekildi ve seçimlerde Avam Kamarası'ndaki 640 sandalyenin 388'ini aldı. Böylece Attlee, Churchill'in yerine başbakan oldu. Müttefikler'in son barış konferansı olan ve 17 Temmuz'dan 2 Ağustos'a değin süren Potsdam Konferansı'nda Attlee, 28 Temmuz'dan sonra Churchill'in yerine geçti.

Attlee başkanlığıdaki yeni hükümet, geniş bir kamulaştırma programı benimsedi. Savaştan çok zarar gören İngiliz ekonomisini onarmak amacıyla ekonomide "kemerleri sıkma" politikası kabul edildi. 1946'da parlamento, 1927'de konmuş olan, bazı grevleri yasadışı ilan eden ve sendikaların siyasal çalışmalar yapmalarını engelleyen yasayı kaldırdı. Bank of England kamulaştırıldı. Daha sonra, toplumsal güvenliği daha geniş kitlelere yaymayı amaçlayan Sosyal Sigorta Yasası ile, herkese parasız sağlık hizmetleri götürmeyi öngören Ulusal Sağlık Hizmeti Yasası parlamentodan geçti. 1947'de kömür madenleri, demiryolları, sivil havayolları, telgraf hizmetleri kamulaştırıldı. 1949'da ağır sanayinin (demir ve çelik sanayii) kamulaştırılması parlamentodan geçti, ama bu yasa 1951'den önce uygulanamadı.

Bu dönemde İngiliz ekonomisi büyük bir bunalm içindeydi. 1946'da dışsatımının düşüklüğü ve dünyadaki buğday kıtlığı yüzünden ekmek vesikaya bağlandı. Hızla düşen dışsatımı karşılamak ve büyüyen dış ticaret açığını gidermek amacıyla hükümet, 1949'da İngiliz Lirası'nın değerini 4.03 dolardan 2.80 dolara düşürdü.

Attlee, dış politikada ABD'ye bağlı kaldı. 1949'da NATO'ya ve Avrupa Konseyi'ne girdi. Ayrıca onun döneminde Hindistan, Burma ve Seylan bağımsızlıklarını kazandılar.

1950'de yapılan genel seçimleri, İşçi Partisi küçük bir farkla kazandı. 1950'de başlayan Kore savaşında İngiltere, ABD'nin yanında yer aldı. Hükümet, Birleşmiş Milletler'in Kore'ye gönderdiği silahlı güce asker vererek, savunma harcamalarını artırdı. Ancak, Harold Wilson ile Aneurin Bevan adlı bakanların, savunmaya, sosyal hizmetlere göre öncelik verilmesini protesto ederek istifa etmeleri üzerine, Attlee'nin durumu da sarsıldı.

1951'de yapılan seçimde İşçi Partisi azınlığa düştü. Winston Churchill yeniden başbakan oldu. Sol kanattan gelen muhalefete rağmen Attlee, 1955'e değin parti başkanlığında kaldı. Bu tarihte kendisine kontluk verildi. Başbakanlığı boyunca reformist bir politika uygulamıştır.

- YAPITLAR: *As it Happened*, 1954, ("Olduğu Gibi").

BAKINIZ: WINSTON CHURCHILL.

AUDEN, W.H. (1907-1973)

İngiliz kökenli ABD'li şair. 1930'lar İngilteresi'nin sanatla politika arasında denge kurmak isteyen şairlerindendir.

Tam adı Wystan Hugh Auden olan şair İngiltere'de, York'ta doğdu. Babası Birmingham Üniversitesi'nin seçkin fizik profesörlerindendi. Dönemin yazarları arasında varlıklı bir aileden gelen tek önemli şair sayılır. Sekiz yaşında St. Edmund'da yatılı olarak okumaya başladı, ortaöğrenimini Gresham School'da tamamladı. Oxford Üniversitesi Christ Church College'de İngilizce öğrenimi yaptı. Doymak bilmeyen bir şiir okuyucusuydu, şiir sevgisini Walter de la Mare'den aldığını söylemiştir. 1928'de çocukluk arkadaşı Christopher Isherwood'la bir yıl Almanya'da kaldı. Alman dili, kabare şarkıları ve Brecht'in oyunlarından son derece etkilenmiş olarak ülkesine döndü. İskoçya ve İngiltere'de beş yıl kadar çeşitli okullarda öğretmenlik etti. 1935'te romancı Thomas Mann'ın kızı Erika ile evlendi. İspanya İç savaşının başlamasından sonra 1937'de İspanya'ya gitti. Cankurtaran şoförü olarak Cumhuriyetçilerin safında çalıştı. Ertesi yıl bu kez başka bir savaşta tanık olabilmek için Çin'e gitti. Dönüşünde arkadaşı Isherwood'la Amerika'ya yerleşmeye karar vermişlerdi. Auden bu kararının nedenlerini ömrü boyunca açıklamamıştır. 1939'da bu ülkeye göç eden şair, 1946'da Amerikan vatandaşlığına da geçti. 1950'de Michigan Üniversitesi'nde yardımcı profesör olarak İngilizce, 1953'te de Smith College'de profesör olarak şiir dersleri verdi. 1954'te American Academy of Arts and Letters'a üye seçildi. 1956-1961 arasında Oxford Üniversitesi'nde Şiir Kürsüsü'nde profesör olarak görev yaptı. 1948 Pulitzer Şiir Ödülü'nü, 1953 Bollingen Ödülü'nü, 1956 Ulusal Kitap Ödülü'nü kazanmış olan şair, 1973 yılında son yıllarını geçirmekte olduğu Viyana'da öldü.

Öğrenimine maden mühendisi olmak niyetiyle başlayan Auden, kısa bir süre sonra asıl yeteneğinin şiirde olduğunu keşfetmişti. Oxford'da öğrenciliği sırasında arkadaşları arasında güçlü bir şair olarak belirdi. Daha sonraları "Auden Kuşağı" olarak adlandırılacak olan C. Day Lewis, Stephen Spender, Louis Mac Niece, Christopher Isherwood gibi genç, radikal şair ve aydınlardan oluşan grubu etkiledi, yönlendirdi. Almanya'ya yaptığı yolculuktan Freud ve Marx'ın öğretilerinden etkilenmiş olarak döndü. İlk kitabı *Poems*'in ("Şiirler") 1930 yılında yayımlanmasıyla adını geniş çevrelere duyurmayı başardı. İzlanda söylencelerinden, Eski İngiliz şiirinden kaynaklanan geleneksel malzemeyi, edindiği çağdaş bakış açısıyla birleştirerek, kapitalist toplumun hastalıklarını ve bu toplumu oluşturan bireylerin içinde bulunduğu psikolojik çöküntüyü dile getirdi. 1933-38 yılları arasında yayımlamayı sürdürdüğü şiirlerle İngiltere'nin en önde gelen anti-faşist, radikal, çarpıcı şairi sayıldı. Bu dönemde Isherwood'la birlikte Brecht'çi yöntemle yazılmış oyunlar, belgesel film metinleri, çok sayıda makale ve kitap eleştirisi, gezi notları yazdı. Ücretsiz

sırasında İspanya ve Japon işgali altındaki Çin'de tank olduklarını iki ayrı kitap olarak yayımladı. 1939 yılı Auden'in dünya görüşünde ve şiirinde belirli bir değişimin başlangıç yılı olarak önem kazandı. Şair önceleri ağır ağır, daha sonra bütünüyle toplumsal ve siyasal inançlarından ayrılarak Hristiyanlık'ın etkisi altına girdi. Şiirlerinde daha önceden işlediği konulardan ayrılarak kişisel ve dinsel sorunları işlemeye başladı. Bu değişikliklerle birlikte müziğe karşı ilgisi de yoğunlaşmıştı. 1950'lerden sonra arkadaşı Chester Kallman'la opera librettolarına yeni bir canlılık getiren çalışmalarda bulundu.

Auden şiirinin ilk döneminde T.S. Eliot ve William Butler Yeats ölçüsünde büyük, ama çağdaş toplumsal ve politik gerçekliklere yer vermesiyle dönemine tanıklık eden, ahlaki sorunlara toplumsal bir bakış açısıyla yaklaşmaya çalışan yapıtlarıyla onlardan ayrılan bir şair olarak tanınmıştı. Dilin gücünü zorlamış, şairin sesini çeşitlendirilmiş, zenginleştirilmişti. Şiire başladığı yıllarda dünyada egemenliği sürdüren büyük iktisadi bunalım ve demokrasilere karşı bir tehlike olarak beliren faşizm, dışa dönük bir aydın olarak siyasi tercihlerini belirlemişti. Sözcülüğünü ettiği kesimin insanlarıyla yeterince özdeşleşmemesi ilerleyen yıllarla birlikte bu tercihlerini değiştirmesine yol açtı. Ancak, bu değişimin şiirinin temel sorunlarını fazla etkilemediği söylenebilir. Gerçekten de Auden tüm sanat yaşamı boyunca şiirinin ana kaynağı olan dualizmi, birey ve toplum, özgürlük ve gereklilik, şiir ve gerçeklik, insan ve yurttaş, estetik ve ahlak gibi ikilemleri konu edinmiştir. Tüm şiirlerinde en bağlı olduğu "soru soran kahraman" sesini sonuna kadar kullanmıştır.

• **YAPITLAR:** Şiir: *Poems*, 1930, ("Şiirler"); *The Orators*, 1932; *Look, Stranger*, 1936, ("Dinle Yabancı"); *Spain*, 1937, ("İspanya"); *Another Time*, 1940; *New Year Letter*, 1941, ("Yeni Yıl Mektubu"); *For the Time Being*, 1944; *The Age of Anxiety*, 1947, ("Endişe Çağı"); *Nones*, 1951; *The Shield of Achilles*, 1955, ("Akhilleus'un Kalkanı"); *Homage to Clio*, 1960, ("Clio'ya Bağlılık"); *About the House*, 1965; *City Without Walls and Other Poems*, 1969. **Oyun:** *The Dance of Death*, 1933, ("Ölüm Dansı"); *The Dog Beneath the Skin*, 1935; *The Ascent of E6*, 1936; *On the Frontier*, 1938, ("Sınırda"). **Libretto:** Igor Stravinsky'den *Rake's Progress*, 1951; Hans Werner Henze'den *Elegy for Young Lovers*, 1961, ("Genç Aşıklara Ağır"); *The Bassarids*, 1966. **Gezi ve eleştiri:** *Letters From Iceland*, (Louis MacNiece ile birlikte), 1937; *Journey to a War*, (Christopher Isherwood ile), 1939, ("Bir Savaş Yolculuk"); *The Dyer's Hand and Other Essays*, 1962; *Secondary Worlds*, 1968.

AUDIBERTI, Jacques (1899-1965)

Fransız şair, roman ve oyun yazarı. Modern tiyatronun oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Antibes'te doğdu. Antibes Koleji'ni bitirdikten sonra Güney Fransa'da gazeteciliğe başladı. 1925 yılında Paris'e taşındı. *Le Journal* ve *Le Petit Parisien* gibi gazete ve dergilerde çalıştı. Bu yıllarda Paris'teki ünlü sanatçılarıyla tanışan Audiberti,

Apollinaire ve Paul Valery gibi büyük şairlerle yakın ilişkiler kurdu. *Race des hommes* ("İnsanlığın Irkı") adlı şiir kitabıyla 1937 Mallarme Ödülü'nü, 1965'te ise Büyük Edebiyat Ödülü ile Eleştirmenler Ödülü'nü kazandı. Ömrünün son yıllarını yakalandığı ölümcül hastalığın ilerlemelerini günlükler halinde kaydetmekle geçiren Audiberti, Paris'te öldü.

Verimli bir sanatçı olan Audiberti on yedi kadar roman, yirmi oyun, bir dizi de şiir kitabı yayımlamıştır. Önceleri kendisinin de kabul ettiği gibi katı bir klasik anlayış içinde şiirler yazmış, ancak Gerçeküstücü hareketin öncüleriyle yakınlaştıkça bu anlayışını terketmiştir. Tüm yapıtları gözönüne alındığında, sınır tanımaz bir düşgücüyle örülü, taşkın bir yaşama sevincini parlak imgelerle yansıttığı görülür. Audiberti insanın kurtuluşunu kendi benliğindeki "öze dönüş" çabasında arar. Şaşırtıcı bir söz sağanağı ve doğaüstü unsurlarla bezeli oyunlarının hemen hemen hepsi Comédie-Française'de sahneye konmuştur.

1946'da yazılan ve yazarın en çok tanınan oyunu *Quoat-Quoat*, başkaları tarafından piyon olarak kullanılan genç ve romantik bir adamın, benimsediği kişiliği reddetmek yerine ölümü yeğlemesini anlatır. "Kötülük" yaygın bir tema olarak Audiberti'nin oyunlarında kendisini sık sık gösterir; *Le mal court* (Kötülük Kol Geziyor) deneyimsiz bir genç kızın kötülükle ilk karşılaşmasında, mahvolmak yerine kötülüğü kabullenmeyi seçmesinin acıklı öyküsünü anlatır. 1956'da yazdığı *La hoberaute* ("Şahin") Audiberti'nin ölçütlerine göre "sözümüne uyar" dünyanın bozucu etkileri altında yıkılmaya mahkûm olan saf ve temiz bir sevginin çözülüşünden söz eder.

Günümüzde şiir ve az okunan romanlarından çok oyunları ile anılan Audiberti, kendine has bir fantezi dünyası kurduğu tiyatrodaki Artaud'nun görüşleri ile Uyumsuz tiyatro akımı arasında bir yere sahiptir. Kötülüğün insanın benliğinde bulunan genel bir "kötülük"ten kaynaklandığını ileri sürmüş, bunun ancak doğal ve ilkel olanın ön plana çıkmasıyla engellenebileceğini düşünmüştür. Bu görüşü Hristiyanlık'ı kötülüğü pekiştiren bir kurum olarak görmesine yol açmış, insanın doğal-ilkel yanını vurgulaması ise oyunlarına cinselliğin yoğun bir şekilde girmesine neden olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Oyun: Le empereur*, 1937 ("İmparator"); *Quoat-Quoat*, 1946; *Le mal court*, 1947, (Kötülük Kol Geziyor); *Le fete noire*, 1948, ("Kara Şölen"); *Pucelle*, 1950, ("Kutsal Bakire"); *Les naturels de Bordelais*, 1953, ("Bordelais'in Yerlileri"); *La hoberaute*, 1956, ("Şahin"); *L'effet Glapion*, 1959, ("Glapion Etmeni"); *Pomme, Pomme, Pomme*, 1962, ("Elma, Elma, Elma"); *Şiir: Race des hommes*, 1937, ("İnsanlığın Irkı"); *Des tonnes de semence*, 1941, ("Tonlarca Ekin"); *La nouvelle origine*, 1942, ("Yeni Köken"); *Toujours*, 1944, ("Her zaman"); *Roman: Abraxas*, 1938; *Cent jours*, 1947, ("Yüz Gün"); *Des jardins et des fleuves*, 1954, ("Bahçeler ve Nehirler").

- **BAKINIZ: ARTAUD.**

AUER, Karl (1858-1929)

Avusturyalı kimyacı ve mühendis. Nadir topraklar üzerindeki araştırmalarını aydınlatma elemanlarının geliştirilmesine uyguladı.

1 Eylül'de 1858'de Viyana'da doğdu. Avusturya'nın ünlü matbaacılarından olan babası Aloys Auer, geliştirdiği basım teknikleri ve yeni matbaa makineleriyle büyük ün kazanmış ve 1860'ta kendisine Auer von Welsbach adıyla şövalyelik sanı verilmişti. Önce Viyana Politeknik Okulu'nda okuyan Baron Karl Auer von Welsbach, daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nin kimya bölümünde Bunsen'in öğrencisi oldu. Burada nadir topraklar üzerine başlattığı araştırmalarını Viyana Üniversitesi'nde sürdürdü. 4 Ağustos 1929'da Treibach'ta öldü.

Auer, nadir toprak metalleri üzerinde araştırmalara girişikten bir süre sonra, önceleri tek bir element olduğu sanılan didimi, neodim ve praseodim halinde ayırtırdı (1885). 1904'te ferroseryum ya da Auer metali diye bilinen bir alaşım yaptı. Bundan dört yıl sonra da Fransız kimyacı Urbain ile aynı zamanda, ama ondan bağımsız olarak iki yeni nadir toprak oksidinin varlığını buldu. Bu elementlerin bugünkü adları iterbiyum ve lütesyumdur.

Auer'in teknoloji ve bilime katkısı bu metalleri ayırttırmasının da ötesinde, sanayide önemli kullanım alanları yaratmış olmasıdır. Bu alandaki buluşlarından ilki, gaz lambalarının (lüks) "Auer gömleği" olarak bilinen aydınlatma elemanıdır.

1885'te bir fitili ya da aynı amaçla kullanılacak asbest çubukları % 90 toryum nitrat ve % 10 seryum nitrat karışımıyla doyurup ısıttığında, bu tuzların oksitlerine dönüştüğünü ve bu sırada gaz lambasının çok daha parlak ışık verdiğini bulmuştu. Bu metaller yeryüzünde çok az bulunduğundan geniş çapta arama çalışmalarına girişildi. Bir süre sonra yüksek oranda toryumdan başka diğer nadir toprak elementlerini de içeren monazit adlı fosfatlı bir bileşik bulundu. Böylece geniş çapta üretimine geçilen Auer gömleklili gaz lambaları, o sıralar yeni yeni gelişmeye başlayan elektrik ampulüyle kısa bir süre için yeniden rekabete girdi.

1889'da Auer, elektrik lambaları için osmiyumlu filamanı geliştirdi. Osmiyum çok az bulunan bir element olduğundan, osmiyum filamanlı lamba pek ilgi görmediyse de, bu ilk metal filamanlı lamba tungstenli lamba gibi daha gelişmiş elektrik ampulünün yapımına yol açmıştır.

- **BAKINIZ: URBAIN.**

AUERBACH, Erich (1892-1957)

Alman filolog. Stilistik (biçembilimsel) ve dilbilimsel eleştiri alanında en yetkin ürün sayılan *Mimesis*'in yazarıdır.

Almanya'da Berlin'de doğdu. Hukuk, sanat tarihi, Latin ve Roman dilleri alanlarında öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki yılları kapsayan ve çeşitli Alman üniversitelerine yayılan bir öğrenim dönemi geçirdi. 1920'de Prusya Devlet Üniversitesi'nde kütüphanecilik yaptı. 1929-1935 arasında ise Marburg Üniversitesi'nde Roman filolojisiinde profesör oldu. Naziler iktidara gelince üniversiteden kovuldu. 1936 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde görev aldı. 1936'dan 1947'ye değin burada da Roman Dilleri Bölümü'nde ders verdi. 1948'de ABD'ye gitti. 1950'de Yale Üniversitesi'nde Fransız ve Roman dilleri profesörü olarak çalıştı.

İtalyan, Fransız, Orta Çağ Latin edebiyatı ve tarihsel eleştiri alanında kitaplar yazdı. Vico'nun *Scienza Nuova*'sını Almancaya çevirdi.

En önemli yapıtı *Mimesis*, İspanyolca, İngilizce, İtalyanca ve İbranice'ye çevrilmiştir.

Auerbach, Croce'nin dil ile sanatın özdeşliği ve dilin stil ve bireysel yaratı olduğu ve ancak edebi yapıtlarda somutlaştığı kuramından esinlenen stilistik ve dilbilimsel eleştirinin uygulayıcılarındandır. Almanya'da edebiyat tarihiyle özdeş bir anlam kazanan bu eleştiri akımının kuramcısı Leo Spitzer'dir. Auerbach ise uygulamada en yetkin örneği vermiştir. Dante, Racine, Homeros, Proust gibi çok çeşitli dönemlerden yazarların yapıtını bu yöntemle çözümlemiştir. Tek tek metinler üzerinde "yakın okuma" yöntemiyle çalışmıştır. Bu yapıtları eşzamanlı ve ardzamanlı yaklaşımla ele almış, çok karmaşık biçimde kesişen, birbirini tamamlayan yönsemeler saptamıştır. Dilbilimsel gözlemler, sözcükler, sözdiziminden yararlanarak bu verilerle elde ettiği sonuçlar arasında anlaşılabilir, açık seçik bir bağ kurabilmiştir. Böylelikle tek tek metinlerden yola çıkarak bir edebi, sosyal, kültürel tarih açıklaması elde etmiştir.

Eleştiri tarihinde stilistik eleştiri ulaştığı sonuçlar bakımından eleştirilse de bu anlayışın amacını en iyi biçimde değerlendiren ve gerçekleştiren *Mimesis* yapıtıyla Auerbach'tır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mimesis* (1946).

• KAYNAKLAR: G. Hugh, *Style and Stylistics*, 1969; R. Wellek, *Concepts of Criticism*, 1963.

• BAKINIZ: CROCE, SPITZER.

AUGER, Pierre Victor (1899)

Fransız fizikçi. Fotoelektronlar ve kozmik ışınlar üzerinde incelemeler yaptı.

14 Mayıs 1899'da Paris'te doğdu. École Normale Supérieur'ü bitirdikten sonra Paris Üniversitesi'ne girdi. 1926'da doktorasını aldı, 1927'de Fen Fakültesi'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1937'de Sorbonne Üniversitesi'nde profesör oldu. 1941-1944 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde araştırma yardımcısı olarak görev yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında Kanada'da atom enerjisi araştırma grubunda yer aldı. Daha sonra ülkesine dönerek 1948'e değin Eğitim Bakanlığı'na bağlı Yüksek Öğretim Dairesi'ni yönetti. 1948-1959 arasında UNESCO Doğa Bilimleri Bölümü'nün yöneticiliğini üstlendi. 1960'tan sonra European Space Research Organisation'ın (Avrupa Uzay Araştırmaları Örgütü) kurulmasında etkin rol oynadı. 1962-1964 yılları arasında da kuruluşun genel başkanı oldu. Bu alanlardaki araştırmalarından ötürü ulusal ve uluslararası çeşitli ödüller alan Auger, bilimsel gelişmelerin halka yansıtılması için de çalışmalar yapmıştır.

Auger'nin araştırmaları kozmik ışınların ve fotoelektrik olaylarının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bir atomun iç kabuğundan (K kabuğu) bir elektronun kaybıyla oluşan boşluğun dış yörüngelerden bir elektron tarafından doldurulması sırasında ortaya çıkan enerji fazlalığı, X ışını yayımına yol açar. Auger, iç kabuktaki bir elektron kaybının bazı durumlarda X ışını yerine başka bir elektronun yayımına neden olabileceğini gösterdi. 1925 yılında X ışınlarının, hidrojen ve argon gazlarıyla doldurulmuş bir Wilson odasındaki etkilerini incelerken, fotoelektronların oluşturduğu uzun izlerin yanı sıra aynı noktalardan kaynaklanan kısa izlere de rastladı. Bu gözlem üzerine derinleştirdiği araştırmaların sonucunda, bazı durumlarda K kabuğundan bir elektron kaybının başka bir kabuktaki bir ikinci elektron tarafından doldurulduğunu, bu geçiş sırasında ortaya çıkan enerji fazlalığının da üçüncü bir kabuktaki başka bir elektronun yayımına yol açtığını buldu. Bu elektronlara "Auger elektronları", olaya da "Auger olgusu" adı verildi. Daha sonraları Perrin, atom numarası büyük atomlarda "Auger olgusu"nun birçok kez üstüste gerçekleşebildiğini gösterdi.

Auger'nin üzerinde yoğun olarak çalıştığı konulardan biri de kozmik ışınlar olmuştur. Bu ışınların niteliklerini incelerken, bir çift genleşme odasında yarım metrelik bir kurşun levhadan geçebilen çok hızlı parçacıkların izlerini saptamış, bu parçacıkların elektron olmadıklarını göstermiştir. 1936'da C.D. Anderson'ın "müon"u keşfiyle de bu parçacıkların niteliği anlaşılabilmiştir. Araştırmalarını kozmik ışın olaylarının en karmaşığı olan "geniş sağnaklar" üzerinde yoğunlaştıran Auger, bu çok hızlı parçacıkların kozmik sağanaklardaki rolünü inceledi. Roland Maze'in de yardımıyla, 10^{15} elektronvoltluk bir enerjiye sahip birçok hızlı parçacığın atmosferdeki gazlarla etkileşime girip bu sağanağı oluşturduğunu ileri

sürdü. Fotonlar, elektronlar ve pozitronların yanında birçok hızlı parçacıktan oluşan bu sağanağa Auger' nin adı verilmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalar sonucu bu sağanaklardaki ilk parçacıkların enerjisinin 10^{20} eV kadar yüksek olabileceği bulundu. Gene de kozmik sağanakların kaynağı bugün için tam olarak çözülememiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Les Rayons Cosmiques*, 1941, ("Kozmik Işıklar"), *What are Cosmic Rays?*, 1944, ("Kozmik Işıklar Nedir?"); *L'Homme Microscopique*, 1952, ("Mikroskopik İnsan"); *Main Trends in Scientific Research*, 1961, ("Bilimsel Araştırmada Başlıca Akımlar").

• **BAKINIZ:** C.D. ANDERSON, BETHE, FERMI, HEITLER, PERRIN, C.T. WILSON.

► **Hristiyan
felsefesi**

Hilwardus, Muzen, Cambridge, İngiltere

► **Yeni-
Platonculuk**

AUGUSTINUS, Aurelius (354-430)

Kuzey Afrikalı tanrıbilimci. Felsefe ile Hristiyan inançlarını uzlaştırmaya çalışarak dinden kaynaklanan bir öğretiyi kurmuştur.

Cezayir'de, Thagaste'de doğdu, Kartaca'da öldü. Önce öğrenimini tamamladığı doğduğu kentte sonra da Kartaca'da felsefe okuttu. Roma'ya daha sonra da Retorik okutmak üzere Milano'ya gitti. Hristiyanlık'ı benimsedikten sonra öğretmenliği bıraktı (389).

Augustinus Cicero'nun bugün elde bulunmayan *Hortensius* adlı yapıtını okuduktan sonra Milano'da Yeni-Platonculuk'u ve Hristiyanlık'ın bu kurama getirdiği açıklamaları öğrendi. Kuzey Afrika'ya geri dönerek birkaç arkadaşıyla birlikte yarı dinsel bir

► **Bilgi**

topluluk oluşturdu. İki yıl sonra din adamı olarak görev alınca bu topluluk dağıldı. Bu arada felsefe konularını işleyen yapıtlar da vermeye başlamıştı. Yapıtları arasında en önemlisi olan ve kendi ruh gelişimini konu alan *Confessiones*, düşüncelerinin ana çizgilerini tanrıbilimci bir çerçevede verir.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne tanık olması, düşüncelerinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Yapıtları Roma'nın kalıntıları içinden doğan "Hristiyan felsefesi"nin biçimlenmesinde kaynak niteliğindedir.

Augustinus bir Hristiyan felsefesinden sözeder. Bu nitelime onun için bugün uyandırdığı çelişkili izlenimden uzak bir anlam taşır. Felsefeyle ilgili bir araştırmacının nesnesi olabilecek her şeyin Hristiyanlık'ta bulunduğu savunmuş, Yeni-Platonculuk'u da bu amaca uygun görmüştür. Felsefeye şu temel soruyla girdi: "Felsefeden bilgeliği aramayı ve bilgelik sevgisini anlıyorsak, çoktanrıcılık gerçek ve tek felsefe olan Hristiyanlık'tan daha iyi bir felsefe üretebilir mi?"

Hristiyanlık'ı benimsemesinden sonra, bu dini insanı mutluluğa götüren tek yol, dolayısıyla da tek gerçek "felsefe" olarak gördü. Augustinus'a göre, Hristiyanlık'ı onun bildiği filozoflardan, özellikle de Yeni-Platoncular'dan ayıran, dünya, insan, Tanrı konusundaki görüş ayrılıkları değildir. Bu nedenle Hristiyanlık'ın görüşleri ile Yeni-Platoncu görüşleri bağdaştırmaya çalıştı. Yeni-Platoncular'ın görüşlerinde Tanrı, kutsal üçlü ve insan ruhu konusunda Hristiyanlık'ın öğretilerine koşut görüşler olduğunu ileri sürdü. Onlarda bulamadığı tek şey, İsa'nın yeniden doğuşu görüşüdür. Bu konu Augustinus için çok önemlidir. Çünkü, kilisenin öğretisi ile filozofların öğretileri arasındaki temel ayrılık buradadır. Ona göre bilgelik sevgisi, tanrıbilimci bir anlam içinde, Hristiyanlık'ın ilkeleri ile bağdaştırabilir.

Augustinus, Platon ve Yeni-Platonculuk'tan çok etkilenmiş, onlardan aldığı felsefe kavramlarını kendi anlayışına göre yorumlayarak dinle felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Onu, İlk Çağ felsefesinden kaynaklanan görüşlerinden arındıran ve kendine özgü bir düşünce biçimi oluşturmaya yardımcı olan anlayış olmuştur. Onun anladığı felsefe insanları mutluluğa ulaştırma yoludur. Bu mutluluk Tanrı'nın katında gerçeğin gözlenmesidir. Hristiyan felsefesi ile eski Yunan düşüncesi arasındaki ayrım, birincinin, kutsal eylemlerin vahy yoluyla tanrısal bir sunuluş olmasına dayanmasıdır. Augustinus'un felsefesi, felsefe ve tanrıbilim arasındadır. Üzerinde önemle durduğu konu, usun Hristiyan felsefesi içinde tuttuğu yerdir. Onun inanca, tek başına, bu felsefe içinde yer veremeyişinin nedeni, inancın bütünlüğe ulaşamamış, yetkin olmayan yapısından dolayıdır. Augustinus'un düşünce ortamında inanç bir başlangıçtır. Konuyu anlamak için gerekli bir ilk adım olmaktan ileri gidemez. Bu nedenle *Credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) demiştir. Buna göre de inanç ustan önce gelir; çünkü insan, inanç olmadan, us nesnesi olan, mutluluğa erişemez. Bir yünden de inancın usa göre ikincil bir önemi vardır. Çünkü o kör bir benimsemedir, oysa us zihine sezgi gücü sağlar.

Augustinus'a göre bilgi, ruhun işlemleriyle ortaya çıkan, "us ile donatılmış ve gövdeyi yönetmeye

elverişli bir töz"ün ürünüdür. İnsan gövde ile ruhtan oluşmuş bir bütündür. Bunlardan herhangi birinin eksikliği de insanın olmaması demektir. İnsan her ne kadar bu iki nitelikten oluşuyorsa da yine tektir, birdir. "İnsan, görebildiğimiz kadarıyla, maddi bir gövdeyi kullanan usla donatılmış bir ruhtur." Ruh her ne kadar gövdeden ayrıysa da, gövdeye göre yönlendirici bir işlevi vardır. Bu açıklamada temel görüş, Platon'dan alınmıştır. Augustinus bu görüşü, kendi Hristiyan felsefesini de ekleyerek, yeni bir yorumdan geçirmiştir.

Augustinus'un duyu-bilgisini ele alışı ve bu bilgiye verdiği yer, ruh-gövde ilişkisinde ortaya koyduğu görüşlerin çıkmazını göstermeye de yarar. Duyu bilgisi de, öteki bilgilerde olduğu gibi, ruhun bir işlevidir. Gövde usun yönettiği bir araç olarak görüldüğü için, duyu bilgisi her iki edimi de içerir. Anlığın edimi ile anlığın duyu bilgisinde kullandığı organizmanın edimi arasında ayırım vardır. "...dum-anlığın gövdenin deneyimlerini bilmesi demektir."

Augustinus, duyu algıları ile ilgili kuramına, bir duyu organının tek başına yeterli olamayacağı, anlığın bu edimin bilincine varması gerektiği görüşü ile başladı. Bunu pekiştirmek için, ruhun gövde içindeki işlevini ele aldı. Ruhun işlevinin gövdeyi canlı tutmak olduğunu düşündü.

Augustinus, ruh-gövde ilişkileri sorununun aydınlığa kavuşması için, düş gücünden de yararlanmıştı. Görüler arasında bir ayırım bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunların "maddesel" ve "tinsel" olan iki türünden ilki, gözle görmedir. Bu görüş, anlığın denetimi altında bulunan maddesel görüş olmadığı zaman da, onun ortaya çıkmasını sağlayan, anlıksal süreçle birlikte varolur. Tinsel görüş ise, özdeksel görme olmadan da özdeği görmedir, onu düşlemektir. Burada doğrudan görme ile düşleme arasında anlık açısından önemli ayırım yoktur. İki durumda da gördüğünden yola çıkarak görüntüyü yaratan anlığın kendisidir. Anlığın önünde olan, nesneler arasındaki benzerliktir, nesnelerin kendileri değildir. Augustinus'a göre ayırım, birinde birbiri ardından gelen gövdesel değişimlerdir, ötekinde ise bunların eksikliğidir.

Duyuların bilgi sağlama sürecinden etkilenmeyen, kuşullanılmayacak kimi gerçekler de vardır. Bunların arasında matematiğin ve mantığın gerçekleri önemli bir yer tutar. Bunlara ek olarak, temel değer yargıları da gerçekler arasında yer alır. Matematik ve mantığın gerçekleri evrenselidir, zorunludur ve değişmezdir. Bu özelliklerin hiçbirisi duyu bilgisinde yoktur. Deney yoluyla elde edilen bilgi, kimi matematik önermeleri doğru, kimilerini yanlış saymada bize yardımcı olamaz. Oysa matematiğin ilkeleri deneyi açıklamada yararlı olabilir.

Augustinus'un deneye dayalı bilgi ile deneye dayalı olmayan bilgi arasındaki ayırımı açık seçik gösterdiği söylenemez. Onun duyu bilgisi üzerinde durması Yeni-Platonculuk'un ruhla ilgili görüşlerini biraz değiştirmesinden kaynaklanır.

Augustinus, deneye dayanmayan bilgiyi ele alırken, "birlik" kavramını kullanmıştır. Sayı kavramında bulunan birlik düşüncesi, matematik kavramların "kategorik" yapısını anlamaya yardım eder. Birlik, deneye dayalı bir kavram değildir; ancak o kullanılarak

deneylerin içeriği açıklanabilir.

Augustinus, bu iki tür bilginin ayrımlarını vurgularken, bir yandan da aralarında bir ilişki kurmaya çalıştı. Evrensel gerçeklerle ilgili bilgiler de bir tür dencysel bilgidir. Ayrıllıkları, duyumla elde edilen deneyden daha üst düzeyde bir deneyde elde edilmelerindendir. Gövde işe karışmadan yalnız anlığın yardımıyla elde edilen bu deney, duyularla elde edilen deneyin tersine, belirsizliklerle çevrili değildir.

Augustinus, bu tür deneylerin yapısını özdeksel görüşe benzetti ve çoğunlukla da bu yapıyı bu tür görünün kendisi olarak nitelendirdi. Gövdesel duyular için görme ne ise, anlık için anlama da odur. Bu görüşler adım adım Augustinus'un "aydınlanma kuramı"na götürür.

Bu görüşe göre, düşünme ve uslamlama nesnelerini (konularını) yaratamazlar, arar bulurlar. Augustinus bunun evrensel bir doğru olduğunu düşündü. Mantık, matematik ve ahlak yargıları arasında temel bir ayırım yapmadı. Böylece de kuşku duyulmayan nesnelerin alanını, "bilgelik" dediği bütün nesneleri içerecek nitelikte, bir ortam olarak genişletti. "Evrensel gerçekler" alanının genişletilmesi sonunda, bu gerçekler, anlıksal gerçeklikler dünyasında, anlamaya açık, kesin, bütünüyle gerçek olarak yer alır. Anlığın eylemleriyle kurulan bu dünya, Augustinus için kutsal zihin ile eş anlama gelir. Kutsal anlık, varolan bütün nesnelerin ilk biçimlerini taşır. Augustinus bu özdeşleştirmeyi daha da ileri götürmüş ve Tanrı'nın yaratıcı bilgeliliği ve "Kelam"ı ile bir görmüştür.

Nesnelerin biçimleri kutsal anlığın içindedir. İnsanların bunları bilebilmeleri, insan anlığını aydınlatan kutsal bir ışık aracılığıyla olur. Augustinus "aydınlanma" sözünden değişik anlamlar çıkardı: Anlığın, Tanrı "Kelam"ından pay alması, Tanrı'nın anlıkta ortaya çıkan içsel bir varlık olması, İsa'nın insan ruhuna girip bir şeyler öğretmesi.

Biçimler, kutsal ideler, evrensel gerçekler niteliğindeki bilgi, Augustinus'a göre, anlığın önceden saklanması ve sonra anımsaması ile ortaya çıkmaz. Anlıkta sürekli olarak varolan "ışık" ile bulunur, ortaya çıkarılırlar.

Augustinus'a göre anımsama, nesnenin anlıkta parça parça bulunması, ancak o anda önünde hazır olmaması durumudur. Daha önce edinilmiş deneylerden bir bölümü istendiğinde anımsanabilir. Bu tür bilgiler, o andaki duyu izlenimlerini taşımaz, daha önce edinilmiş deneyler üzerine kurulur. Anımsamanın alanı çok geniştir. Ben bilgisi, us gerçeklerinin bilgisi, Tanrı bilgisi anımsamanın sınırları içinde yer alır. Bu da gösterir ki anımsama yalnız geçmiş deneylerle sınırlı değildir, usta gizli olan nesneleri de kapsar.

Felsefenin amacı insanların mutluluğa erişmelerini sağlamaktır. Mutlu olabilmek ise insanın eylemlerine bağlıdır; ahlak sorunları bu bağlamda ele alınmalıdır. Augustinus'un insan eylemleriyle ilgili düşünceleri büyük ölçüde tanrıbilim görüşlerinden türemiştir. Bu görüşlere göre insan, Tanrı'nın bir yaratısıdır. İnsanla Tanrı arasında bu ilişkiden doğan bir sevgi bağı vardır. İnsan bu ortamda erinç bulur. Onun dışında kalan ne varsa savaşım ve gerilimdir. İnsanın doğasında sayısız itkiler, güdüler vardır. Bunların bir bölümü bilinçlidir, bir bölümü değildir. Oysa hepsi,

"Aydınlanma Kuramı"

Anımsama

insan ister anlasın ister anlamasın, insanı Tanrı'ya götüren yollardır. İnsanın Tanrı'ya doğru gidişi onun özü gereğidir. Augustinus, insanın, doğasına uygun olana doğru gidişini "sevgi" diye nitelendirir. "Sevgi" insanı çeken devindirici bir güçtür.

İnsanın güdülere ve itkileri, karmaşık oldukları gibi, birbirleriyle de çelişebilir. İnsan yapısının bu ikiliği, us taşıyan varlıklara özgüdür. İnsan bir istenç, bir us varlığı olması yüzünden, *İncil*'in bildirdiği suçu işlemiş, kötüyü seçmiştir. Adem'in işlediği suç yüzünden düşüşü, ondan gelen bütün insan soyunu ilgilendiren bir olaydır.

Birbirleriyle çelişen istekler, eğilimler, tutkular, duygular ve itkiler, eylemin kaynakları, ahlak bakımından eş tutulamaz. İnsan us taşıyan bir varlık olarak, belli bir anlamda, kendi kendisinin efendisidir. Ondaki beklenen doğal güdülerini düzenleyebilmek ve aralarında seçim yapabilmektir. Kimi durumlarda,

insan bu seçimleri yaparken, kendini içinde bulunduğu doğal güçlerin etkisine bırakır. Bu durumda direnmeyi seçmiş demektir. Augustinus insanın içine düştüğü bu durumu *alienatio* olarak adlandırdı. Bu durum insanın bir türlü duygusal tutsaklığıdır. Bir tür aldırma ile başlayan bu durum daha sonra istenmeyen bir tutsaklığa dönüşebilir.

İnsanın görevi, eğilimlerini ve güdülerini, us ve ahlak ilkelerine uygun olarak iyi bir biçimde düzenlemektir.

Erdem ise ahlak yetkinliği, iyilik, insanın kendisi için doğru bir düzen kurmasıdır. Bu düzen önce insanın nesnelere verdiği değer, daha sonra kendi yaşamında ortaya çıkar. Augustinus, bu düzene "yasa" adını verdi. Bu kavram genel olarak uygar hukuku kapsadığı gibi, pozitif yasayı da kapsar. İnsanların koyduğu yasalar, kimi zaman, dengeli olmayabilir. Bir yerden bir yere ve zaman içinde

Yazgı

Felsefe tarihinde yazgı, değişik dönemlerde, üzerinde çok durulan bir konu olmuştur. Felsefeyle doğrudan ilgilenmeyen düşünürler, yazarlar bile yazgıyı insanın değişmez bir varlık sorunu olarak görmüş, değişik yorumlarla ona bir açıklık getirmeye çalışmışlardır. Eski Anadolu, Yunan ve Latin düşüncesinde yazgı aydınların üzerinde durdukları ortak bir sorun niteliğindedir. Bütün aydınları ilgilendiren, düşünce tarihi boyunca çözüm bekleyen bir sorun olmasına karşılık, yazgıyı inançla bağlantılı kılarak felsefe alanına sokan, ona bağımsız bir felsefe sorunu biçimi kazandıran ilk tanrıbilimci Augustinus olmuştur.

Augustinus'un üzerinde durduğu yazgı, insan usunun bütün varlık sorunlarına, özellikle Tanrı'ya açık bir çözüm bulma gücünden yoksun olduğu inancından kaynaklanır. İnsan usunun kavrayış gücünü aştığından "bilinemez" diye nitelenen sorunlar karşısında benimsenen tutuma "agnostisizm" denir. Augustinus'un ele aldığı "agnostisizm" in temel konusu Tanrı kavramı çevresinde yoğunlaşan sorunlardır. Bu sorunların çözümünde, insana yardımcı olabilecek tek ışık, Tanrı'nın kaymasıdır. İnsan bir "yazgı varlığı"dır, onun gideceği yolu, yapıp edeceklerini, Tanrı özgür istenciyle, sınırsız bilgisiyle önceden bilmiş belirlemiştir. İnsan bu belirlenmiş alanın dışına çıkarak, usunun gücünü aşan konularını bilemez, onlara kesin bir çözüm getiremez. Augustinus'un ilk evren tarihi sayılan *De Civitate Dei* ("Tanrı Devleti Üstüne") adlı yapıtında "insanın mutluluğu ve ilk suçtan arınması Tanrı istencine bağlıdır," biçiminde dile getirdiği görüş, kendinden sonra, tanrıbilim alanında üzerinde en çok durulan bir sorun olmuştur. Tanrı'nın, yarattığı insanlara önceden çizdiği yol kesindir; kişinin bu yolu değiştirmeye olanağı yoktur. Kişiyi düşen yalnız, daha önce-

den "belirlenmiş olanı" yapmak, ona uymaktır. Yazgı (*praedestinatio*) kavramıyla açıklanan bu inanç 7. yy'dan sonra bütün "Kilise Babaları"nı ilgilendirmiş, Orta Çağ boyunca sürmüştür. Beda Venerabilis, bunu İngiliz tanrıbilimciliğinin temel sorunu durumuna getirmiştir. Orta Çağ'ın işlediği bu sorun, Tanrı'nın yüce, usla kavranılmaz, yalnız nitelikleri düşünülebilen bir varlık olduğu görüşü sonradan Cusanus, Descartes*, Leibniz*, Spinoza*, Kant* gibi felsefesine us temel yapan bilgeleri de etkilemiştir.

Hristiyan felsefesi, özellikle tanrıbilim, yazgı sorunu konusunda usun tek başına yeterli olmayacağını, insanın ışığından yararlanması gereğini savunmuştur. Rasyonalist filozoflar yazgıyı bağımsız bir sorun olarak değil de Tanrı varlığının bütünü içinde görmüşlerdir. Bütün tektanrı dinlerin ortak konusu olan yazgı İslam düşüncesinde daha geniş bir yer tutar. Kuran ve Hadis'ten kaynaklanan yazgı sorunu Yeni-Platonculuk'tan esinlenen tasavvuf da önemlidir. Özellikle Sünnî geleneğe bağlı tarikatlar için yazgı insanın vazgeçemeyeceği temel sorundur. Gazali*, Muhyiddin-i Arabi* gibi düşünürler yazgıyı "tartışılmaz bir sorun" olarak görmüşler, onu usun, anlayış gücünün üstünde bir gerçek saymışlardır.

Gerek Hristiyan, gerek İslam tanrıbilimi, gerekse yazgıyı bir insan sorunu olarak gören düşünce çığırını bu konuda geliştirici, yeni bir çözüm ortaya atamamış, birbirinden kaynaklanan yorumlarla yetinmiştir. 19. yy sonlarına doğru ortaya çıkan ve insanı bilinemeyen konular karşısında bir "kaygı", bir "korku" varlığı diye gören "Varoluşçuluk" akımında da, dolaylı olarak yazgının yer aldığı, yalnız soruna değişik bir açıdan bakıldığı gerçektir.

Tanrı Devleti adlı kitabından bir minyatür sayfası

Milli Kütüphane-Pans. Fransa

değişiklik gösterir. Ayrıca insan eylemlerinin her türünü de kapsamayabilir. Ancak, bu yasaların arkasında onlara ölçü olabilecek bir başka yasa vardır. Bu yasanın kapsamına girmeyen insan eylemi ve durumu yoktur. Evrensel olarak değişmez bir nitelik taşıyan bu yasa Tanrı'nın "egemen usudur". Önsüz-sonsuz olan bu yasa, ölümsüz gerçeklerle özdeştir.

Düzen, eylemlerde usa uygunluğun ortaya çıkmasıdır. İnsan eylemleri söz konusu olduğunda, us ilkelerine uygun düzen, hem ulaşılacak erek, hem de eylemleri yargılamanın ölçütüdür. Kutsal eylemlerde, amacına ulaşmama söz konusu olamaz. Düzen, bu eylemlerle ilgili olarak düşünüldüğünde, saklı kalan usa uygunluğun ortaya çıkmasıdır. Yaratılmış dünya, kutsal eylemin bir ürünüdür. Bu yüzden de usa uygun bir düzen içinde olmalıdır. Düzen düşünceleri Augustinus'un yalnız etikle ilgili görüşlerinde yer almaz. Tanrı ile ilişkili dünya anlayışında da bulunur. Ayrıca, insan toplumlarıyla ilgili görüşlerinde de düzen düşüncesi önemli bir yer tutar.

Evrende ne varsa Tanrı'nın amacına göre düzenlenmiştir. Bu yüzden varlık, yalın olarak, belirli parçaların bir bütünü oluşturmak için bir aradalığı diye görülemez.

Augustinus'un "düzen"le ilgili açıklamaları din ve ahlak sorunlarını içerir. Bunları Tanrı'nın varlığını saptamakla bağlantılı yorumlar diye anlamamanın gereği

yoktur. Tanrı bütün varlık türlerini yarattığına göre, o nesneleri onun yapısı olarak görecektir biçimde kendimizi eğitmeliyiz, yaratıklarının arkasında onu görmeliyiz, onu görünce de ona bağlanmalıyız, onun yarattığı nesnelere değil.

Zaman sorunu, Augustinus'ta yeni bir yorum kazanır. Ona göre zaman bir anımsama olan geçmiş, bir bekleyiş olan gelecek ve içinde yaşanan "şimdi" den oluşan bir süreçtir, bağımsız bir varlık değildir; daha doğrusu zaman yoktur. Bu süreç içinde ortaya çıkan tarih de yinelenmeyen başlangıçtan geleceğe doğru uzayan bir akıştır. Bu akış ilk "günah"tan başlar, İsa Mesih'in gelişine değin sürer.

Nesneleri üreten kutsal bilgidir. İnsan bilgisi ise nesneleri anlamaya çalışır, anladığı zaman da doğru bilgiye ulaşmış olur. Nesnelerin doğru ve gerçek olmalarından, Tanrı'nın yaratıcı idesinin ürünleri oldukları sürece, söz edilebilir. Tanrı bütün süreçlerde ve olaylarda vardır. Doğanın akışı içinde, nesnelerin oluşlarını düzenleyen yasalar yalnız Tanrı'da bulunmakla kalmaz Tanrı onları, kendi yarattığı yaratıklara da aktarır. Tanrı "omnipotens"tir ve bu gücü, bilgeliğinin gücüyle, birlikte taşır. Tanrı kendisiyle çelişkili bir nesne yaratamaz. Bu onun gücünde bir sınırlama anlamına gelmez; yaratamayacağı bir nesne yoktur, ancak yetkinliği bu tür bir nesne yaratmasını önler.

Augustinus'un yaratılmış varlıklar ve bilgi ile ilgili görüşü, onun "bilmek istediğim, Tanrı ve kendi ruhumdur, başka hiçbir şey değil," sözlerinde son biçimini almıştır.

Confessiones hem sonraki Hristiyan düşüncesinde hem de genel olarak felsefe üzerinde çok etkili olmuştur. Bu yapıt bir "doğruyu bulma" örneği olarak birçok mistik filozofa ışık tutmuştur.

Bu Augustinus'un içtenliğinin en yoğun örneklerinden biri, "ve nasıl bir yer var ki bende gelebilsin Tanrı içime?" diye haykırdığı yerdir. Orta Çağ'a egemen olacak mistisizm için çok önemli bir kaynak oluşturan Augustinus, öte yandan, yoğun dinsel karamsarlık için de bir kaynaktır: "Yoktur yer; gideriz, geliriz; yoktur yer" sözleri bu inancı dile getirir.

Augustinus'tan sonra, Hristiyanlık yavaş yavaş karanlık bir çağa girmiş ve onun yaşamla bağlantılı olduğu ileri sürülen görüşleri katı dogmalara dönüşmüştür.

• **YAPITLAR:** *Contra Academicos* ("Akademiçilere Karşı"); *Retractationes* ("Geçmişe Bakışlar"); *De Beate Vita* ("Mutlu Yaşam Üstüne"); *Soliloquia* ("Söyleşiler"); *De immortalitate animae* ("Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne"); *De Civitate Dei* ("Tanrı Devleti Üstüne"); *Confessiones* ("İtiraflar"); *De Doctrina Christiana* ("Hristiyan Öğretisi Üstüne"); *De Gratia et Libero Arbitrio* ("Tanrı Kayrası ve Özgür İstenç Üstüne"); *De Trinitate* ("Üçleme Üstüne"); *Speculum* ("Gözlem"); *Epistulae* ("Mektuplar"); *Opera Omnia*, 1835.

• **KAYNAKLAR:** R. Berlinger, *Augustinus Dialogische Metaphysik*, 1961; H.J. Kaiser, *Augustinus, Zeit und Memoria*, 1969; W. Kamlah, *Christentum und Geschichtlichkeit bei Augustinus*, 1951; F.G. Maier, *Augustinus und das Antike Rom*, 1956.

• **BAKINIZ:** ABAELARDUS, ANSELMUS, DESCARTES.

➤
Konsül
seçilmesi

AUGUSTUS, Octavius Caesar (İÖ 63-İS 14)

Roma imparatoru. Roma Devleti'nde imparatorluğu kurumsallaştırmıştır.

İ Ö 23 Eylül 63'te Roma'nın Platinus bölgesinde doğdu, 19 Ağustos 14'te Roma'da öldü. Babası C.Octavius tanınmış bir ailedendi. Annesi Atia da, Julius Caesar'ın kızkardeşi Julia'nın kızıydı. Dört yaşındayken babası ölünce Julius Caesar, Octavius'u evlat edinerek yetişmesini üstlendi.

Octavius, Julius Caesar İÖ 44'te öldürüldüğünde İllirya bölgesinde Apollonia'da eğitim görüyordu. Yöneticiliğe aday olan soylu bir Romalı gencin eğitimi, bir eski Atinalı yurttaşından ya da İspartalı'nıkinden farklıydı. Bu eğitim nesalt bilim, edebiyat ve spora ne de salt askerliğe dayanıyordu. Başlıca amaç komutanlık ve yöneticiliğin öğrenilmesiydi. Bu da Apollonia gibi uzak garnizonlarda gerçekleştirilirdi.

Octavius, İtalya'ya geçince Caesar'ın varisi olarak güç bir durumda bulunduğunu ve tehlikeli bir görev üstlenmesi gerektiğini anladı. Henüz 18 yaşındaydı ve devlet yönetiminde yeterli deneyimi yoktu.

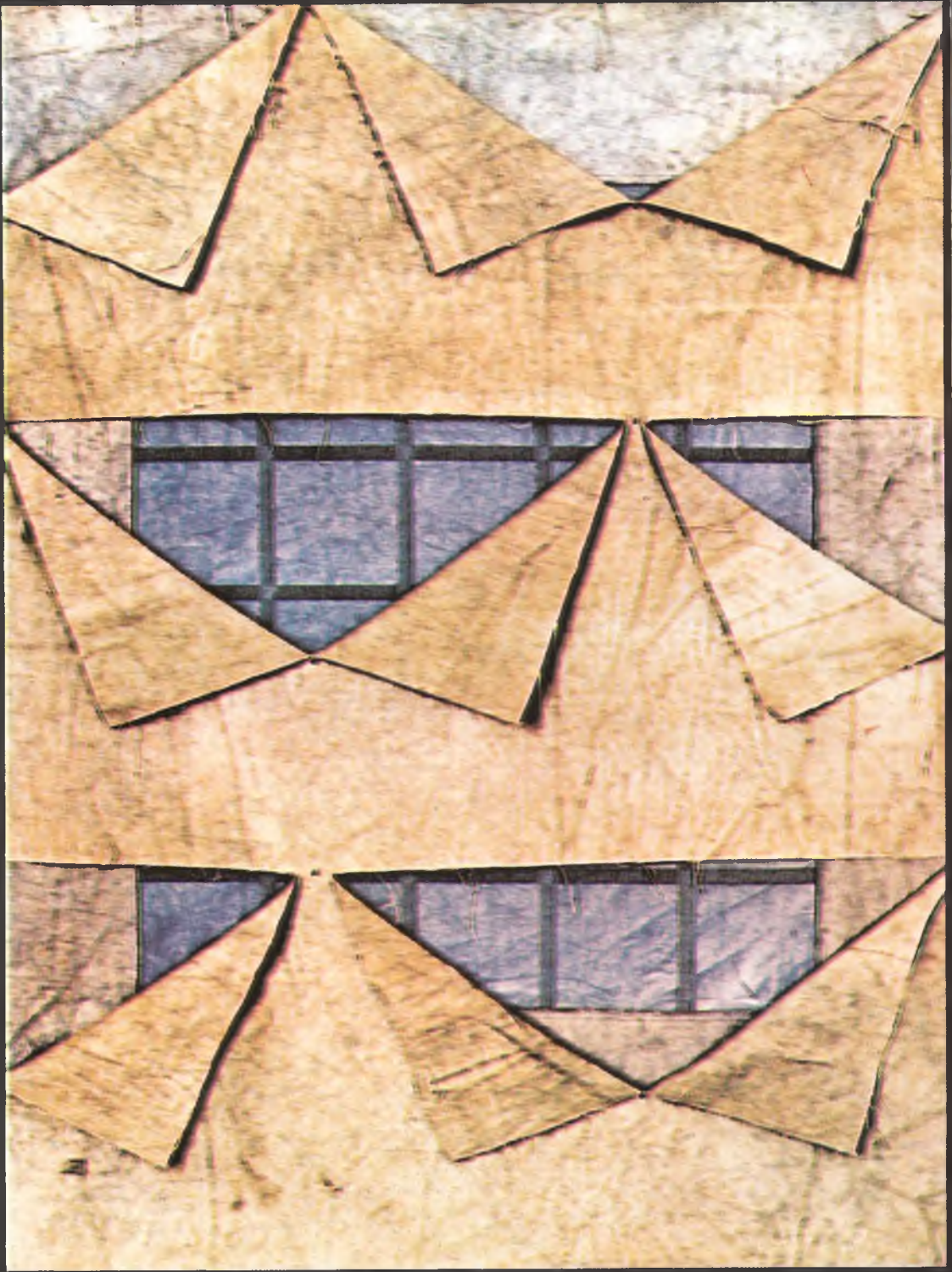
Antonius, Makedonya'da Roma, İtalya

Caesar'ın katilleri onu tehlikeli gördükleri gibi, Caesar'cı grubun önderi durumundaki Marcus Antonius'un da onu etkisiz duruma getirmek istediği açıktı. Genç Octavius'un başlıca desteği ünlü hatip ve politikacı Cicero oldu. Böylece senato (patriciler) Octavius tarafına kazanıldı.

Antonius senato ile çatışmaya düşünce, Octavius derhal Caesar'ın deneyimli askerlerinden oluşan üç bin kişilik bir lejyona komutan (*praefectus*) oldu. Bu usul dışı bir olaydı, adeta bir darbeydi. Ayrıca Antonius'un ordusundan iki lejyonun komutanlarını elde ederek bu gücü de kendi emrine aldı. Cicero ile senatoyu Antonius'a karşı kışkırttı ve ona karşı savaş açılınca da senato lejyonlarının başına *imperium pro praetore* unvanı ve yetkisiyle geçti. Antonius'u Mutina'da (Modena) yendi. Senatodan tam yetkili konsüllük istedi, duraksama üzerine Roma'ya yürüdü. İÖ 43 Ağustosunda Quintus Pedius'la birlikte konsüllüğe seçildi. O zaman Antonius'la müzakerelere girişti. Antonius ve müttefiki olan Galya Valisi Marcus Emilius Lepidus'la birlikte Bononia'da (Bologna) İÖ 43 Kasımında II. *triumvirlik*'i (üçlü bağlaşma) kurdular. Triumvirler, senatoyu ve 2000 *equites* (süvari-şövalye sınıfı) buyrukları altına aldılar. Antonius ve Octavius, Makedonya'ya geçerek İÖ 42'de Marcus Iunius Brutus ve Gaius Cassius'u yendiler. Caesar'ın katilleri ya da klasik Cumhuriyetçi Parti ortadan kaldırılmıştı. Antonius, bu zaferden sonra imparatorluğun doğu bölgelerinin yönetimini yükledi, Octavius da Roma'ya döndü. Yeni vergiler yükleyerek hizmette kalan ve terhis ettiği askerlerine yeni gelirler sağladı. İÖ 40'ta Perusia'da (Perugia) Marcus Antonius'un kardeşi Lucius Antonius'un çıkardığı bir ayaklanmayı kanlı biçimde bastırdı. Antoniuslar'la çatışma başlayacaktı, ancak İÖ 40'ta Brundisium (Brindisi) anlaşmasıyla Antonius ve Octavius imparatorluğu doğu ve batı diye iki yönetim ve nüfuz alanına böldüler. Afrika Lepidus'a bırakıldı. Antonius, Octavius'un kızkardeşi Octavia ile evlendi. Ertesi yıl Napoli yakınında Misenum'da triumvirler Sextus Pompeius'la da anlaşmalar ve Pompeius'un Sicilya, Sardunya ve Korsika'daki yönetimini tanıdılar. Bundan sonra Antonius, yine doğuya döndü. Pompeius, Güney İtalya'da kalmaktan hoşnut değildi ve gözü Roma'daydı. İlk olarak Sicilya'dan Roma'ya buğday gönderimini durdurdu. Octavius, Pompeius'a karşı önce öbür triumvirlerle birlikte, sonra da tek başına karşı koydu ve önce onu ardından da Lepidus'u yendi.

Resim 77
İbrahim ÇALLI - ATATÜRK

Resim 85
Şükrü AYSAN - "Peinture-Teinture", Özel Koleksiyon

Resim 84
AYVAZOVSKI - "Deniz", Özel Koleksiyon

Resim 78
AUGUSTINUS - XV.yy'da yapılmış anonim tablosu

وَأَخْبَرْنَا أَنَّ
الْمَلَائِكَةَ
كَانُوا يَنْصُرُونَ
الْمُؤْمِنِينَ

١٢٩٠

عبد

Resim 79
AUGUSTINUS

Aquina'lı Thomas, Bonavantura'yı bir arada gösteren XV. yy tablosu

Resim 81-82
Aydın AYAN
"Elektrik İşçesi",
Özel Koleksiyon
"Boyacı",
Özel Koleksiyon

Resim 80
Aydın AYAN - "Patron", Özel Koleksiyon